

HOLMI

XXV. évfolyam 10. szám

2013. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Takács Zsuzsa*: Sírás ismeretlen vállon • 1223
Felejtés pora • 1223
- Kárpáti Péter*: A túlvilágon túl (II) • 1224
- Kőríz Imre*: Catullusi • 1238
Haiku helyett • 1238
Türelemjáték • 1239
- Karafiáth Orsolya*: Bestiárium: A táplálék • 1240
- Petrik Iván*: Un peu trop • 1241
- Sághy Miklós*: Testviszonyok Parti Nagy Lajos
két novellájában • 1251
- Beck Tamás*: Szemközi ablak • 1260
Balladácska • 1260
- Sumonyi Zoltán*: Habent sua fata imagines • 1261
Másság • 1262
- Kilényi Irma* levelesládájából (II) (*Közreadja
és a jegyzeteket írta Valachi Anna*) • 1263
- Petőcz György*: Vajda Lajos útja a Semmibe • 1280
- Schreiner Dénes*: Mint aki visszaadja, mit mástól
elrabolt • 1294
- Gál Ferenc*: Ház körüli munkák • 1300
- Handi Péter*: Fél fül • 1301
Vers több arcról • 1301
- Haraszti Ágnes*: Süllyedő • 1302
[kiönteni a sietségben] • 1303
- Horváth Beáta*: „Jöjj, kedvesem!” Arab lakodalom
Nairobiiban • 1303

- Ádám Péter*: Paul-Louis Courier, szőlősgazda és honpolgár • 1311
Paul-Louis Courier: Kérvény az Alsó- és Felsőházhoz (*Ádám Péter fordítása*) • 1313
Dékány Dávid: Zseblámpafényben • 1318
A műveletek sorrendje • 1319
Pallag Zoltán: Azt mondja • 1320

FIGYELŐ

- Visy Beatrix*: Hófehérke és egy darabka tenger (Tóth Krisztina: Akvárium) • 1321
Angyalosi Gergely: Teátrális megoldások (Jákfalvi Magdolna: A félrenézés esetei. Jean Racine drámái) • 1326
Csengery Kristóf: Affektustan és vidéke – esettanulmányok haladóknak (Pintér Tibor: Tört akkordok. Zeneesztétikai írások) • 1330
Rainer M. János: Kerék alá vetnek – két könyv a közelmúltról (Gál Éva: Lejáratás és bomlasztás; Pajkossy Gábor: Lócsei Pál a forradalomban és a megtorlás idején, 1956–1958) • 1333
Jankovics Márton: Az igazságosság anatómiája (Michael J. Sandel: Mi igazságos... és mi nem?) • 1337

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Takács Zsuzsa

SÍRÁS ISMERETLEN VÁLLON

Egy holokauszt-konferencia után

Nem hitte volna, hogy görcsösen ő sír,
rázkódott a válla a saját szövege felolvasása
után már kint a folyosón, ahova a gyér taps
záporában kimenekült. A magas, mint
mondani szokás: *jó kiállású* férfival
beszélgetett, aki felkérte a szereplésre.
Az önfeladás vágya erőt vett rajta hirtelen,
mint Raszkolnyikovon a gyilkosság
elkövetése után – holott ő nem ölt meg senkit.
Eltorzult az arca, a szeme megtelt könnyel.
A férfi kitárta karját, és ő a bocsánatért
esedezve szinte az ölelésébe zuhant.
Kétértelmű volt a jelenet, érezte
maga is, milyen kínos lehet a férfinak
egy idegen, vézna nő hátát simogatni,
amíg a folyosón a hallgatói jönnek-mennek.
Föltette napszemüvegét, és sietve elköszönt.
De hát, *ami történt, nem tud véget érni.*

FELEJTÉS PORA

1

Felejtés pora lepi el a várost.
A vonat vesztegel a sivatagban.
Ami elmarad, örökre marad el.
A tárlat a megnyitó előtti éjszakán
porig ég. A rendező beleőrül
egy Shakespeare-értelmezésbe,
a színházat bezárják. Akiért egy
másik kontinensre utaztál,
az érkezésed előtt ki-
jelentkezik a szállodából.

A síneket fölszedik, a vonat
vesztegel a sívatagban.
Felejtés pora lepi el a várost.
A részletekre csak te emlékszel.

2

Tükör a sarki kirakatban.
A ruhák, a járókelők
ítéletre várnak. Csikorog
a kő-szem, ahogyan
körbetekint a világon.

Kárpáti Péter

A TÚLVILÁGON TÚL (II)

Közzjáték Nagyállón

„Mesélik, hogy a zydaczowi Cvi Hirs lánya, Rejzel, aki a kállói rabbi fiához ment feleségül, atyjának házában lakott a férjével. Egyszer az a kérés érkezett Nagyállóból hozzájuk, hogy ott ünnepeljék a peszáchot. A fiatalasszonynak nem volt kedve hozzá, mert nem szívesen mulasztotta el apjának egyetlen széderestjét sem; de férje addig győzködte, mígnem beleegyezett.

Apósa házában egész mások voltak a szokások, mint amelyeket ő megszokott. Különösen az bosszantotta, hogy a rabbi szédereste nem ült kellő időben az asztalhoz, hanem hosszan és szótlánul föl-alá járkált a szobában. Aztán egyszerre kinyitotta az ablakot. Hintó ért a ház elé, két megtermett szürke húzta, három fejedelmi külsejű férfi és négy nő ült benne. A rabbi elébük ment, azok átölelték és megcsókolták őt, váltottak néhány szót, és máris pattogott az ostor, a kocsi pedig elhajtott. A rabbi bejött, becsukta az ablakot, és leült az asztalhoz. Rejzel semmit nem mert kérdezni.

Amikor ünnep után hazament, mindent elmesélt az apjának. – Tudd meg – mondta az apja –, azok voltak az ósatyáink és ósanyáink. A szent rabbi nem akart addig a széderesti asztalhoz ülni, amíg a megváltás el nem érkezik, és ezért imájával a fönti világot ostromolta. Azért jöttek az atyák és az anyák, hogy hírül adják: még nem érkezett el az idő.”⁴⁵

Tegyük fel, hogy a zydaczowi rabbi nem képes a dolgok mélyére látni és megmagyarázni, hogy mi történt azon a széderen. Akkor még azt is hihetnénk, hogy a nagyállói szent – aki híres volt arról, hogy magyar parasztruhában járt, gazdálkodott, és szokatlanul jó viszonyt ápolt a nyírségi birtokosokkal és értelmiséggel, különben is olyan személyiség volt, akit nem lehetett nem szeretni és tisztelni, és néhány kósza vérvádtól eltekintve a béke szigetét teremtette meg a zsidó Nyírségben –, egyszóval még azt hihetnénk, hogy azért nem kezdte el a csillagok feljövetele után a széderestét, mert valamilyen kállói vagy nyíregyházi barátainak a látogatását várta, gojokét természetesen, hiszen szekéren közlekedtek a szent napon.

Hosszan, szótlantul járkált, nem akarta elkezdni a szédert, nehogy aztán félbe kelljen szakítania. Vagy megsértse a látogatóit azzal, hogy nem megy ki hozzájuk. Egyébként nem normális dolog ez, arról a kényszeres igyekezetről szól, nehogy véletlenül megzavarja valami a magyarokkal ápolt jó viszonyt. Különben azok a gojok is beláthatták volna, hogy nem illik zavarni a rabbit a legnagyobb ünnep estéjén.

A történetnek van tehát egy ilyen *hamis* szociológiai értelmezése is.

Szinte biztos, hogy valami ilyesmi volt a háttérben. De honnan tudhatta volna ezt a zydaczowi Rejzel, aki egészen más környezethez szokott? A zsidók az ő otthonában sokkal nagyobb elkülönülésben éltek. Elképzelhetetlen volt olyasmi, hogy az apja gojokat ölelgessen, ráadásul széderestén, ráadásul asszonyokat is.

Rejzel apja viszont *tudta*, hogy a kállói Taub Ejzik – aki az egyik legnagyobb cadik, sőt sokan suttogják, hogy egyike a világ súlyát a szívéen hordozó harminchat igaz embernek –, a zydaczowi Cvi Hirs tudta, hogy ha nem értik a kállói szent rabbi cselekedeteit, ez csakis amiatt lehet, mert a közönséges emberi ész számára fölfoghatatlan értelmük van e cselekedeteknek.

És hát azért cadik ő is, hogy a titkot megfejtse: mi sem egyszerűbb, a kállói rabbit az ósatyák és ósanyák látogatták meg!

Íme, egy kis botrány: félórányi késlekedés egy széderestén és a szekéren közlekedő látogatók üdvözlése. Ennyi történt, és mivel nem értették, hogy igazából mi történt – legenda keletkezett belőle.

A haszidizmus a nyomor és üldöztetés talaján sarjadt örömvallás. A Nagy Baal-Sém-Tov 1750-ben megvilágosodott: azért nem jött még el a Messiás, mert a zsidók ahelyett, hogy örömmel köveznék ki az útját, sanyargatják magukat, folyton keseregnek. Hát hogyan jönne is el a Messiás egy ilyen rohadt világba? A világot széppé kell tenni, mégpedig nagyon egyszerű, mégis csavaros módszerrel: mindent, ami addig csúnyának vagy semmilyennek tűnt, ezentúl szépnek kell látni, sőt szentnek. Szent az evés, és szent az éhezés is, minden öröm, minden boldogság. A kakilás is szent. De a legnagyobb szentség, amikor a haszidok történeteket mesélnek egymásnak. Martin Buber azzal a legendával kezdi világirodalmi jelentőségű gyűjteményét, a HASZID TÖRTÉNETEK-et, hogy egyszer, amikor Illés próféta éjjel egy litván falun ment keresztül, különös, túlvilági fényeket látott az egyik ház fölött – mindjárt tudta, hogy ott haszidok történeteket mesélnek egymásnak.

Egy ilyen közegbe csobbant bele a kállói eset, e pici széderesti botrány és annak misztikus kilengése. E történet történetével nagyszerűen szemléltethetjük, hogyan működik a dramaturgia alkotó dinamikája a szóbeli hagyományban. Van egy történetkezdeményünk, tele titokkal és lehetőséggel. És ez olyan sűrű közegbe csobbant, amelyben rengetegszer újra és újra elmesélték lelkesült közönség előtt, mely a történetet azonnal továbbadta, és formálta is tovább. Ha egy történet kibontására lehetőségek vannak, akkor (szakmai) bűn ezeket kiaknáztatlanul hagyni. Így formálódik, gazdagodik ebben az esetben is történetünk minden kis mozzanata: a nagykállói rabbi házának képe, a széderesti fura várakozás, és ahogy fejlődik a legenda, a szekérral érkezők se maradnak már a házon kívül, lassan beljebb és beljebb szivárognak, és ebből újabb érdekes epizódok születnek...

A történet evolúciósan fejlődik. Ha valaki tovább meséli, és egy epizódot máshogy mesél, létrejön egy hiba, egy mutáció – ez akkor marad meg, ha a *hibás* változat jobb (érdekesebb, mulatságosabb vagy misztikusabb), mint amilyen az eredeti volt. Ha rosszabb az új változat, akkor elsikkad. Mindehhez viszont elengedhetetlen szükség van a

sűrű közegre, a sok-sok továbbadásra, mert csak így képes a mutáció pozitív energiája érvényesülni. Ellenkező esetben, vagyis ha nem veszi körül sűrű közeg, ha csak ritkán mesélük tovább, és nem eléggé értő, érdeklődő füleknek, értsd: nincs a mesének megfelelő *élettere*, akkor fokozatosan kiesnek belőle egyes részek, a mese szürkül, rövidül, végül elhal.

Martin Buber filológusi alapossággal törekedett arra, hogy a haszid legendákat minél egyszerűbb, tisztább formájukban írja le. Éppen ezért az ő gyűjtése tudományos szempontból felbecsülhetetlen értékű, gondolatilag pontos – de kissé unalmas. Az ő szűkszavú közlésében Rejzel pészáchi látogatása az apósánál hitelesnek tűnik, kábé így történhetett az 1800-as évek elején. De a *legenda* szempontjából már egyáltalán nem biztos, hogy Buber XX. század eleji, puritán interpretációja tekinthető a leginkább hitelesnek. Nézzük meg, hogy körülbelül ugyanebben az időben a prágai Jiří Langer – aki mint valódi bóher élt a kelet-galíciai belzi közösségben, és akinek a legendamesélés nem a tudományos kutatómunkát, hanem a természetes életet jelentette – hogyan meséli tovább ugyanezt a történetet, rendes haszid módjára kiszínezve, remek humorral és tehetségesen.⁴⁶

„A lublini Látnok egyszer két tanulóat küldött a távoli Magyarországra. [...] A Debrecenhez közeli Nagykállóba. Megparancsolta nekik, hogy most az egyszer ne otthon, Lublinban ünnepeljék a pészách ünnepét, hanem a nagykállói rabbinál. A rabbit Jichek Azik Toubnak hívták.

A tanítványok egy egész hónapig úton voltak. Csak a nagy ünnep előestéjén érkeztek meg Nagykállóba. A rabbi házában szívesen fogadták őket. Ó, de milyen nagy csalódásban volt részük! A rebecn, akarom mondani a rabbiné asszony öltözéke nem olyan volt, amilyen egy szemérmes izraelita nőhöz illik. Olyan parádés ruha volt rajta, mint egy keresztény asszonyon. Maga a rabbi pedig nem rabbitalárt viselt, hanem közönséges paraszti ruhát. S még hozzá ostort tartott a kezében!

Beállott a szent este. Mindannyian asztalhoz ültek, az ünnepi vacsorához, a mi széderünkhöz. Az asztalon gyertyák lobogtak ezüst gyertyatartókban, mellettük három macesz feküdt eziüsttálon, hóféhér szalvétával letakarva. A poharakban valódi magyar bor aranylott. Keserű gyökerek, hamuban pörkölt csont, húsvéti tojás, petrezselyem, reszelt alma fahéjjal. Minden szabályszerűen előkészítve a házi ünnepségre, ahogy megkívántatik.

De a tanulók mégis remegtek izgalmukban. Az egész környezet olyan szokatlan volt, és a vendéglátók gojos megjelenése annyira ellentétben állt az előírás szerint terített asztallal, hogy szegény fiúk nem lelték helyüket. Szabad-e haszid embereknek ebben a házban egyáltalán ételhez nyúlniuk? Ha nem mindenlátó tanítómasterük küldte volna őket ide, bizony vizet se ittak volna itt.

A tanulók zavara nemsokára tetőfokára hágott. A rabbi fölállt, és elmondta a szertartás első szavait, amint az ősidőktől szokás:

»Ez itt a nyomor kenyere, amelyet őseink ettek Egyiptom földjén. Aki éhes, lépjen be, és egyen velünk! Aki szegény, lépjen be, és ünnepelje velünk a megszabadulás ünnepét! Ez idén még itt, de jövőre már Izrael földjén. Ebben az évben még rabszolgák vagyunk, de a jövő évben már szabad nép leszünk.«

Alighogy a rabbi ezeket a szavakat elmondta, a tanulók meghallották, hogy odakint egy fogat áll meg, és a szobába új vendégek léptek be. Nagyon vallásosak nem lehettek. Ha egyáltalán zsidók voltak. Hiszen fogaton jöttek a csillagok feljövetele után! Tehát már ünnepnapon. És ünnepnapon mindenfajta utazás tilos. De a rabbi meg a felesége régi ismerősökként üdvözölte őket: nagy örömmel, sőt tisztelettel is. A tanulók elsápadtak. Mert szemtől szemben álltak három magyar katonatiszttal és rajtuk kívül még egy hölgygel is. A hölgy gyönyörű volt. Akárcsak Szulamit Salamon Énekek énekében. A termete sudár, mint a pálma. És milyen szép ruhát viselt! Finom

muszlimból varrottat, s az a ruha úgy ölelte körül a testét, mint valami hófehér felhősce. Derekáig érő éjfekete hullámos haját a homloka fölött pompás aranydiadém díszítette, benne igazgyöngyszemek, rubinkövek és gyémántok ragyogtak, mint a legszebb csillagok az égen. Paradicsomi illat lengte körül a két fiút. Talán valami királynő érkezett Nagyállóba az ünnepekre. A fiúk persze nyomban lesütötték a szemüket. A világért se néztek volna annak a hölgynek az arcába. Amit láttak, csak egy szempillantásig látták.

Ezzel a társasággal együtt voltak kénytelenek a tanulók leülni a széderhez, amelyet a vendégek jövelele egy kis időre megszakított. De ez a széder a furcsánál is furcsább volt.

A húsvétí imakönyveket, a hagadákat nem nyitotta ki sem a rabbi, sem a rebeccn, azaz a rabbiné, sem a vendégek. Igaz, a kezüket mindnyájan megmosták. Mindnyájan ettek maceszt és keserű gyökereket, mindnyájan megittak négy-négy pohár bort, ahogy a törvény előírja. De egyikük sem imádkozott. Csak beszélgettek magyarul, és magyar nótákat énekeltek. A tanulók persze egy szót sem értettek sem a beszédből, sem a nóták szövegéből, mert tutrisul, azaz magyarul egy szót sem tudtak.

De nem is törődött velük senki. Zavartalanul elolvashatták az egész hagadát és a végén a történetet a báránkyáról, amelyet egy apa két hatosért vásárolt, és amelyet megevett a macska, és a macskát megette a kutya, és a kutyát agyonütötte a bot. A botot elégette a tűz, és ezért vízzel eloltották. De a vizet megitta az ökör, azt pedig levágta a sakter, a saktert megölte a Halál, és a Halált megsemmisítette az Isten, áldott legyen érte! [...] És ekkor a hölgy a tanulókhöz fordult, és varázslatos mosollyal az arcán valamit kérdezett tőlük.

Hogy elégedettek-e itt, jól érzik-e magukat vagy valami ehhez hasonlót. Bizonyára csak udvariasságból szólította meg őket. Ilyen előkelő hölgyek ezt így szokták.

A fiúk nem tudtak válaszolni. Olyan zavarban voltak. [...]

Örültek, amikor az ünnepek után visszatérhettek Lublinba. Ilyen kedvetlenül még sohasem töltötték az ünnepeket. Mit vétettek, hogy tanítójuk abba a tatár országba küldte őket?!

– Ó, balgák! – fogadta őket a szent Látnok szomorú mosollyal. – Ha arra a kérdésre, hogy elégedettek vagytok-e ott, igennel feleltetek volna, örök üdvösséget hoztatok volna a világra. Mert higgyétek el, hogy azok hárman, akiket megpillantani adatott nektek, Ábrahám, Izsák és Jákob ősatyáink voltak, és az a Királynő maga az Isten fenségének dicsfénye. A ti igenetekről függött a Messiás jövője, az Isten egyesülése az ő Fenségével és a Halál és a romlás pusztulása mindörökre... Ah, miért mulasztottátok el ezt az alkalmat!...”

„Isten fenségének dicsfénye”: a Shekhina (שכינה) a láthatatlan Úr látható megnyilatkozása. A Shekhina, amikor még állt a Templom, a szentély második függönyén túl lebegett, a frigyláda fölött, két kerub között. Csak a főpap pillanthatta meg (mármint úgy, hogy életben is maradt), de ő is csak egy évben egyszer, amikor engesztelő áldozatot mutatott be a nép bűneiért, hogy a bűnbocsánat és Isten jelenléte a zsidóság között megmaradjon.

A Shekhina a mitológiában szárnyas nőalak képében jelenik meg.

Ha a nagyállói csoda fejlődését a szájhagyományban úgy fogjuk fel, mint a licitálást a bridsben, akkor Langer kezében a Shekhina sokkal többet ér, mint Sára ősanyánk a Martin Buber nevű játékosnál. Zsidó nőalakot tekintve a Shekhina mindent visz – ő a nagy szlem.

Az 1800-as évek elején történt eset – miszerint előkelő gojok, köztük asszonyok köszöntek be a nagyállói rabbihoz – a száz éven keresztül folytatott közösségi játék, a számtalan mesélés és mutáció révén eljutott a csúcspontra: a csoda immár fokozhatatlan.

Lenne...

Ha az I. világháború után nem esett volna szét a kelet-magyarországi haszid világ, fokozatosan nem omlott volna össze a hagyomány, mely mégiscsak valamilyen keretet szabott a legendák variációs lehetőségeinek.

1935-ben Neumann Albert a következő formában jegyezte le a legendát:⁴⁷

Az első fele nagykállói ugyanaz, mint a Langer-féle változatban.

Aztán a nagykállói rebe „*megtömette tajtékpipáját, és látható élvezettel pöfékelte a füstöt. Majd kinyitotta az egyik szekrényt, és egy kis ostort fogott a kezébe. Jól megmarkolta, és egy nagyot suhintott vele. A chászidok egymásra néztek. Most hirtelen elhatározással az udvarra ment a cadik, hallották a járását és az ostor pattogását.*

»Ezért ugyan nem volt érdemes idejönni« – mondták suttogva, és valósággal megbotránkoztak ezen a furcsa széderen. »Ezért küldött ide bennünket a rebénk?«

Végre bejött és mosolygó arccal foglalt helyet a cadik. De még mindig nem kezdte meg a szédert. Mintha várt volna valamit. És íme, nyílt az ajtó. Egy katona lépett be először, majd utána egy asszony. Hangos jó estét kívántak. A rebe eléjük ment, és mély tisztelettel szólt: »Legyenek áldottak, akik házamba léptek!« Különösen az asszonyt részesítette egészen különös megtiszteltetésben. Megsókolta a kezét. A chászidok majd kővé meredtek.⁴⁸ »Testvérek, mi járatban vagytok?« »Azért jöttünk, nagytiszteletű urunk, mert szeretnénk házasságra lépni. Csak úgy leszünk boldogok, ha megáldod ezt a frigyet. Régóta várunk egymásra. Könnyes, keserves esztendő után – úgy érezzük, hogy a mi időnk is elérkezett...« A cadik valami földöntúli, magasztos boldogsággal felemelte a kezét, hogy a jegyesek fejére tegye... De hirtelen a két chászidhoz fordult: »Emberek, mit szölk ehhez a házassághoz? Akartok-e hozzájárulni vagy sem?« Szinte könnyörgő volt a tekintete. Azok mintha mit sem láttak, mit sem hallottak volna, magukba süsspedten zsoltárokat mormoltak. A cadik kezei lankadtan hullottak alá. Arcán látszott a csalódott reménység nagy fájdalma. Mikor a chászidok a nagy csendre felemelték a fejüket, a rebe már ott ült a helyén. Az elébb érkezett vendégek meg valósággal eltűntek. Megkezdődött a széder, gyorsan ment minden, semmi – a rebéhez méltó – különös dolgot nem láttak. Szinte megkönnyebbült a lelkük, amikor a szállásukra térhettek.

A második széder sem volt különö, csak valami különös nótát énekelt a cadik a híveivel. Magyar nótát.⁴⁹ Nem értették, mégis a szívük melegedett tőle. Hazafelé indultak a chászidok. Útközben sokat beszélgettek a kállói dolgokról. Bizony nem valami épületes emlékeket hoztak onnan magukkal! Sehogy sem tudták megérteni ennek a furcsa rebének a viselkedését. Az ostorpattogtatást, a kézcsókot... No, majd otthon lesz mit mesélni! [...] Alighogy megérkeztek, legnagyobb bámulatukra üzenet jött a rebétől, hogy azonnal beszélni akar velük. [...] És a chászidok elmondták, mi történt azokon a furcsa szédereken. Gúny és megbotránkozás volt a szavaikban. De hát mi történt a rebével? Sápadt az arca, és lecsukódott szeméből ömlenek a könnyek. »Gyermekeim, szegény gyermekeim, nem tudjátok, mit mulasztottatok! Az a katonatiszt Élijahu volt, az a nő pedig a várva várt Mesiách. Ha ti hozzájárultatok volna a frigyhez, akkor már itt lenne a megváltás boldog ideje...«

A Shekhina azért változhatott át női Messiássá, mert a Nyírségben már alig élt olyan zsidó, aki annyira tájékozott lett volna, hogy helyesen értelmezze a titokzatos nőalakot. Micsoda szellemi zűrzavar kell ahhoz, hogy nőnek lássák a zsidó Messiást! Nem ismerek más ilyen legendát, nem fér bele a zsidó gondolkodásba. Rendkívül naivnak tűnik az a fordulat is, hogy a magyar huszártiszt–Illés próféta és a Messiásnő házassága hozza el a megváltást. A változat közlője, Neumann Albert hithű és művelt zsidó ember, és a mese interpretálásának módja azt is sejteni engedi, hogy nem rendelkezett túl erős teremtő fantáziával. Az eredeti mese groteszk, tréfliillatú mutációja minden bizonnyal nem az ő szellemi terméke volt, ő csak felgyújtotta a 30-as években a kállói szentről

keringő történeteket. A legenda bumfordi bája épp abból keletkezik, hogy a félreértések, súlyos hibák révén kiszakad a vallási keretek közül. Egy halott hagyomány fura kövülete. Olyan, mint amikor egy paraszt szántás közben kifogat a földből egy dinoszauruszcsontot, és azt sárkánycsontnak nézi.

Így született meg a legenda abszurd, egészen csodálatos és minden bizonnyal utolsó változata.

De a mese a szöveg mögött már valami egész másról, az egyetemes pusztulásról mesél.

A túlvilág elmarad.

A REMETE ÉS AZ ANGYAL legendatípus története

Vannak, akik zsidó, mások perzsa vagy sumér eredetűnek vélik ezt a legendatípust, de a legtöbb, ami biztonsággal elmondható, hogy kis-ázsiai eredetű – vagy sem. Születése az idők homályába vész, talán egyidős az emberi szellem legnagyobb találmányával, melyet úgy hívunk: a kételkedés.

Az első ismert írásos említése Allahtól származik. Mohamed valamikor a 612 utáni évtizedben jegyezte le a Koránba, a mekkai kinyilatkozások között.

A második, XI. századi lejegyzése szintén arab nyelvű, a szerző azonban zsidó: Niszim ben Jákob, aki a tunéziai Keruánban volt a közösség vezetője. Nagy tekintélyű talmudtudós volt, de mesegyűjteményével írta be nevét a világirodalomba. Ebben olvasható a legendánk, mellyel gyászoló apját próbálta vigasztalni. Apja egyébként a nevéből ítélve Perziából származhatott (Jákob Sáhin). Felmerül a kérdés, hogy Perziától Észak-Afrikaig konkrétan hol, melyik néptől, milyen hagyományból kapta az arab anyanyelvű zsidó tudós ezt a történetet...

A harmadik és negyedik lejegyzése latin nyelvű, a XIII. század elejéről valók, a szerzők: Jacobus de Vitriaco⁵⁰ és Odo de Ceritona.⁵¹ A szájak azonban sokkal régebbi időkre vezetnek. Odo forrása a VITAE PATRUM volt, ez az V. században keletkezett és később folyamatosan bővülő legendagyűjtemény. A VITAE PATRUM legismertebb, 1615-ös (Rosweyde-féle) kiadásában történetünk nem szerepel, benne van viszont egy korábbi, 1548-as kölni kiadásban és egy XIV. századi kézíratosban is.⁵² Annyit tudunk, hogy Odo minden bizonnyal a VITAE PATRUM-ból vette át a XIII. században – de hogy a korábbi nyolc évszázad alatt az mikor került be a VITAE PATRUM anyagába, arról nincs tudomásunk. Megvan rá az esély, hogy a keresztény változat megelőzte a Koránét, csak sajnos elveszett. De nagyon könnyen lehet, hogy annál sokkal korábban is lejegyezték már. Tehát ha feltételezzük, hogy az i. e. VII–VIII. században volt már héber vagy arámi lejegyzése, ugyanolyan joggal feltételezhetjük, hogy a sumérok is leírták már, mondjuk, ötezer-kétszázhetvenhat évvel azelőtt. Ha találnánk egy ilyen felbecsülhetetlen értékű ékírásos lejegyzést, abból rendkívül sokféle következtetést vonhatnának le a különféle szaktudományok. Ami viszont a konkrét legenda motívumtörténetére vonatkozik, alig lenne több jelentősége, mint hogy (majdnem) kétséget kizáróan bizonyítaná, hogy ez a legendatípus abban a korban és kultúrkörben már a szóbeli hagyomány része volt. A folklórtudomány paradoxona, hogy a szóbeliség kultúráját csak az irodalmi emlékeken és rögzített gyűjtéseken keresztül tudja vizsgálni. Egy adott kultúrkörön belül talált lejegyzések mennyisége azonban nem feltétlenül áll egyenes arányosságban azzal, hogy az a populáció a történettel milyen mértékben volt fertőzött. Mondjuk, lehet, hogy Krisztus előtt 2000-ben Perziában rendkívül népszerű volt – de sajnos erről nem maradt fenn írásos emlék. A XIX. században vált divattá a gyűjtőmozgalom, a szóbeli hagyomány

mányra vonatkozóan a legtöbb adatot az elmúlt kétszáz évből nyertük. De az írásos emlékek tetemes mennyisége nem bizonyíték arra, hogy legendánk a közelmúltban sokkal elterjedtebb lett volna, mint mondjuk négyezer éve Perzsiában.

Modern kultúránk az irodalomra és egyéb rögzítési technológiákra épül. Meg kell értenünk azonban, hogy az emberiség története során a legjelentősebb kultúrahordozó a száj és a fül, a kéz gesztusai és a szem – a szóbeliség volt. Ez nem jelenti ugyanakkor, hogy már a középkorban is ne befolyásolta volna az irodalom a szóbeli hagyományt, akár tömegeket érintő méreteken is. Jó példa erre legendánk...

Irodalomtörténetét a XIII. század elején hagytam félbe, amikor megszülettek Jacobus de Vitriaco és Odo de Ceritona művei. Egy évszázaddal később már számos más gyűjteményben megjelenik, ezek közül a két legjelentősebbet emelem ki. Az egyik a francia Johannes Gobii által lejegyzett *SCALA COELI*, a másik pedig a középkor és a későbbi évszázadok bestsellere, a *GESTA ROMANORUM*, melynek őspéldánya Angliából származik, 1342-ből. Csupán ez utóbbi, a *GESTA* bőven elegendő lett volna ahhoz, hogy évszázadokra biztosítsa legendánk népszerűségét. Ami a *GESTA*-ba bekerült, az át- vagy visszaömlött a szóbeli hagyományba, a népköltészetbe is. Elsősorban nem olvasás útján, hanem egy speciális közvetítőn keresztül, mely az irodalom és a szájhagyomány között áll félúton, és egy általunk igen jól ismert terjesztési formára, a színházra hasonlít – a templomi prédikációra gondolok, melynek teatralitása és a prédikátor színészi szuggesztíója rendkívüli mértékben meghatározza, hogy a közvetített anyag milyen mértékben befolyásolja a szóbeli hagyományt a megrendült, felizgatott vagy éppen unatkozó hívek, a *közönség* révén.

A múlt századfordulón a magyar folklórtudományban épp a mi legendánk körül alakult ki komoly vita arról, hogy a parasztoktól felgyűjtött változatokat valódi értéknek tekinthetjük-e vagy csak a *GESTA* paraszti nyelvezetű felbőfögésének. Tehát hogy a prédikáció továbbmesélése népköltészet-e. Természetesen. Olyan, hogy *tiszta forrásból*, soha nem létezett.

A XV. századból két jelentős lejegyzést kell említeni, a *DISCIPULUS*-t (Johannes Herolt) és a *SPECULUM EXEMPLORUM*-ot, mely a *VITAE PATRUM* és Odo változatát veszi át. A XV. század legvégén, 1499-ben jelenik meg az első magyar területen írt, de még latin nyelvű változat, Temesvári Pelbárt *POMERIUM* című példázatgyűjteményében. A második, magyar prédikátortól származó latin lejegyzés Laskai Osváté, a XVI. század elején.

A legenda első magyar nyelvű megjelenése a magyar *GESTA ROMANORUM*. Haller János 1682-ben a fogarasi börtönben fordította le, a kor másik két bestsellerével, a *SÁNDOR*- és a *TRÓJA-REGÉNY*-nyel együtt, és *HÁRMAS HISTÓRIA* címen adták ki M. Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdájában 1695-ben.

A *HÁRMAS HISTÓRIA* számos későbbi kiadásban is terjedt Erdélyben és Magyarországon, fantasztikusan népszerű volt. A további magyar lejegyzések is erre támaszkodnak, ilyen Ács Mihály 1702-ben keletkezett változata: *BOLDOG HALAL SZEKERE*. *Argentorum. MDCCII.*⁵³ Szintén a *HÁRMAS HISTÓRIA*-n alapul az a változat, mely a jezsuita Taxonyi János gyűjteményében található. A következő szép, hosszú címmel jelent meg 1740-ben: *AZ EMBEREK ERKÖLTSEINEK ÉS AZ ISTEN IGAZSÁGÁNAK TÜKÖREI, AZ-AZ NÉMELY RITKA ÉS VÁLOGATOTT TÖRTÉNETEK.*⁵⁴

De bármilyen erőszakosan beleégette is a *GESTA* a maga kanonizált változatát a magyarországi és európai népek emlékezetébe, búvópatakként létezett egy másik, szabad hagyomány is.

A középkorból számos világi szellemű feldolgozását is ismerjük. Francia területen *conte devot*-k sora foglalkozott vele. Kiemelkedik Hans Sachs három változata és Johann Pauli anekdotája, és felgyűjtötték a német, spanyol, breton, szicíliai, török népköltészetből is. Az ír Thomas Parnell (1679–1718) költeményben dolgozta fel, tőle vette át Voltaire, aki a ZADIG 20. fejezetéhez használta.

Voltaire 1747-ben írta „*napkeleti történetét*”, Dugonics András pedig ebből magyarította, illetve kanyarította a CSEREL, EGY HONVÁRI HERCEG című, Taksony fejedelem idejében játszódó ősmagyar kalandregényét (1808).

Voltaire – szemben Dugonicsal – a forrásaihoz hűségesen, ugyanakkor költői invencióval és gonosz humorral teremtette meg a *kételkedés legendájának* világirodalmi rangú összegzését, mely témánk esetében olyanfajta kiemelt pillanat, mint amelyet Molière és Mozart feldolgozása jelent a DON JUAN-téma sokkal gazdagabb motívumtörténetében.

A legenda első magyar nyelvű ponyvaváltozata is a GESTA-ra épül, bár Katona Lajos felhívja a figyelmet néhány apró eltérésre, melyek titokzatosan a régi zsidó variánsra emlékeztetnek. Véleményem szerint ezek a motívumok Voltaire közvetítésével jutottak a magyar ponyvaszövegbe, az ő hatása sokkal egyértelműbb. A ponyvaszerző Tatár Péter (polgári nevén Medve Imre) népies nyelvezeten, páros rímekben, REGEKUNYHÓ sorozatcímmel, 1857-től sűrű egymásutánban adta ki füzetkéit. Történetünk a 114. számban került a szerző által csengő-bongó rímes kifejtésre, a pontos kiadási évet nem tudjuk, valószínűleg a 60-as évek eleje. A GESTA mellett feltehetően ez a ponyva lehetett legnagyobb hatással történetünk terjedésére az elmúlt idők népköltészetében.

A NÉPMESEKATALÓGUS⁵⁵ szerint 1882-től 1951-ig összesen tizennégy alkalommal gyűjtötték fel magyar földön.⁵⁶

Az első és legjelentősebb az Orbán Balázsé,⁵⁷ a legszebb, legeredetibb változatot pedig Dégh Linda közli 1951-ből,⁵⁸ bár a jegyzetekben kimutatja, hogy e variáns megszületésében nem a szájhagyomány, hanem az olvasmányélmény játszhatta a főszerepet, éppen az Orbán Balázs által publikált változat, mely Benedek Elek századfordulós nagy mesegyűjteményének közvetítésével vált közismertté.⁵⁹

E dolgozat szakmai kiindulópontja, hogy egy-egy téma sok évszázados életben maradásához nem elég a történehmű továbbmesélés, hanem teremtő fantáziára van szükség, olyan (többnyire névtelen) alkotók láncolatára, akik szabad képzelettel, generációról generációra mintegy újraoltják az ősi történetet. Ez azonban csak akkor önthet friss életerőt a hagyományba, ha a személyes indulat és tehetség párosul a téma mély megértésével.

Ebből az is következik, hogy egy történet csak addig élhet, amíg elevenen foglalkoztatja az embereket, hiszen a mesélők/írók mindig a *jelennek* teremtik újjá, és nem mint valami megőrzendő kulturális értéket (ami esetünkben alig más, mint az unalom szürkése, a feledés szinonimája).

Richard Dawkins *AZ ÖNZŐ GÉN* című nagy hatású könyvében felteszi a kérdést, hogy létezik-e más olyan jelenség a Földön, mely az élet alapvető ismervével, a reprodukció, az önmaga másolásának képességével rendelkezik. Dawkins a biológiai élet alapegységét a génekben határozza meg. Az ő könyörtelenül tárgyilagos, Isten nélküli világában az élőlények pusztán a gének által alkotott túlélőgépezetek, melyek nem saját maguk, hanem a gének szaporodását segítik elő. Maga a génreprodukció mechanikus folyamat, a gén nem *akar* élni, a másolásnak és főleg a másolásból következő apró hibáknak, a

mutációnak akaratlan következménye az a fejlődés, mely a dinoszauruszoktól a kolibriken át az emberig a végtelenül bonyolult, változatos és félelmetes túlélőgépek kialakulásához vezetett. Dawkins a memória és a mimézis fogalmából alkotott műszóval, magyarul a mémekben, a kulturális képzetekben találja meg azt az új reprodukciós jelenséget, mely a biológiai evolúcióhoz hasonlít. A mémek – képzeteink: szavaink, szokásaink, hiedelmeink, dalaink, táncdialektusok, történeteink, a vallási rendszerek, a HÁBORÚ ÉS BÉKE, a divat, a mosóporreklám stb. A képzetek túlélésért, szaporodásért vívott könyörtelen háborújában létrejött túlélőgépek pedig a papirusztekercsek, egy nagy dumás mesélő, az iskola, templom, Gutenberg találmánya, a könyvtár, a színház, az RTL Klub, az internet stb. A biológiai evolúcióban a legkülönbélebb nagyságú és fegyverzetű túlélőgépek – egymást kiszorítva, felfalva vagy élősködő együttműködésben – ugyanazért az egy territóriumért küzdenek. Ez a Földgolyó. Az emberi képzetek is – a médiatankok segítségével – egy hatalmas golyó birtoklásáért küzdenek, ez a golyó az emberi agyvelő.

A fenti oldalakon röviden és nagyon vázlatosan felrajzoltam annak állomásait, amelyekkel a megszámlálhatatlan ősi kis-ázsiai mémnek a túlélésért, az emberi agy megszállásáért folytatott élet-halál harcában az Aarne–Thompson motívumjegyzékben a 759-es számmal jelölt képzetegyüttes kulturális evolúciós útja leírható.

E történet sem *akar* mesélni, létének csupán akaratlan következménye a rengeteg feljegyzés a krónikákban és az a számtalan kimondott szó, amellyel úgy adták tovább évszázadok során, szájról szájra, mint egy fertőzést.

Mi tartotta életben évezredekken keresztül? Mi az a belső erő, amellyel fölizgatta őseink képzeletét, hogy újra- és újragondolják, és mint valami megemészthetetlen emberi tapasztalatot továbbadják gyermekeiknek? És maradt-e még a jelenkor számára is eleven sége, életerje, miért foglalkoztatott például engem éveken keresztül?

Al-Khidr és Mózes

(KORÁN, 18. SZÚRA. A BARLANG, 60–82.)

„És [emlékezz arra] amikor Mózes azt mondta a legényének: »nem nyugszom addig, amíg el nem érem azt a helyet, ahol a két nagy víz egyesül, vándoroljak bár hosszú évekig!«

Miután ők ketten elérték a helyet, ahol a kettő egyesült, elfeledkeztek a halukról. Az pedig szabadon a tengernek vette útját [vagyis életre kelt a hal – K. P.].

Miután továbbhaladtak, Mózes azt mondta a legényének: »Hozd ide a reggelinket! Elfáradtunk utazásunkban!«

[A legény] azt mondta: »Gondolnád-e, mi történt? Amikor meghúztuk magunkat a sziklánál, elfeledkeztem a halról – és csakis a Sátán feledtette el velem, hogy [ne] emlékezzek meg róla –, és az csodálatos módon a nagy víznek vette útját.«

»Ez az, amit kívántunk« [fellelni az élet vizét] – mondta [Mózes]. És visszatértek, lépteik nyomát követve.

És fölleltek egy szolgát a mi szolgálaink közül, akit kegyelmünkől kegyelemben részesítettünk, és tudásunkból tudásra tanítottunk.

Mózes azt mondta neki: »Követhetlek-e téged, hogy taníts engem az igaz útról, amelyről te tanítást kaptál?«

»Nem fogsz tudni türelemmel kitarítani mellettem« – mondta az.

»Hogyan is tarthatnál ki türelemmel olyasvalamiben, amit tudással nem fogsz át?«

[Mózes] azt mondta: »Ha Allah is úgy akarja, állhatatosnak fogsz találni, és parancsolj bármit is, nem fogok ellenszegülni.«

»Ha követsz engem – mondta [a szolgálk] –, nem szabad kérdezned engem semmiről, amíg én magam nem teszek neked említést róla!«

És útnak eredtek. Mikor aztán hajóra szálltak, [a szolgálk] léket ütött abba. »Azért ütöttél léket – mondta [Mózes] –, hogy vízbe fojtsd azokat, akik rajta vannak? Szörnyű dolgot követtél el!«

»Nem megmondtam – mondta az –, hogy nem fogsz tudni türelemmel kitarítani mellettem?«

[Mózes] azt mondta: »Ne vedd rossz néven azt, amit elfelejtettem, és ne állíts [túl] súlyos megpróbáltatás elé!«

[Ismét] útnak eredtek. Mikor aztán találkoztak egy fiúval, [a szolgálk] megölte őt. [Mózes] azt mondta: »Csakugyan megöltél egy ártatlan lelket anélkül, hogy egy másikért [állnál bosszút]? Fertelmes dolgot követtél el!«

»Nem megmondtam – mondta az –, hogy nem fogsz tudni türelemmel kitarítani mellettem?«

[Ismét] útnak eredtek. Mikor azután egy város lakóihoz értek, enni kértek azoktól. Ők azonban megtagadták azt, hogy vendégül lássák őket. Azok ketten pedig egy düledező falra bukkantak. A [szolgálk] akkor felállította azt. [Mózes] azt mondta: »Ha akartad volna, fizetséget húzhattál volna érte.«

[A szolgálk] azt mondta: »Itt az elválás[unk ideje]. Am elbeszélem neked annak magyarázatát, amiben nem tudtál türelemmel kitarítani mellettem.

Ami a hajót illeti, az szegény embereké volt, akik a tengeren munkálkodtak. Meg akartam azt rongálni, mivel egy király volt mögöttük, aki minden hajót erőszakkal elragad.

Ami az ifjút illeti, a szülei hívók voltak, és féltünk, hogy megátalkodottságában és hitetlenségében sanyargatni fogja őket; és azt akartuk, hogy Uruk adjon nekik cserébe egy másik [fiút], aki tisztább, és [szüleikhez] ragaszkodóbb, mint ő.

Ami pedig a falat illeti, az két árva gyermeké volt a városban. Alatta kincs volt, ami őket illette meg. Az atyjuk igaz ember volt. Az Urad úgy akarta, hogy nagykorúvá serdüljenek, és előhozzák a kincsüket a te Urad irgalmából. Nem a magam akaratából tettem ezt. Ez a magyarázata annak, amiben nem tudtál türelemmel kitarítani mellettem.«

Mózes, azaz Múza figurája a KORÁN számos történetében előkerül:⁶⁰ a csecsemő csodás megmenekülése, házassága Midján földjén, harca a fáraóval, „Firaunnal, aki magát istenné nyilvánította, és tornyot épített, hogy elérje az eget”. A KORÁN-ban különös hangsúlyt kapnak a csodák (csoda a bottal, a leprás kézzel), felidézi a tengeren való átkelés és az üldözők pusztulása, az aranyborjú imádása, a pusztában való bolyongáskor leküldött manna és fűrjek epizódjait.⁶¹ A 20. szúra szinte kizárólag Mózes és a szidóság Egyiptomból való menekülésével és az Ígéret Földjének keresésével foglalkozik. A KORÁN-ban tehát – ha más hangvétellel és apróbb változtatásokkal is – a bibliai Mózes figurája szerepel. Ilyen értelemben egyedülálló a mi történetünk, nem véletlen, hogy számos kommentátor szerint ebben az epizódban talán egy másik Mózesről lehet szó. De vajon kiről?

A szöveg két epizódból áll. Az első: Mózes utazása a legényével. „Nem nyugszom addig – mondja Mózes –, amíg el nem érem azt a helyet, ahol a két nagy víz egyesül...” Simon Róbert több kutató elképzelését is említi, hogy mi lehet ez a két nagy víz,⁶² ő maga az édes- és a sós víz egyesülésére gondol, mert Mohamed máshol is használja ezt a kifejezést ebben az értelemben. A hely azonban nem egyszerűen földrajzi helyet jelöl, hiszen amikor a reggelire magukkal hozott hal életre kelt, és „csodálatos módon a nagy víznek vette útját”, Mózes azt mondja: „ez az, amit kívántunk”, vagyis fellelni az élet vizét.

Ugyanez a történet sokkal részletesebb és kidolgozottabb formában megjelenik a hellenisztikus kor legnépszerűbb művében, a NAGY SÁNDOR-REGÉNY-ben, pontosabban annak keleti változatában.⁶³

Mohamed töredékesen, de hűségesen idézi fel Nagy Sándor történetét a szakácsával, az egyetlen változtatás, hogy a makedón hódító helyett itt Mózes szerepel. Miért? A szakirodalomban nem találtam erre magyarázatot. Véleményem szerint Mohamed azért köthette a zsidó próféta alakjához, mert a szöveg folytatása, tehát a második epizód mint a zsidó legendárium része élt a köztudatban, így Mohamed emlékezetében is. De miért kötötte össze ezt a két távoli történetet? Később választ keresünk erre...

Mózes, miután megtalálta az élet vizét, találkozik a névtelen prófétával, és tanítványául szegődik. De ki ez a névtelen próféta, akiről csak annyit tudunk meg, hogy Allah kegyelemben és tudásban részesítette, és valahol a két nagy víz összefolyásának misztikus vidékén kóborol?

Az Iszlám, akárcsak Jézust (*Íszá*), Mózeset is prófétaként tiszteli. Sőt kiemelt rangja van a Mohamed előtti próféták között. Mózes „*kiválasztott volt, Allah küldötte, próféta*” a 19. szúra 51. sora szerint. Ki lehet viszont a másik, ez a Névtelen, akinek tudásához képest Mózesé egy csipetnyit sem ér, és aki Allah kegyelmében magasan Mózes fölé magasodik?

Mohamed erre nézve nem ad támpontot, a későbbi kommentátorok a Névtelen alakjában csaknem egyöntetűen al-Hadirt (Hidr, Khidr) ismerik föl, a muzulmán misztika egyik legjelentősebb (és maig legnépszerűbb) alakját, aki a Közel-Kelet különböző iszlám előtti vándoristeneinek vonásait olvasztotta magába, és aki Mózes történetének előképében, a keleti NAGY SÁNDOR-REGÉNY-ben név szerint is megjelenik. Elkísérte Nagy Sándort a sötétség birodalmába, majd onnan visszavezette. „*A muszlim hiedelemvilágban – mivel ő lelte meg az örök élet forrását – az örök élet és bölcsesség szimbóluma lett.*”⁶⁴ „*A neve zöldet, virulást jelent. A mai napig a tengeri utasok pártfogójának, tűzvészől, áradástól, lopástól, kígyóharapástól, skorpiómarástól védelmező személynek tekintik. Indiában a folyóvizek és kutak szellemeként tisztelik. Közép-Ázsiában úgy tartják, hogy gazdagsággal és szerencsével ajándékozza meg azt, aki megpillantja.*”⁶⁵

A KORÁN-beli történetünk megidézi al-Khidrnek azt a jellegzetességét, hogy folytonosan jár-keel a világban, az isteni gondviselés parancsát teljesíti be, anélkül, hogy közben az embereknek felfedné kilétét.

Az örök életű Khidr fölszabadult az idő befolyásától, a mai napig közöttünk kóborol, és velünk lesz a végítéletig. Egy internetes blogról írtam ki a következő szúfi legendát: „*Egy ember a folyón akart átkelni, amikor legnagyobb megdöbbenésére azt látta, hogy a révész nem más, mint Khidr, a titkos tanító. Khidr, aki olvasni tudott a gondolatokban, mosolyogva így szólt hozzá: – Tudod, testvér, ha az embereket leszólítanám az utcán, és ott kezdeném el nekik magyarázni, mit tegyenek vagy mit ne tegyenek, még azt hinnék, hogy bolond vagyok, vagy hogy a magam hasznát keresem, s véletlenül sem csinálnák azt, amit tanácsolok nekik. Ha tudósnak vagy gazdag kereskedőnek öltöznék, és úgy osztogatnám tanácsaimat, nem hallgatnának rám, vagy talán mégis, de csak azért, hogy kedvemben járjanak ahelyett, hogy arra figyelnének, amit mondok. Ha viszont elvegyülök a nép között, s elejtek itt-ott egy-két szót, akkor biztos, hogy lesznek, akik figyelnek majd rám, ahogy te is megismertél.*”

Az EZEREGYÉJSZAKÁ-ban két helyen szerepel. Az egyik történet részlete:

„...*Bulúqijá elmesélte neki egész történetét. Végezetül megkérdezte tőle: – Uram, mekkora az út innen Kairóba?*

Al-Khidr így felelt: – Kilencvenöt évnyi járóföld.

Amint ezt Bulúqijjá meghallotta, könnyekre fakadt. Azután ráborult al-Khidr kezére, csókolgatta, és így szólt: – Ments meg ebből az idegenségből, s Allahnál lesz a jutalmad, mert már a pusztulás szélén állok, s nincs már mit tennem [...].

Al-Khidr így szólt hozzá: – Emeld fel a fejed, Allah meghallgatta imád, s azt sugallta nekem, hogy vigyelek el Kairóba. Kapaszkodj belém, szoríts jól mind a két kezeddél, és hunyd be a szemed.

Bulúqijjá belekapaszkodott al-Khidrbe – üdv reá! –, megragadta mind a két kezével, behunyta szemét. Al-Khidr – üdv reá! – egyet lépett, azután így szólt Bulúqijjához: – Nyisd ki a szemed!

Bulúqijjá szemét kinyitva ott találta magát palotája előtt állva. Amint megfordult, hogy búcsút vegyen al-Khidrtől – üdv reá! – hírét-hamvát sem találta...⁶⁶

Al-Khidr csodatételei egyébként egészen szokványosnak számítanak a szúfizmus szentjei, a *velik* körében. Goldziher Ignác *Az ISZLÁM*⁶⁷ című csodálatos könyvében számos legendát idéz fel a velikről (én pedig tőle idézek, szabadon, tömörítve):

Egyszer al-Gamrit hétszeműnek látta egyik tanítványa, és amikor efölötti bámulatának adott kifejezést, a szent azt mondta: – Midőn az ember tökéletességre jutott, annyi a szeme, mint ahány égalj van a földkerekségén. – Más alkalommal ugyanezt a szentet látták, ahogy a levegőben kocka alakot öltve repült.

Az egyik sejk felesége mesélte, hogy amikor férjével társalogtak, repülő velicsoportokat láttak a levegőben elvonulni, kik férjét hívták. El is repült velük, és csak másnapra tért haza.

Ibrahim b. Adham királyfi egyszer egy hegytetőn a hit hatalmáról beszélt tanítványainak. Azt mondta: ha így szólna a hegységhez, *mozdulj*, a hegy abban a pillanatban megindulna. Alighogy e szokat kiejtette, a hegy, amelynek tetején voltak, megindult, és nem állt meg addig, amíg a szent a lábával dobbantva így nem szólt: – Megállj! Nem téged gondoltalak, csak példát hoztam föl!

Egy szúfi életrajzíró megszámozza és kategóriákba foglalta a velik csodatételeit: 1. A holtak feltámasztása. 2. A tenger kiszáritása és a víz színén járás. 3.anyagok elváltoztatása (víznek mézzé stb.). 4. A föld összegöngyölítése úgy, hogy a térbeli távolság elenyészik. 5. A szentek beszélőképeséggel látnak el fákat, köveket, állatokat. A korábban említett Ibrahim királyfi egyszer egy gránátalmafa árnyékában ült, a fa így szólt hozzá: *Ó, Abu Iszhak, tisztelj meg engem, s ízeled meg gyümölcsömet!* 6. Betegségeket gyógyítanak. 7. Vadállatok megszelídülnek szavukra. A legközönségesebb dolog, ha a velik az *Isten kutyáin*, az oroszlánokon nyargalnak. 8. Az idő összegöngyölítése. 9. Az idő megállítás. 10. Meg tudják jövedőlni a fenyegető veszélyt. 11. Képesek bármeddig túrni az éhséget, szomjúságot. Másrésztől azonban 12. egy ültő helyükben végtelenül sokat meg tudnak enni. Stb.

Egy másik szakértő ezzel szemben négy kategóriában foglalja össze a velik csodatételeinek veszélyeit: 1. Ha megengedjük, hogy mindenféle szentek csodákat műveljenek, akkor a csodák megszűnnének a prófétákat igazoló jelek lenni. A prófétára könnyen ráfoghatnánk, hogy csak egy közönséges veli. 2. Egyébként is nehéz megvonni a csodák és a *keramat*, a puszta varázslás közti határt. 3. A velik lehetetlenné teszik a törvényszerű bizonyítást, hiszen bármi bárhogyan megtörténhetett – a csodák révén. 4. Minthogy már eddig is temérdek sok volt a veli, és csodáik száma egyfolytában növekszik, az emberiség egyszer csak azon fogja észrevenni magát, hogy a csodák száma meghaladja a természet törvényes tüneményeinek számát, úgyhogy a szabály fog kivétellé válni, látszólag a csoda lesz a valóság, és a valóság a csoda.

A szúfizmus egy olyan vallás talaján virágzott ki, melynek alapító prófétája, Mohamed, nem tulajdonított önmagának csodák véghezviteléhez való képességet, sőt a csodát istentelenségnek tekintette.

Elgondolkodtató, hogy a zsidó misztika, a haszidizmus, ugyanilyen viszonyt ápolt a saját szentjeivel. A cadikok és a velik csodatévő képességei kísértetiesen hasonlítanak egymásra. És a Nagy Baal-Sém-Tov által 1750-ben alapított irányzat szintén olyan valóságon alapszik, amely a leghatározottabban tagadja, hogy ember csodát tehet.

A KORÁN-epizód előképében, amikor Nagy Sándor megtalálja az élet vizét, miért épp al-Khidrral fut össze a hellenisztikus kor számtalan csodatévő csavargója közül? Miben különbözik al-Khidr a többi szenttől azon kívül, hogy az ő ügybuzgalmában, ahogy küldetését teljesíti, semmi nincs a többiek játékosságából, mellyel a csodatevés szabadságát, mint valami isteni ajándékot, a gyermek naiv örömeivel vagy dölyfével élék át?

Al-Khidr abban különbözik, hogy örök életű.

Nincs nagyobb magány az örök életnél. Sokan vannak közöttünk magányos vándorok.

A bolygó zsidó, akit Jézus azért büntetett a meg nem halás átkával, mert nem hagyta, hogy portája előtt egy pillanatra megpihenjen, amikor a Kálvária-hegyre vonszolta a keresztet. A bolygó zsidó száz évenként biztos összefut a Mahábhárata gyermekgyilkos örök vezeklőjével, nem hiszem, hogy köszönnének egymásnak. Aztán ott van a görög Tütónosz, a hajnalistennő néhai szeretője, aki az örök élet mellé elfelejtett örök ifjúságot kérni, és kabócává töpörödve még ma is ott ciripel a fényképező koreai turisták talpa alatt.

Az örök életűek csak befelé figyelnek, elszakadtak minden emberitől.

Al-Khidr ebben is más, ő a rászorultak őrizője, magányát egy-egy pillanatra megosztja velük. Csak amíg szükséges, utána eltűnik. Elképzelhetjük, micsoda lelki teher lehetett számára, amikor Mózes arra unszolta, engedje meg, hogy vele tartson.

De végül is hogyan kerül közös történetbe Mózes és al-Khidr? Elegendő magyarázat erre, hogy al-Khidr szerepel a NAGY SÁNDOR-REGÉNY *élet vize*-epizódjában? És annak folytatását, az alvilági utazást itt kettőjük *erkölcsi* utazása helyettesíti? Al-Khidr nem szerepel a BIBLIÁ-ban, és a KORÁN sem említi. V. V. Bartold feltételezi, hogy alakjában különböző korok és népek legendái találkoznak, a babiloni Gilgamestől az őtestamentumi Énókiig és Illésig.⁶⁸

Valóban Illés a hiányzó láncszem e misztikus asszociációs rendszerben, mely a közel-keleti népek mitológiáit úgy hálózta össze, mint egy gombolyagot.

Illés és al-Khidr alakjának rokonságát, sőt a két figura lehetséges azonosítását a legtöbb kutató megemlíti, így Simon Róbert és M. P. is, akik vezetőink voltak az idő homályába merészkedő utazásunkban.

Illés nemcsak a zsidó és a keresztény, hanem – mint *Iljász* – a muzulmán mitológia figurája is. Mint isteni küldött jelenik meg. A KORÁN is elmeséli a bibliai történetét, csak annyit változtat rajta, hogy az emberek *nem* hallgattak Illés intésére, amikor megalázta a Baal papjait.

„A muzulmán hagyományban olyan, a bibliai tradícióra visszamenő szüzsék fejlődtek ki, amelyekben az a nézet hangsúlyozódik, mely szerint Allah Iljászt halhatatlannak teremtette. A halhatatlanság motívuma az oka annak, hogy Iljászt összekeverik más halhatatlan szereplőkkel – Idrisszel, al-Khidrral és Dzsirdzsivel [Szent György] is – írja M. P.⁶⁹ – Némely kommentátor Iljással (és nem mint rendszeren al-Khidrral) azonosítja a Korán-beli szolgát.”

A titok feloldhatatlan: a KORÁN-beli történet első részének előzményében, azaz a NAGY SÁNDOR-REGÉNY-ben al-Khidr szerepel – a történet második részének zsidó előzményében pedig Élijahu, azaz Illés.

Nagy Sándorként oldhatnánk fel a *gombolyagot* a két figura azonosításával, ehhez azonban meg kellene határoznunk a közös istenalakot a bibliai Illés-történet keletkezése, tehát az i. e. IX. század előtti kor közel-keleti mitológiájában. Tudomásom szerint a kutatás nem írt még le ilyen ősalakot, és kompetenciámat messze meghaladja, hogy ezzel a kérdéssel érdemben foglalkozzam. Maradjunk tehát a felszínen, feladatom a *dramaturgiai* elemzés, ami azt jelenti, hogy csak a két figura dramaturgiai jelentőségét vetem össze a két rokon kultúra mitológiájában.

Dramaturgiai szerepük pedig meglepően hasonló. Mindkét mitológiában több örök életű próféta szerepel, de ők ketten azok, akik nem maradtak fenn a mennyben, mint a muzulmán Idrisz vagy a zsidó Énokh (aki az Úr jobbján áll az utolsó ítélet pillanatáig). Al-Khidr és Illés küldetést teljesít itt lent a földön. Mindkettő misztikusan hatalmas, „*majdnem isteni hatalommal rendelkező csodatévő*”.⁷⁰ Egzisztenciájuk bizonytalan, létezhetetlen: vándoristenek, titkos, de lojális istenalakok az Úr-Allah hegemon birodalmában.

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

45. Martin Buber: HASZID TÖRTÉNETEK II. Ford. Rác Péter. Atlantisz, 1995. 85.
46. Jiří Langer: KILENC KAPU. Kalligram, Pozsony, 2000. Ford. Zádor András. 209.
47. Neumann Albert: TÖRTÉNETEK A „KÁLLÓI CÁDIK”-RÓL. Nyíregyháza, Klafter Ny, 1935.
48. Egy idegen nő kezét megcsókolni, ez a zsidó hagyományok szerint bűn, egy „cadiktól” maga a képtelenség.
49. A „*Szól a kakas már*” kezdetű népdalra utal, melyet a kállói Jichák Ejzik Taub vett be a zsidó liturgiába – ma az ortodoxok az egész világon éneklék, a Taub által beillesztett két jiddis sort leszámítva többnyire magyarul.
50. 1240. Kiad.: Crane, London, 1890. CIX. darab, 50.
51. Léopold Hervieux: LES FABULISTES LATINS. 266. http://archive.org/details/lesfabulistesla03_hervoog.
52. Vö. Katona Lajos: A REMETE ÉS AZ ANGYAL. *Ethnographia*, 1900. 199.
53. Turóczi-Trostler József fedezte fel és publikálta 1939-ben. MESÉS FABULÁK. Gyoma, Kner Izidor Ny.
54. Győr, Streibig János Gergely Ny., 1740.
55. MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS 3. A MAGYAR LEGENDAMESÉK TÍPUSAI. Összeáll. Bernát László. MTA Néprajtudományi Int., 1982.
56. Tizenötöt említ, de ebből egy tévedés.
57. Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi: SZÉKELYFÖLDI GYŰJTÉS. Athenaeum, 1882.
58. Dégh Linda: KAKASDI NÉPMESEK 1–2. Akadémiai K., 1955–60.
59. Benedek Elek: MONDÁK ÉS LEGENDÁK. Az Athenaeum mesekönyvtára. Budapest, 1899.
60. Lásd még 2:49–93; 7:103–162; 10:75–93; 20:8–98; 26:10–68; 28:3–75; 40:23–55.
61. MUZULMÁN MITOLÓGIA = MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA II. M. P. szócikke, a szerző neve a kötetben csak monogrammal van feltüntetve. – Főszerk. Sz. A. Tokarev; a magyar kiadás szerkesztője Hoppál Mihály. Ford. Bárány György et al. Gondolat, 1988. 552.
62. Simon Róbert: A KORÁN VILÁGA. Helikon, 1987. 266.
63. A Haller János HÁRMAS HISTÓRIÁ-jában közölt Nagy Sándor-regényben ez az epizód nem szerepel.
64. Simon Róbert: i. m. 266.
65. MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA, 552.
66. Az EZEREGYÉJSZAKA MESÉI IV. (Ötszázharminckettedik és ötszázhetvenhetedik éjszaka.) Atlantisz, 2000. Ford. Prileszky Csilla. 155. és 265.
67. Magvető, 1980.
68. MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA II. 537.
69. Uo. 546.
70. Uo. 236.

Kőríz Imre

CATULLUSI

Tulajdonképpen nem is gyűlöllek,
 mert mit lehet gyűlölni egy idegenen,
 például az olyanokon, akik tegnap is
 hajnalig hangoskodtak az ablak alatt,
 csak azt akarom, hogy takarodj ki az életemből,
 de legalábbis a szobámból,
 és keresd meg azt, aki lekéste az utolsó buszt,
 akinek levágták a gyűrűsujját,
 de egyetlen orvos se akarja visszavarni,
 hiszen úgymint maradt még kilenc,
 aki emberrablók fogságába esett,
 elment egy világoszöld Kawasaki hátsó ülésén,
 vagy csak kint alszik az ajtó előtt a saját hányásában,
 akinek, miután tehetetlenül sétáltam egyet,
 egy üres cigarettásdobozzal megfogtam
 és letéptem ezt a két elvadult,
 elképzeltetetlenül tüskés
 és nagyon közönséges illatú rózsát.

HAIKU HELYETT

Mégis az életet,
 a tehetségtelenség mindennapos tapasztalatát,
 a terméketlenségnek
 az időt és a teret valami megzúpult
 semmivel kitöltő tartományait
 kéne dokumentálni,
 nem a halált,
 hanem a bamba, morzsaszórós délutánokat,
 amikor hiába keletkezik folyamatosan
 – többek közt leülést gyakorló kisgyerekek,
 előnyös, piros ruhájú nőkkal öltönyben sietők,
 keresztbe tett lábbal állva túl hosszan beszélgetők,
 báméskodó pincérek, kutyák, szökőkutak

és valami bűgás révén –
még egy kis közkert szűk határain belül is
megszámlálhatatlan történés,
az egész nem jó semmire,
valahogy kívül marad, bűg,
és csak pár gyerekek és galambnak ér valamit.

TÜRELEMJÁTÉK

Mennyi munka és tudás van
Hendrik Hondius világtérképében!
Mennyi akarat, ihlet, erőfeszítés
id. Pieter Brueghel Bábel-tornyában.
Micsoda téboly a neuschwansteini lovagvárban.
Mennyi első látásra is megoldhatatlan nehézség
a balmorali kastélyt mintázó alatskivi udvarház főépületében
vagy akár egy piros csíkos nyugágyban pihenő
appenzelli pásztorkutyakölyökben.

És mennyi türelem, kitartás, csüggedés
azokban, akik kirakják ezeket puzzle-ból.

Mennyi nekibuzdulást, reménytelenséget,
lelkesedést, késztetést, örömet és szomorúságot
tesznek bele a munkába,
amellyel egy módszeres örületre tervezett gép
kártételét igyekeznek helyrehozni.

Mennyi fáradságot, időt, lemondást, dacot kell
beleépíteniük a képbe, míg
leragaszthatják a helyére került lapkákat,
míg üveg alá tehetik az ormótlan művet,
amely mindenki más szemében értéktelen,
és amelynek reprodukcióját
tulajdonképpen egészben is megvehetnék,
de úgy meg nekik nem kell.

Karafiáth Orsolya

BESTIÁRIUM: A TÁPLÁLÉK

Az éhség őrjít, felfal. Csillapítsd!
Nagy boldogság, hogy épp most éhezél.
Játszik veled, kapd el tekintetét!
Ha azzal látsz, pompás vadász leszel.

Most merre néztek? Mind a ketten énrám?
Én háttal állok. Így támadjatok.
Terítsetek le, készen mindenem.
Nem véletlen, hogy védtelen vagyok.

Az én zsákmányom túlon túl ravasz volt:
megnőtt a gyomromban, most már kamasz.
Savak hizlalták, marta csontjaim.
Kevés lettem neki. Továbbhaladt.

Próbálja arcom, hangomat kikezdi,
nyersen fogalmaz át, alig tagoltan.
Fel-felbőfög, káromkodik, nevetgél.
De elfelejti, tőle mit tanultam.

Majd én is így fogom csinálni, így ám!
Ismét elkezdem, másban, ott az élet.
Csakhogy én nem válok ilyen mohóvá.
Apró leszek, baba, és nem beszélek.

Prédának lenni jó! Erőm, utolsó:
még képes erre. Gyorsan jöjjetek!
Az ő szaga tájol, meg kell kívánni.
Átüt rajtam, de még én kellhetek.

Petrik Iván

UN PEU TROP

Azt a napot, amikor Radovszkij felhagyott végleg a hegedűóráival, többen is szóba hozták, anélkül persze, hogy tudtak volna egymásról. Megpróbálták elmagyarázni, mi történt a Bouvard utca 27.-ben. Nem láthatok ebben semmilyen szándékosságot, még csak időben sem estek túl közel egymáshoz ezek a beszélgetések. Talán Radovszkij személye miatt nem hagyott nyugodni az eset. Mert abban nincs semmi különös, hogy elege lett az egyébként sem túl jövedelmező hegedűórákból. Mégis miért gondolták azt néhányan, hogy beszélniük kell róla? Megragadt mindenesetre figyelmem legszélén az a nap, amelyről semmilyen személyes emlékem nincs. Nem tudom, hol jártam, mit csináltam akkor. Amnéziának nem nevezhető, hiszen természetes, hogy nem emlékszünk mindenre, ráadásul nagyon jól van ez így. Az persze elgondolkodtató, hogy miért épp arról mesél mindenki, amikor Radovszkij felhagyott a hegedűórákkal. Gaszp kezdte a sort. Nagy hévvel magyarázott, mint aki úgy érzi, nem csupán meg kell hallgatnom őt, de át is kell élnem szenvedéllyel ezeket az eseményeket. Később fecsegett róla Mary Folbert egy kávé mellett, miközben arra vártunk, hogy elkezdődjön végre a film a szomszédos moziban egy kótyagos éjszakán. Nem is tudom, a férje ott volt-e a kávézóban, esetleg később érkezett, és csak pár szót hallott, ezért egészítette ki néhány mozzanattal, amit a felesége mondott. Vagy később és mindettől függetlenül magyarázta a részleteket a külföldiek érthető, de inkább félreérthető gesztusaival. Ekkor már figyeltem, és amikor alkalom adódott, megkérdeztem Orfont. Ő viszont mintha zavarba jött volna a kérdéstől, nem akart válaszolni. Úgy tett, mint aki nem emlékszik semmire (és hihetőnek is tűnt: miért éppen arra a napra emlékezne), mégis néhány apró részletet kijavított később, Radovszkijt és a hegedűórákat emlegetve. Végül az öreg Galliani is dörmogott pár szikár mondatot az orra alatt, amikor összefutottunk a bíróságon, és én a lányáról kérdeztem. Akkor azonban, amikor Radovszkij felesége meghalt, és ő néhány napig nálam lakott, mert nem bírta hazamenni az új lakásukba (a régit el kellett adni, csak így bírták fizetni a kezelést), és minden összefüggés nélkül felemlgette ezt az estét, elhatároztam, hogy összerakom a mozaikkockákat. Háttha a rengeteg apró információból felcseperedik egy hatalmasabb, amiből megtudhatok valamit, ha másról nem, a világ szüntelenül zakatoló, zötykölődő, remegő működéséről. Fogtam magam és elrohantam a Bouvard-ra, a 14-es szám alá. A nevenincs lemezboltba, ahol kottákat is lehet vásárolni, és amelynek klasszikus zenei részlegében oly sok időt eltöltött Radovszkij, amíg ezen a környéken lakott. Majdnem szemben vele a másik oldalon áll a Bouvard 27. Amint a bolt üvegportálján keresztül átnéztem a négyemeletes épületre, eszembe jutott, hogy nemcsak Radovszkij lakik ebben a házban, hanem Gallianiék is. Orfon már többször nekiveselkedett, hogy annyi idő után, végre újra felmegy hozzájuk, de mindig halogatta. Egy időben sokat járt abba a házba. Először Linához, aztán odaköltözött Radovszkij, majd a fiatalabb Galliani lány, végül az egész család: Gallianiék. Visszatérni viszont nem volt nagy kedve. Aztán, és ezt talán érdemes itt megjegyezni, mert ugyanazon a napon történt, mint amikor Radovszkij felhagyott a hegedűóráival, mégis felment a Bouvard 27.-ben a negyedikre.

Amikor Orfon belépett a lakásba, Gallianiné rögtön magához intette, és nem engedte szabadon (a kosztüm bézs napalmszövete elektrosztatikus feszültségben tartotta nehéz kesztyűjét, amíg nagy csörtetve le nem vágta a sarokba). Következtek a bemutatkozások szűkszavú regénytirádái. Szinopszis idegen életek félreismeréséhez. Nevek és nevek és nevek, néha halk magyarázatok. A volt férjem volt felesége. A volt férjem leendő felesége. A leendő férjem jelenlegi felesége. Átértek a szalon embertömegén a sarokba tolt büféasztalhoz. Orfont elengedte végre a mozgó fagyalbokor (ő emlékezett rá így). Lassú röppályán kezdett kitérni mindenki elől, nyugalmas terepet keresett szemlélődéséhez. Aztán váratlanul, mintha lőnének rá, Orfon két ugrással a büféasztalnál termett, s a hosszan aláhulló, földet söprő terítőn keresztül az asztal alá vetette magát. Vajon illendő tigrisbukfencsel asztal alá ugrani ilyen korán (éppen besötétedett): nem érdemes ezen rágódni. Gallianiénél, Orfonnak hála, mégis nagyjából negyven ember próbálta rémülten megoldani a kérdést. Közülük csupán egy tagbaszakadt férfi talált rögtön megoldást, az asztalról ugyanis mindent, ami keze ügyébe esett (szendvics, szalvéta, villa) felkapott, és megpróbálta eltalálni vele (tányér, sütemény, pezsgő) az asztal alá bújó Orfont (pohár, virág, kés).

– Raven, Raven, te dög! – hörögte közben.

A Ravennek nevezett Orfon áthengeredett az asztal másik oldalára, és a tagbaszakadt férfi előtt egyenesedett fel, olyan közel hozzá, hogy annak zöld hályogszerű inggombjai végigkarcolták lazackrémes orrát. A két férfi közvetlen közletről nézte egymást, valamiféle bizarr, kíváncsiság nélküli, tájleírászerű vadászösztönnel, aztán... aztán a tagbaszakadt férfi gyöngéden állon vágta Orfont.

Ha egyszer lesz olyan múzeum, ahol katalogizálják a mosolyokat, az, ami ekkor kiült Orfon arcára, külön címkét kap.

– Te nem nagyon változol, Brúnó. – Olyan távoli hangsúlyokkal ejtette ki ezeket a szavakat, mint aki fél, hogy közel a vég, nagyon közel, de lassan megmozdulnak a vitortlák a főárbocon.

– Haza akartunk már végre jönni.

– Akartunk? – kerekedett el Orfon szeme, majd kisvártatva megismételte.

– Akartunk? – Csodálatosan sokféleképpen értelmezhető mássalhangzók hagyták el virágszirmos, vérző ajkát, s úgy bukott ki belőle ez a szó, ahogy színes csillogó legyek röpködnek szét. Brúnó arcát vizsgálta, mintha minden egyes pórusát jól szemügyre akarná venni egy sajátos anatómiai tébolyodottság nevében, aztán mégis a legföldhözragadtabb módon bólintott. Brúnó nem mutatott senkire, bár megemelte a karját, igaz, nem útbaigazításként, csak annak jelzésként, hogy tudja, nincs szükség idegesítően pontos mozdulatokra. Orfon megfordult, s épp szembe találta magát Gaszppal. Őt nem ölelte meg, nem tett még csak ahhoz hasonlítható mozdulatot sem, mert tudta, ha így alakult, ennek még nincs vége. Azért kimondta a nevét halkán, egy másik katalóguscédulát érdemlő mosoly mögött, ami komoly kézfogással ért föl, majdnem az elmaradt öleléssel.

– Gaszp.

És igaza lett, mert a Gaszppnak nevezett férfi szintén nehezen leírható olajos csillogással a szemében, feszült örömmel az arcán félig elfordult, mintegy utat nyitva, pontosabban megmutatva a mögötte ülő alakot. A lány mozdulatlansága mintha egyetlen és utolsó örök törvénye lenne egy törvényszerűségeit felelőtlenül veszni hagyó világnak. Mósusz, elefántcsont, márványtöredék, vaníliarügy, tömjén hét lakat alatt, nagy kövek-

kel megterhelve, a tenger fenekére kihajítva. Orfon tudta, elveszett, de legalábbis elvesztette a nevét. 1978. július 20. Belgrád: egyetlen óriási, a kétségbeesés, a meghatottság, a részvét, a nosztalgia legcsekélyebb lehetősége nélküli pillanat. Csupa össze nem tartozó ember között.

– Un peu trop à mon goût! – suttogeta szűk fél órával korábban Mary. Pont rosszkor és pont rossz helyen. A lány fülében még a hajó egyenletes dülöngélése, a megszokhatatlan egyensúlyzavar, a koszos öböl felett alacsonyan repülő sirályok rikácsolása. A komp megdőlt pont az öböl közepén, éppen félúton, s mivel először utazott rajta, nem tudta mire vélni. Megkérdezni nem merte, nehogy ebből is téves következtetéseket vonjanak le, de attól a pillanattól kezdve nem tudott figyelni a beszélgetésre. Ez azt jelentette, hogy szinte biztosan nem ő kapja meg az állást, bár a végleges választ másnapra ígérték. Az ősz hajú, kopott szmokingos férfi mutatta meg a hajót. Az orvosi felszerelést, a páncélszekrényt, a csupa üveg szobát és a kis mellékhelyiséget, amelynek viszont csak egyetlen apró ablaka nyílt a nagy hajókémény mellett a komp farvizére. Jobb lett volna a kompra gondolni, a vízen lebegő óriási és titokzatos szerkezetre vagy azokra, akik rejtelmes fémtestében élnek. A konyhásokra, akik, ennyit már tudott, a lefolyóba rejtik a söröket, és a kémény mögé járnak cigizni, és egészen az ablakuk alá húzódnak, ha esik az eső, vagy a nagy szél odáig felveri a hullámokat. A magas, barna szemű és a kicsi, szőke, szakállas. És néhány pincérnő, köztük Anna, aki a telefonszámot adta. De nem erre, hanem Orfonra kellett gondolnia, mert Orfonhoz beszélt, olyan közletről, hogy a megsűrűsödő autólámpák könnyező visszfényében akár bele is haraphatott volna a fülcimpájába. Kedve lett volna hozzá, de Orfon felhajtotta köpenye hajtókáját, és köszönés nélkül továbbállt. Az is lehet, a szőke, szagos, kegyetlen burafrizura alá rejtett porcelántest egyszerűen becsúsztatott egy kis csomagot Orfon zsebébe (mérget, terhelő bizonyítékot, egy levelet, melyben éppen az ellenkezője áll annak, mint amit a fülébe akart sügni, vagy egyszerűen a kompjegyet, hogy zavarba hozza, mert Orfon egyedül a hétköznapi dolgokat nem értette pontosan). A felajánlkozó mozdulat, ahogy kétségbeesetten közel húzódott a férfihoz, majd dermedten elfordult tőle, akár ezt is leplezhetete. Mary, mintha csak most venné észre, hogy hideg van, összébb húzta magán a kabátját. Azt a megmagyarázhatatlan ballonkabátot. Nem is ő bújít bele, összefogta a testéről áruklódó sejtések rendetlen seregét, amely dicső seregnek éppen visszavonulót fújtak, s jól jött ez a ködszerű, puha borítás. Egy dolgot mulasztott el: fuldoklott a vágtyól, hogy Orfon belső combjába csípjén a vastag ruha, a szövet, a fém alatt.

Hét óra. Besötétedett. Egy ostoba Calvados felirat pislogott vörös izzásban a szemben lévő ház tetején, mintha rá akarná vetni magát az elsötétült égre, de a vastag drótkötelek lefogták. Az utcákon elfogyhatatlannak tűnő embertömeg tolongott. Az újra és ismételtén magára maradt Orfon a várost vastag esőfüggönyön keresztül látta, amelynek rojtjai a cipőjéig értek (pedig nem esett), s a függöny egy nagy, csendes fuvallatot fogott fel éppen az arca előtt. Ijedten ugrott a Bouvard utca 27. árkádíves, mély kapubejárataiba, nyakában sál gyanánt néhány elmúlt nap szövevényes elmondhatatlanságával, amely napok minden perce mögött egy másik, régi év rejtőzött.

És végre fönt. A lépcsőház kígyótorka és a lakásajtó mögül kiszabaduló fény geometriája. Zavarba ejtő, és megállásra csábít ez az ajtórésnyi perspektíva, ez a pátossszal terhes, mégis nagyon e világi előszoba-retorika. Egy lakás torzulásai a szobaajtók tejuvegében, mint egy idős asszony mosolya, például a házigazdáé. Mehetett a vajszínű

fényolvadásokkal megvilágított konyha felé (a hűtőben gyöngyöző hidegtálak, halszerű italok) vagy az elnyúló, félhomályos szalon keleti sarkába, amihez át kellett vágnia egy meglehetősen tágas és felcícomázott ebédlőn, szépre kopott szőnyegen, ismeretlenek dzsungelén (amelyet csonkig permetez majd fényes mosolyával biztos kezű vezetője). Mindenfelé akadályok magasodtak. Itt egy vértelen, ámulatban vergődő nőgyógyász, rövidre nyírt hajjal, fehér felöltőben, ott egy magára talált, fénylő ingatlanpanamista szoknyát imitáló pulóverben. És mások. 1974. november 24., Budapest, Honvéd utca Ajtósi Dürer sor sarok. Mintha még mindig a lépcsőfordulóban állna. Épp a feje tetejére csordogált a fény. Hűvös. Vasárnap délután.

Még mielőtt belépett volna a nappali ajtaján, Orfonra támaszkodott Gallianiné óvatosan, hogy senkinek se tűnjön fel.

– Említette, hogy járt már itt korábban.

– Hogyan? – Orfon frissen étlapra került napi menüből éhező vendéggé változott.

– Ismerte a családot, akitől vettük ezt a lakást. – Gallianiné egy pillanatra figyelmesen nézett rá, meg is zavarta Orfont. Megijedt, hogy komoly kérdésekkel találja szembe magát.

– Kit?

– X-éket.

– Kiket?

– A lányt, aki öngyilkos lett. A bátyját, aki miatt el kellett adni a lakást – Gallianiné elmosolyodott. Orfon ezüstös élősködőt vélt felfedezni a hajában, vérnyomokat a kezén, szája szélén veszettség nyálcsíkját, késlekedett a válással, és ami azt illeti, ő úgy tudta, a lány túlélte, bár kétségtelen...

– Hogyan? – Orfonról, mintha a bőrét nyúznák, alig-alig szakadtak le a szavak. Kezdte meggyűlölni a helyzetet, amibe került, vagy mégis inkább Gallianiné kedvességét.

– Akkoriban, amikor magát megismertük.

– Nem, nem hiszem. Az közvetlenül a háború után történt. Ez régebben...

– Nos, igen, persze. Mégis az a kislány... Mintha tegnap lett volna. No, azért várjon csak.

Felhajtottam a köpenyem gallérját, de nem szaladtam át azonnal az út másik oldalára, ahogyan terveztem. Meglegyintett a Juarez–O’Brien nehézsúlyú címeccs emléke. Az orosz szerzett valahogyan négy jegyet, Lina és a fiatalabb Galliani lány jött velünk. O’Brien hét menetben át védekezett, alig-alig talált be a legendás jobbhorgaival. Juarez mint egy őrült püfölte, aztán a nyolcadik menetben az ír egy olyan gesztussal, mintha bocsánatot kérne, hogy eddig megfélemezte róla, bevitt teljesen tisztán egyet azokból a bizonyos legendás jobbhorgaiból. A mexikói rögtön elterült. Messze ültünk, fent a kakasülön, de jól láttuk, hogy eltört az arccsontja. Aprócska árnyék vetült izzadságban úszó bőrére, oda nem illő gödröcske, holdbéli kráter. Lina majdnem elsírta magát, a Galliani lány unatkozott, és mindkettőt idegesítette az üvöltő tömeg. Akartam mondani nekik valamit. Egyetlen mondatot, amivel megvizsgálom Linát, és felkeltem a Galliani lány érdeklődését. De aztán inkább átverekedtem magam a tömegen, elmentem italokért. Megint ugyanaz. Ahogy a végeérhetetlen autófolyamban aprócska rés támadt, s ebbe a nehezen magyarázható csenddel járó forgalmi szünetjelbe belecsúszhattam volna. A következő pillanatban már újra összecsaptak a fémhullámok. Mondani akartam tehát valamit. Úgy intézni, hogy egyszerre lehessen érteni búcsúzásnak és hétköznapi,

száraz megjegyzésnek. Ígéretnek, de átlátszó ígéretnek, hogy lássa, nem akarom mindenáron becsapni. Esetleg egy filmbe illő, klasszikusan modoros gesztussal búcsúzni, ami azért vastagon félreérthető. És amire csak így, ezzel az újabb és ezúttal valóságos évtizeddel a hátunk mögött vagyok képes. Még egy pillanattal korábban is úgy gondoltam, hogy megteszek mindent, de nem akartam különösen erőszakosnak látszani. Hiszen arra is én vettem rá, hogy elhozza a hamis recepteket. Végeredményben nem olyan fontos, hogy feljöjjön. Nem akartam több drámát. Miért kellene épp neki beadnia. Vért csak akkor lát, ha megvágja az ujját a konyhában. Megegett rajta a szívem, át akartam fogni a derekát, de megragadta a kabátom ujját, még mielőtt kivehettem volna a zsebemből a kezem. Belém mélyesztette a körmeit, de nem azért, hogy könnyű fájdalmat okozzon. Arra figyelmeztetett, hogy nehezebben csillapodó kínokat akar megakadályozni. És ebben ki is egyezhettünk volna. Az ösztönei, mint egy zöld szemű, kövér macskának, gyilkos pontossággal működtek. Néhány francia szót súgott, valami olyasmit, hogy hagyjuk inkább, erre nincs szüksége, de nem értettem pontosan. Mindig rossz volt a kiejtése, mintha forró italt szűrcsölné, nem a szavakat hangsúlyozta, hanem a szüneteket. Ráadásul nagy forgalom rohamozta a Bouvard-t. Autók, buszok, kamionok dülták az aszfaltsávokat, és épp ebben a félórában adta ki magából az egész napra tervezett összes zaját a város. Alig láttam, alig hallottam valamit, nem csak magam körül, de sisakrostélyomon belül, páncélingem alatt is csak az izzadt sejtburjánzás dühöngött. Arra pedig végképp nem volt erőm, hogy ebben a zavaros városzajlásban pontos megfigyeléseket tegyek. Azt a pár szót, amit a fülemben suttogott, mondhattam volna én is vagy a közlekedési rendőr vagy az a férfi, aki éppen nekem jött a tömegben. Mégsem én mondtam. Egy hazugsággal kevesebb, mindent összevetve ez is elég szép eredmény. Talán eltúlzott színpadiasággal rántottam ki a kezemet a szorításából, és átfutottam a másik oldalra. Be a Bouvard 27.-be. Ismerős ház, régi meghívások puskapora bűzlik, és várja, hogy végre robbanjon. Most éppen kapóra jött, hogy szorult helyzetemből komor méltósággal kiszabaduljak. A receptek már a zsebemben lapultak, olyan ártatlanul, ahogy dohányszemcsék vagy foszló papírsebkendő-töredék.

Az ajtó előtt, sajnos már későn, kétségek fogtak el. Mégis minek jövök én ide? Semmi kedvem végignézni ezt a késő délutáni mészárlást. Kinyílt az egyszemű ajtó, és beszipantott, mint egy cápa torka, az előszoba. A háziasszony vezetett körbe, finoman megérintette néha a karom. Felesleges igyekezetét szívesebben csodáltam volna távolról, kívülállóként. Amint beléptem, tudtam nagyjából, kit akarok elkerülni, kihez, miért nem fogok szólani, és azon morfondíroztam, milyen kilátásaim vannak a gyors megfutamodásra. 1973. július 23. Trieszt, spiaggia di Barcola. Nagyon távoli jövőbe vesző évszám és sosem látott hely, ahová nem akarok eljutni, s ezért aztán nem örülök bele a gondolatba, hogy nem vagyok ott. A lehetőség, hogy mégis bármikor arra vetődhetek, nem pusztá fenyegetés. S ha beteljesül, talán sosem akarok majd továbbállni. Csupa előre látható bizonytalanság tehát. Vágy, amit nem ismerek fel, félelem, ami inkább kíváncsiság. Kíváncsiság, ami csupa fel nem ismert félelem. Bár ahogy rám nézett, unalmában felém fordulva a tágas előtérben a katonafrizurás orvos, megdermedt ereimben a vér, mintha ellen akarna állni egy kiadós vérvételnek. Ezek után a többi vendéget kétes lebegésben láttam, mintha a nagy kristálycsillárból zavaros, sárga folyadék ömlene a szoba belsejébe. Így kerültem el mindenkit, ellenszenvemnek, őszinte viszolygásomnak egyértelmű magyarázatát keresve. Ami, nagyrészt ismeretlenekről lévén szó,

torz, féloldalas érzés. Közel az öngyűlölethez, távol a tengerparttól. Erről eszembe jutott Lina. Valamiről mindig eszembe jutott, s ha Mary nem vállalta a szerepét, jobb, ha megidézem legalább a magam számára ebben a házban, ahol ő lakott nyolc kerek évvel ezelőtt. Pontosabban nem a szerepét ajánlottam fel Marynek, hanem azt, hogy elűzheti végleg belőlem. De ennyire sem akart tudni róla. Most pedig érzéketlenül veszem tudomásul, hogy semmi, semmi sem emlékeztet rá. Nem tudtam felidézni azokat a tompa, hosszan elnyúló roppanásokat, amelyek néha éjszakánként a padlásról szivárogtak a plafonon keresztül lefelé, és hogy megmagyarázzuk eredetüket, kísértethistóriákkal, rémtörténetekkel ijesztgettük egymást. Napközben leginkább az erkélyen ültünk (most úgy tűnik, semmi dolgunk nem akadt akkoriban), cigarettáztunk, és hordószámra ittuk a híg kávékat. Rossz volt belegondolni, hogy Brúnó bármikor betoppanhat, nem mintha bármi baj származott volna belőle, de mégis. Lina mindig úgy lépett ki az utcára, mintha színpadra, és persze a nagy jelenet legdrámaibb pillanatában. Minden tökéletesen megkomponált volt rajta, ami meghökkentő, az is elbűvölő. A lakásban ennek a tökéletességnek a töredékei. Pongyolában, jó szagúan. Törülközőbe csavarva, rúzzsal a száján. Papucs és ékszerek. Így cigarettáztott az erkélyen, és nem lehetett tudni, hogy öltözik éppen vagy vetkőzik. És innét már sokkal nagyobb volt a kísértés, hogy Mary után szaladjak, hogy utolérjem, hogy elmondjam, mindent, amit kértem tőle, nem én kértem. Nem én akartam becsapni sem őt, sem senkit. És hogy az egész tulajdonképpen Lina ötlete volt, tíz évvel ezelőtt, és akkor én is annyit értettem belőle, mint ő most. Ráadásul elérkezett a pillanat, amikor azt reméltem, hogy nem látom viszont sosem.

Ayent, március körül, 1975-ben. Betemette a várost és az egész környéket a hó. Úgy lógott a tetőkről, mintha a házakat hordták volna alá, és nem lehet dermesztő kiterjedésében megmozdítani tőle semmit. Széles, foszló szivacsú, meleg derékalj. A Bouvard mindennek az ellenkezője. Minden sziklaszilárdan, éles kontúrokkal, semmivel sem takarva beleékelődött a leszálló estébe. De a csend ugyanaz. Legalábbis fönt a negyedikén. A fiatalabb Galliani lány megnézte az óráját. Dísztelen darab a századnak azokból az éveiből, amikor úgy gondolták, a szépséget alá kell rendelni a működés nagyszerűségének. Csak éppen nem működött semmi. Visszatekintve viszont minden nagyon szép volt. Nem tudta tehát, mennyi a pontos idő, besötétedett, hét óra körül lehetett. Az ablakhoz sétált, elhúzta a függönyt, emberek, autók fel s alá, fel s alá, fel s alá, mint ha lenne ennek az egésznek valami értelme. Igazi gyorsforgalmi, olajozottan csúszó tömeg olajszivárványos ég alatt.

A falhoz lépett, a hűvös, fehér felülethez simult, mintha át akarná ölelni azt az egyetlen dimenziót, ami még nem lökte ki magából. A falhoz szorította a fülét, nagyon szeretne volna, ha legalább néhány ismerős aprócska zaj átszűrődik, de nem hallott semmit. Egy hangot sem. Átsétált a szobán a szemközti falhoz. Mintha nem egy téglasor, hanem tíz méter vastag betonfal venné körül. Falba préselődött csend. Itt fent legalábbis, miközben lent a Bouvard-on a szüntelen őrjöngés.

Megpróbálta elképzelni, hol tűnik majd fel Orfon, akit most mindenki vár a szomszéd lakásban, pedig valójában hozzá jön. Láta lilásan káprázó képzeletében, ahogy jön Orfon, és ő nem itt áll fenn az ablakban, hanem vele, mellette lépdél a Bouvard színes tolongásában. (Nehéz elképzelni, de hozzá sietnek. Haza.) Fogja a karját, ügyetlenül, céltévesztetten, mintha az alkarcsontjuk közös lenne, vagy mind a ketten ugyanazt a

fegyvert markolná. Mégis inkább ő karol belé. A férfi köré csavart páncélinget a csuklójánál fogja szorosra, így tartja fogva. A ház elé érnek, de ő, Lelé, meggondolja magát. Hiába minden érv, könyörgés, alig érzékelhető és alig kifejezett fenyegetés, és hiába minden együttérzés, sajnálkozás, megértés és segítőkészség, az utolsó pillanatban nem mond neki. Orfon fülébe súgja, hogy menj a francba, menj egyedül, nekem ez egy kicsit sok, aztán sarkon fordul, és eltűnik a tömegben. Ott, abban az elképzelt pillanatban tisztán látta, hogy meg kell szabadulnia tőle. Orfonnak arra sincs ideje, hogy úgy istenigazából elképedjen, és jobb, ha nem is teszi, mert zöldre vált a lámpa (van egyáltalán lámpa a Bouvard-on, innen föntről nem látszik), és mennie kell. A 27.-ben, fönt a negyediken üres árnyékok alatt hunyorog minden ablak. Bármennyire is nem szeretné, ő áll fönt a függönybe kapaszkodva, a Bouvard nemtörődöm robajlását figyelve. Orra előtt az ablaküvegen maszatolódtak el az autók fehér és piros lámpái, mint szétkenődött apró bogarak. Hiába vonultak hangyaszorgalommal, nem hallatszott fel semmi a negyedikre. Újra a falhoz lépett, most már hallotta a gyülekező vendégek mocorgását. A másik fal mögött még mindig csend. Dallam nélküli, ütemtelen csend.

Nézte még egy darabig a sötét városban a lába előtt tomboló sugárutat, de elunta, és átsétált a szomszédba a szüleihez. Amikor belépett a nappaliba, Gaszp Lina toloszékére támaszkodva mesélte éppen a történetét, amit már mindenki ezerszer hallott Millicent Chamberlainról. A színésznő a Raven Flower című filmben visszautasította Roy McGregort, pedig a forgatókönyvben stb. stb. Lelé látta, hogy Brúnó az ablak felé fordult, félig háttal a bejáratnak, és megfogott egy kaviáros szendvicset. Aztán jelentőségteljesen Gaszpra nézett. Ő félbeszakította a történetet, mint aki arra vár, hogy végre kiderüljön, mi történt valójában Millicent Chamberlainnel.

– Raven – mondta csendesen Brúnó. Gaszp nagyot fúj, Linának alig észrevehetően remegni kezdett a szája széle.

Lelé csöndes borúlátással azt hitte, eljött a pillanat, amikor sötétzöld véréből végre nem sarjad semmilyen érzélem.

Elsétált a Caffé Paranoia előtt. Hosszú évek óta nem hagyta nyugodni a gondolat, hogy az utca páratlan oldalán lakik. Miért nem a pároson? Hiába jutott eszébe minden alkalommal, hogy az emberiségnek ez a kettéosztottsága könnyen feloldható, egyre biztosabban érezte: valamit el kell követnie önmaga ellen. És nem elég félig átsült mirelít csirkecombba harapni vasárnap a vizes krumplipüréhez (égett bőr, fagyott inak). Ennél több kell.

A férfi tűnt ismerősnek, a nő mozdulatai teljesen idegenek voltak. Ha nem biztos benne, hogy az arcvonásai, a haja, a ruhája tökéletesen azonosak azzal, amit reggel az előszobában látott, mielőtt elment dolgozni, elsétált volna mellette. Ahogy ellépdelt a kávézó előtt, és vetett egy pillantást az asztalok mellett ülő emberekre, megkönnyebbült. Nem érzett dühöt, féltékenységet, semmit, egyszerűen elmúlt a lelkiismeret-furdalása, ami évek óta kínozza.

Bent az ismeretlen férfi és a felesége nem tett semmi olyasmit, amitől villámlani és mennydörögni kezd a szív. A felesége magyarázott, a férfi hallgatta. A férfi magyarázott, a felesége az asztal lapját nézte. A felesége elővett néhány papírt, a férfi elé dobta. A férfi eltolta maga elől. Rágyújtott, és mivel mindketten éppen kinéztek bosszúsan a vad tükröződésekbe bonyolódott üvegportálon az utcára, odébb húzódott. Egy pillanatra egyszerű, tétován bandukoló járókelőnek érezte magát, és ez olyan megnyugta-

tóan harmadosztályú érzés volt, mint egy csőtörés. Megkísértette a gondolat, hogy így maradjon. A betegség leküzdhető, de nem szabad azonnal orvoshoz fordulni. Visszalépett a kávéház elé.

A férfi végre fizetett, és mintha egy nyilvánvaló csoda folytán most dobta volna el a mankóit, meglepetten, bár nyilvánvalóan megkönnyebbültén állt fel, és indult el a kijárat felé. Minden mozdulatán érződött, hogy nincs semmi titkolnivalója, és szinte észre sem veszi, hogy egy nő, egy nagyon szép nő van vele. A félájult férj átlóholt az út másik oldalára, mindenfelé koszos penészfoltok mérgezték a levegőt: beesteledett. A fal mellett somfordálva követte őket, de a nagy forgalomban – buszok, autók, kamionok torlódtak fel a széles úton mindkét irányban – néhányszor majdnem elvesztette őket szem elől. A Bouvard felé fordultak, és ennek örült, mert azt a környéket legalább ismerte. Ide járt hegedűórákra nem is olyan nagyon régen egy Radovszkij nevű emigránshoz, aki a legjobb és a legolcsóbb hegedűtanár volt a tengerpart és a klinikák között.

Eléjük akart kerülni, bízott helyismeretében: pár sarok jobbra-balra, egy rövid, sötét utca, néhány téglafal, egy üres telek, lépcsősor, és már újra a Bouvard. De ez kis híján azt eredményezte, hogy végképp elvesztette őket. A 27-essel szemben ugyanis megálltak, rohannia kellett egy sarkot és még egyet, hogy újra feltűnjön előtte a két alak. A nagy tömegben egészen melléjük sodródott, már nem félt attól, hogy felismerik. Egyenesen oda akart menni és megkérdezni, mit keresnek itt. 1978. július 14. Szingapúr. Mesék a dzsungel legmélyén megbújó városról, amelyről kiderül, hogy egyszerű banki tranzakciók okozta látomás. Ezek a követhetetlen rémálmok a nyugdíjbiztosítás és a fogyasztási hitelek összeomlásának legszebb előhírnökei. A felesége háta mögé keveredett, egészen közről látta a férfi arcát a nő válla fölött. Hallotta, mit súg a férfi fülébe. An pö trop a mongú. Elsápadt. Ráadásul hirtelen rájött, ki ez a férfi. Orfon, a nyomorult Orfon. A nő megismételte a mondatot, de ezúttal két kezével megemelte Orfon fején a sisakot, és egészen a füléhez hajolt. Megharapta a fülcimpáját? (A férfi fülbevalót viselt, apró ezüstgömböt. Talán azt koccintotta össze fogaival.) Orfon összerándult, és átszaladt az úton, be a 27.-be.

A szürkés-kék földet seprő köpenye, a kétfelé libbenő szárnyai, a vastag szövet, a túlméretezett sarkantyú, a táska. Utána, utána, utána. Be a Bouvard 27.-be, hogy már a másodikon utolérje és elvágja a torkát. Jól ismerte az épületet, ide járt hegedűórákra. A csinos szomszéd lány tekintete a lépcsőházban vagy a teste kipárolgásai a liftben. A negyediken a kaparászás a sötétben, a mindig leoltódó lámpákat szidalmazni fogcsikorgatva. A harmadik ajtó balra. Ha versenyre készült a másik, a régebbi tanítvány vagy az orosz magyar felesége vissza-visszatérő rosszullétei miatt korábban jött haza, elmaradt az óra. Ilyenkor a Bouvard-on csetlett-botlott. Már ezektől az emlékektől is megszédült, ezért gyorsan visszagyömöszködte lelkének rothadó felébe, amit valahol a gyomra és rosszul összeforrt bordacsontja között őrzött.

Berohant a házba, a nagy kaput nem zárták kulcsra, az utcáról hozott lendülettel felszaladt a másodikig, ennél tovább nem juthatott Orfon, nem volt akkora előnye. Ha fut, akkor sem. De a föld nyelte. Megállt, hallgatózott. Semmi mozgás. Vissza a földszintre, hátha észrevette, és elbújt a kukák mögött, a pincelejáróban, beleugrott a liftakna éhes torkába. Befészkelte magát egy szénakazal mélyére, éppen a Bouvard-on, mindjárt a 27.-ben persze. De ott sem talált senkit és semmit. A lift csukott ajtóval állt, rajta a slampos gyászír „fuori servizio”, ez csak vicc lehet. De a lift tényleg nem működött, az ajtaja ki sem nyílt. Megbénult a lépcsőházi univerzum. A hűvös és a

sötét szagot eresztett. Az eltűnés kegyetlen Orfon-szaga. Mintha Radovszkij sápadt, remegő kezű felesége mondana neki valamit, amit nem ért, nem hall pontosan. Mement haza.

Radovszkij megjijedt. Elmúlt hét. Indulnia kellett a feleségéért. A hegedűt visszatette a kopott bőrtokjába, a bőrtokot a hóna alá kapta, és a lakást be sem zárva, sietősen fordult a sötét lépcsőház felé. Lelé ajtaja előtt visszafojtott lélegzettel surrant el, Gallianiék előtt fel sem merte emelni a tekintetét. Nagyon elege lett ebből a saját folyosóiba forduló, rosszul kifestett, kirakhatatlan lakókkal megtömött, leprafoltos házból. De leginkább abból, ahogy ő fesheng, gyilkolja minden percét benne.

Lesietett a lépcsőn. A Bouvard túoldalán állt meg a 78-as busz, átszalomozott a nyüzsgő forgalom irgalmat alig ismerő sodrában, s szinte belerohant egy korábbi tanítványába. A neve nem jutott eszébe, mégis annyira meglepte a rég nem látott arc, hogy utána akart lépni, megkérdezni, mi történt vele, mióta nem találkoztak. Egyáltalán, hová tűnt. Az összetorlódott tömeg utat nyitott a távolodó alak felé, de ez a szétválás, folyosónyi rés nagyon képlékeny az esti Bouvard-on. A következő pillanatban már egy másik ismerős alakot engedett a szeme elé. A végtelen nyüzsgésben egészen közel kerültek egymáshoz. Orfon szoborszerűen állt az utca közepén, egyenesen őt nézte, karját egy ballonkabátos nő markolta, de csak az egyik kezével. A másikkal, ezt Radovszkij pontosan látta, a férfi köpenyét félrehajtva, belecsípett a combjába. Orfonnak arcizma sem rándult. A nő erre közelebb hajolt hozzá, de tekintetét elfordította róla, s most ő is egyenesen Radovszkijra nézett, talán véletlenül, talán kíváncsi volt, mit bámul olyan meredten Orfon. De a legvalószínűbb, hogy egyik sem látott semmit a Bouvard-ból és Radovszkijból. A nő gyilkosan nyílt mosolya ezt igazolta, s ahogy megszólalt, Radovszkij tisztán hallott mindent, hiszen ekkor ért legközelebb hozzájuk. Meglepte, hogy francia szót hall az utcán, ezért mégis arra gondolt, hogy kifejezetten neki címezték ezt a rövid mondatot. Kitűnően beszélt franciául, és ezt a tudást úgy hordta magával, mint egy kitüntetését. Komolyan úgy gondolta, hogy nem mindenki érdemli meg. Rajta kívül tulajdonképpen senki a környéken. Ráadásul mintha rákacsintott volna a nő. Orfonhoz hajolt, bele a molyirtók varázsszagát idéző köpenyébe, de Radovszkijra kacsintott. Úgy, ahogy csak olyan nő tud, aki folyatta már ki férfi véréét. És nagyon simán, különös kegyetlenséggel illeszkedett ez a tisztán kiejtett mondat, a nő arckifejezése és Orfon váratlan feltűnése abba az öngyilkos rendszerbe, amit lesütött szemű surranásból, sötét lépcsőházból, gőzölgő Bouvard-ból épített fel magának, amíg átért az út másik oldalára. Mivel Orfonról volt szó, nem is csodálkozott különösebben. 1972, Peking. A világ túlsó felén újabb és újabb űrszondákat lőnek fel abban reménykedve, hogy nem találnak semmit.

– Un peu trop à mon goût! – suttozta a lány Radovszkijnak fagyos mosollyal. Önmagában ez még nem ejtette kétségbe, de besötétedett, és ettől rögtön rosszkedve lett, mert azt jelentette, hogy menthetetlenül elkésett. Már a klinikán kellene lennie. A felesége még bent van az orvosnál, de szeretett korábban érkezni. Elsősorban azért, hogy fel tudjon készülni a pillanatra, amikor az asszony kilép a rendelőből. A pár francia szó azonban megzavarta, megállt, megfordult, nem is tudta igazán, miért. A nőt akarta megnézni? Vagy Orfont? Látni akarta, mi történik? Elgyengült, elernyed egy a leszálló este szövetébe tapadt szappanfoltnyi, csúszós pillanatra. A nő közben eltűnt a tömegben, Orfon hátát látta még, ahogy a Bouvard forgatagában szerencsétlenkedik, éppen

úgy, ahogy az előbb ő maga. Autók dudáltak, sofőrök magyaráztak és mutogattak. Itt az alsó szakaszon nincs lámpa, nem könnyű átkelni az úton.

Később jutott eszébe, hogy elmulasztott köszönni Orfonnak, igaz, ő sem tett semmi olyasmit, ami arra utalt volna, hogy kezet akar rázni vele. Talán a nő miatt játszottta el, hogy nem veszi észre. De hát ki volt az a nő? Miért mondta neki, amit mondott? Ismernie kellene? Hiszen Orfonnal is csak futólag... Na, ez azért túlzás. Túlzás? Ki lehetett ez a nő? És mit akart azzal mondani, hogy „kicsit sok”? Radovszkij várta a buszt, és megpróbált úgy tenni, mint egy ember, aki buszra vár. Nem volt túl meggyőző. Folyton azon járt az esze, hogy legjobb lenne kimaradni ebből. Ebből is. Úgy intézni, hogy ne legyen köze olyan emberekhez, mint Orfon. Olyan épületekhez, mint a Bouvard 27. Ki lehet maradni, igenis ki lehet maradni ebből az őrjöngésből, ami itt zajlik folyton-folyvást, minden nap és minden este. Űlni egy néptelen és szürke folyóparton. Nem messze halászcserda készül az esti rohamra. Rá se bagózna, bár egy hűvös szellőkés erejéig eszébe jutna egy harcsapaprikás túrós csuszával és az a pohár langyos sör, amit tüntetőleg és a pincérek rosszallása közepette elfogyasztana rá. A szellőkés azonban mulandó, mint az a bizonyos túrós csusza, és marad a folyópart, a pad, a csikorgó apró kavics a talpa alatt. Előhúzza a hegedűtokját, kinyitja, és elővesz belőle egy vastag pulóvert és egy algoflexet, mert nemcsak fázik, de a feje is megfájdult. Horgászokat lát kicsit odébb, és a sétány túlsó felén egy kutyát sétáltató öregasszonyt. Gyapjas, rőtbarna spániel lohol egyik bokortól a másikig. A házak a hátukat mutatják, és pontos formáikat eltorzítják a kerítések. Most kellene, hogy belebegjen egy óriási uszály a képbe, de Radovszkij nem akar megfordulni, hogy ellenőrizze, valóban megtörténik-e, amire gondol. Nem tesz egy lépést sem felé, mégis valamiképpen meggyőződésévé válik, hogy a halászcserda évek óta zárva van. S a sürgés-forgás csalóka tévképzetét az okozza, hogy a szemben lévő ház nyitott ablakából készülő vacsora illata szálldos a folyó felé. Az ablak mögött félig elhúzott függöny látni engedi a lámpa sárga fényét. Radovszkij megjegyzi a gondolatától, hogy nem szeretne bent lenni. Felsorolja inkább mindazt, amit látni vél. Fatörzs, kő, cserepes virág, nejlonzacskó, járdaszél,

aszfaltos futballpálya,

kapuk,

magas és rozsdás fémháló,

kovácsolt szemétkosár,

kopott fű,

szürke ég,

varjak,

egy sirály,

erős szél,

autólámpa,

hajóvonták találkozása,

reggel a folyó vizéből ittam, este az ég kapujába értem

stb. stb.

Sághy Miklós

TESTVISZONYOK PARTI NAGY LAJOS KÉT NOVELLÁJÁBAN

(A FAGYOTT KUTYA LÁBA ÉS A HULLÁMZÓ BALATON)

Parti Nagy Lajos két novellája, A FAGYOTT KUTYA LÁBA (2006) és A HULLÁMZÓ BALATON (1999) az emberi fizikumot, a testiséget állítja szövegvilága középpontjába. Az előbbi a nyílt s „felfokozott” szexualitásnak az ábrázolásával, az utóbbi pedig egy olyan sportolónak a bemutatásával, aki az evőversenyekre, a belső úrtartalom-növelésre tette fel az életét, hangsúlyosan az emberi test funkcióira irányítja az olvasó figyelmét. Hogy milyen testi funkciókról, illetve diszfunkciókról van ezekben a novellákban szó, valamint hogy miképpen, milyen nyelvi eszközök segítségével viszik színre a szóban forgó novellák a humán testet, dolgozatomban elsősorban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Az elnyomott test

(A FAGYOTT KUTYA LÁBA)

Az orvos és Morosgoványi hatalmi viszonyai

A FAGYOTT KUTYA LÁBA című szöveg elbeszélője orvos, akit rendelőjében felkeres egy vérző fejű tartalékos egyenruhaszabó, név szerint Morosgoványi. A sebesült ember fékezhetetlen (belső) késztetéstől hajtva igyekszik a legapróbb részletekbe menően elmesélni az orvosnak, hogyan szerezte sebesülését. A történet „tényleges” elbeszélője, az egyenruhaszabó csupán az orvos közvetítésén keresztül válik „láthatóvá”, s így az utóbbi perspektívája elsődleges a sebesült (indirekt) nézőpontjához képest. Az elbeszélés struktúrájában megjelenő hierarchia ugyanakkor az ábrázolt világ két karaktere közt is fennáll, hiszen az orvos társadalmi rangban és (klinikai) tudásban is messze Morosgoványi felett helyezkedik el. Viszonyuk hierarchikus aránytalansága nyelvhasználati módjuk stiláris regisztereiben is szembeötlő módon jelenik meg, hiszen az egyenruhaszabó nyelvhasználata a doktor latin terminusokkal teletűzdelt, „finomkodó” beszédmódjával összevetve igencsak alantának és közönségesnek hat.

Morosgoványi és az orvos történetbeli dialógusa röviden úgy jellemezhető, hogy előbbi önkontrolljától megszabadulva beszél és „gyón”, míg utóbbi ezt figyelmesen hallgatja, valamint képességei és orvosi tudása alapján igyekszik valamiféle diagnózist felállítani. Kettőjük kapcsolata tehát a gyors sebápolást követően a hosszadalmas „kihallgatás” formáját ölti magára, melyet maga az orvos a lelki mélyrétegek felfakadásaként jellemez: „*Hydnobromidot kap, továbbá azt rendelem, hogy beszéljen, ahogy tud, zavartatás nélkül, fakadjon csak ki, jót tesz a komplexének, ha fáj s dolgozik [...] mi egyébtől nyeri az ő »beszámolója« az érdekességét, mint a hangos mivoltjától, attól a pár liter rongyos és bakaszagú levegőtől, mely rezonálja a test néma s közönséges alvilágát. Attól, hogy kifordítja a forró kesztyűt, nem pedig illeget és legyezget véle consensus szerint.*”¹ Morosgoványi az „alvilágát”, „kifordított belsejét” igyekszik az orvos elé tárni, más szóval – s a vázolt értelmezési keret termino-

lógiját használva – tudattalan tartalmait, ösztönös késztetéseit szeretné megosztani feljebbvalójával abban a reményben, hogy a doktor összefüggéseket és magyarázatokat talál ott, ahol ő, az egyenruhaszabó képtelen ilyeneket felfedezni. Ebben a megközelítésben az orvos tevékenysége leginkább egy pszichoterapeutáéhoz hasonlítható, míg Morosgoványi szerepe a lelki segítségre szoruló pácienséhez.

A pszichoanalitikus terápiaként elemzett szituáció a tudásbirtoklás szempontjából (is) hierarchikus struktúrát eredményez. A terápia (remélt) előfeltétele ugyanis, hogy az orvos képes összefüggéseket találni a hallottakban, s így betege segítségére tud lenni. Az akkurátusnak ható szakszavak, melyeket az orvos alkalmaz betegének jellemzésére, azt a szellemi fölényt sugallják, melyet a történetben részt vevő mindkét szereplő készpénznek vesz. A „szabályos kihallgatás” szituációjában – mely már eleve a katonai/társadalmi hierarchia struktúrájába rendezi a résztvevőket – így az orvos a ráció embereként, míg vérző fejű betege a lelki és testi szimptomákat produkáló, ám azokat a legkevésbé sem értő alakként jelenik meg. Sőt, ha összehasonlítjuk a karakterek által szóba hozott dolgok körét, akkor megállapítható, hogy az egyenruhaszabó mondandója a testi szükségletek, a testi vágyak körül forog, míg az orvos megnyilatkozásai elsősorban értelmezők, a beteg szakszerű leírását célozzák, s ilyen módon a ráció birodalmába tartoznak. Vagyis Morosgoványi a tudattalan hangjaként, a doktor pedig a szellem, az intellektus képviselőjeként szerepel a történetben. Nem véletlen, hogy az előbbi mondatai kontrollálatlanul, parttalanul áradnak, míg az utóbbi szavait, meglátásait az általa képviselt tudományág szabályozza, foglalja szigorú elméleti keretbe. S amennyiben a nemi és szexuális vágyak – melyek Morosgoványi mondandójának középpontjában állnak – a testhez, a testi késztetésekhöz köthetők, az orvos szimptomafejtő tevékenysége pedig az intellektus világához, annyiban utóbbi a szellem embereként, előbbi a testi vágyak manifesztálójaként és hangadójaként azonosítható.

Az elbeszélés és a reflexió

Az elbeszélés paradoxona, hogy a történet „forrása”, Morosgoványi a narratíva tanúsága szerint halott. Az egyenruhaszabó doktor által közvetített hosszú monológjának egyik fő célja ugyanis, hogy bemutassa, milyen okok vezettek a gyilkossághoz, melynek ő az áldozata. Morosgoványi beszámolója szerint azon a reggelen, mely a fantáziált vagy valóban megtörtént éjszakai közöszlést követte, arra „*lett figyelmes, hogy menten megfagy, s hogy pucér altesttel, hasmánt fekszik a szétdírt húsokon, s penis-ét rettenetesen csípi a só. Valamint arra, hogy mindezen rajtakapván, a kerékpárjáért benyitó hadnagy épp agyonlövi*”. Agyonlövi, s nem csupán megsebesíti. A gyilkosság oka pedig vagy az, hogy a hadnagy feleségével közöszlött azon az éjszakán, vagy az, hogy onanizálásával tönkretette a húsokat. Viszont ha halott, mert agyonlőtték, akkor nehezen tud bármit is elmesélni az orvosnak. Holott az elbeszélés alapszituációja szerint ő „szabályos kihallgatást” kér a szakembertől. A következő s egyben a novella zárósora persze feloldhatja a vázolt ellentmondást: „*Csattan a fejhús, de facto erre ébredt.*” Hiszen ez alapján elképzelhető az az értelmezés is, hogy csupán álmodta Morosgoványi az egészet. Mármost a gyilkosságot. Ám akkor meg az a kérdés, hogy miért vérzik a feje. Ha a valóságban nem lőtték rá. A történet ugyanis a következőképpen kezdődik: „*Vérző fejű, rendezetlen betegem jön.*” Amennyiben a racionális logika szintjén akarjuk értelmezni ezt a paradoxont, akkor azt mondhatjuk, a történet (szó szerinti) *csattanója*, hogy annak „forrásáról” kiderül, a holtak birodalmában tartózkodik, mert agyonlőtték. Ez alapján pedig az elbeszélés (fiktív) kommunikációs szituációját – melyet az olvasás első szakaszában felállítottunk – felül kell bírálnunk, hisz

a novella végén kiderül, hogy a történetet létrehozó jelek „forrása” pusztán illúzió vagy, ha tetszik, egy nem létező subjektum volt.

Mindazonáltal, úgy vélem, helyesebben járunk el, ha nem a racionális logika segítségével értelmezzük az ellentmondásosnak látszó narratív szituációt. Utaltam már arra, hogy Morosgoványi monológja, akár az elnyomott (testi) ösztönök „birodalmának” hangjaként is értelmezhető; szavaiból ugyanis (az orvossal együtt) megtudjuk, hogy a megnyomorított és a sutfniba száműzött együgyű egyenruhaszabónak más öröme nincs, mint az onanizálás és a szexuális fantáziálás. Az ő „hangja” az *értelmes cselekvésektől* megfosztott ember ösztönkésztéseinek a hangja, ki a pusztá testi létezésre ítélve másban nem lel örömet, mint a testi vágyak legegyszerűbb kiélésében. Az orvos pedig a ráció embereként a szellem magasából hallgatja őt mint katonai felettese és egyben mint a felettes énje, aki először „kihallgatja”, majd megítéli és megregulázza betegét. Ám ugyanígy *felettese* Morosgoványinak a hadnagy is, aki szintén bünteti, büntetheti perverz, gátlástalan, fékezhetetlen (szexuális) magatartásáért. S talán ezt teszi akkor is, amikor (álmában) fejbe lövi őt, mert onanizáláson kapja. A szöveg sejteti, hogy a gyilkosság nem a valóságban, hanem a tisztá szabó fejében, álmában játszódik le. A tudati terekben pedig a hadnagy alakja akár az ösztönkésztések drasztikus megfékezőjeként, *felettes* hatalomként is azonosítható, mely hatalomnak nemcsak az álmok terein, hanem a valóságban is *felettes* hatalma van, köszönhetően a katonai hierarchia léleknyomorító intézményének.

A novella (ön)reflexív aspektusát helyezi előtérbe az a szakasz, amelyik nyíltan szembeállítja Morosgoványi trágár beszédmódját a fennkölt, költői nyelvhasználattal, mely a szellem emberének élvezetét szolgál – utóbbi emberhalmazba természetesen az orvos is beleértendő: „*Ő [mármint Morosgoványi] megengedi, hogy a mindenféle költők tollán a szerelem kelyhe szebb, a rózsabimbó szebb vagy a cunnika, de az csak úgy mondván van, az udvarlás meg az illendőség végett, mert a legtöbbje ezalatt a kimondott pinát érti és gondolja, ha egyáltalán szót gondol, nem pedig directe azt a forró, sós és harmatos női szakadékot, mely bölcsönk és sírunk, és ami a pina.*” A folytatásban a szöveg a nemiséget, mely verbális elfojtás alá esik, egyenesen a testhez, a „bőr alatti” világhoz kapcsolja: „*És azt ne higgye senki, mondja a betegem, senki, hogy amiről nem lehet beszélni, hogy nem arról folyik a legtöbb szó a bőr meg a szégyen huzatja alatt. A test szellőzeten, sajgó palotájában úgy pereg a nemiség, akár egy nyirokvezüst vízér, akár kinematográfban a szalag-pántlika.*” Az idézett szakasz Morosgoványi mondanóját a vágyról és a nemiségről meglehetősen nyíltan a testhez köti, míg ezzel határozottan szembeállítja a költészetet, a fentebb stílt, ami a testiség, nemiség „nyílt” megjelenését száműzni igyekszik szóhasználatából. A „test hangja” ebben az értelemben folyamatos normaszegést hajt végre a történetmesélésben, és ellene megy minden (verbális) korlátozásnak, szabálynak, melyet a szellem, a ráció képvisel és határoz meg. E normaszegés ellentmondást hordoz magában, mely ellentmondás úgy írható le, hogy a költészetből kirekesztett test a költészet nyelvén kell, hogy beszéljen, ha irodalmi körökben hallatni akarja a hangját.² Ráadásul, állítja az idézett szakasz, a szép, költői szavak kimondása közben a testrészek, de főleg: nemi szervek megjelölése, körbeírása zajlik („*mert a legtöbbje ezalatt a kimondott pinát érti és gondolja*”). Azaz a nyelvi megnyilatkozásoknak a test a (referencia) forrása, ugyanakkor a korpusz mégiscsak ki van rekesztve ebből a diskurzusból. Vagy amiképpen Kalmár György fogalmaz: a „*test az a dolog, amely örökké ellentéte és ellenzéke marad mindenféle társadalmi normának, szabálynak és korlátozásnak. Megtagad minden, a szimbolikus által neki kiszabott helyet és jelentést, azoktól elkülönözik, és örökké a korlátok áthágásával fenyeget. Így a test a szabadság örök forrása lesz.*”³

Morosgoványi trágár testdiskurzusa sérti a testi eredetétől elszakadt kifinomult, költői nyelvet, hiszen az minduntalan saját eredetére és (alantasnak tartott) létfeltételére emlékezteti. Holott – írja a TEST, LOGOSZ, TÁNC című tanulmányában Deczki Sarolta – „minden jelentés, logosz, nyelv, beszéd és írás forrása nem más, mint maga a test; az érzékiség egy olyan tartománya, mely sohasem írható le kimerítően, és nem regulázható meg végérvényesen [...] Az, hogy a test az »őspraxis« birodalma, annyit tesz, hogy a testi cselekvés megelőz minden rá épülő diszkurzív rendet”, s így „végső soron megközelíthetetlen minden leírás számára”. Vagyis a „test és vele együtt az érzékiség egyrészt elérhetetlen, fenomenalizálhatatlan »vad tartomány«, másrészt azonban ez a vadság riasztó is a racionalitás diskurzusai számára, és pontosan ezért igyekszik domesztikálni [...] A test leírása nem más, mint a test megregulázása, mely elővárásként kezd el működni”.⁴ A destruktív test megregulázására törő racionális erőt jeleníti meg a novellában az orvos kísérlete arra, hogy a klinikai szakzsargon alkalmazásával Morosgoványi katonai protokollt és rendet veszélyeztető verbális és fizikai túláradását (orvostani) keretek közé szorítsa. Az egyenruhaszabó és az orvos viszonya tehát úgy is leírható, hogy előbbi képviseli azt a testi késztetésekből és vágyakból összeálló, fenyegető destruktív erőt, mely az orvos által megtestesített és szellemivé desztillált korlátozó rendet és normarendszert fenyegeti.⁵ Utóbbi pedig szakmájának jól ismert fogásait alkalmazva a „rendellenes” és irreguláris jelenségeket a tudomány logikájába és nyelvhasználatába próbálja erőltetni. Egyszerűsít, kategorizál, és a szimptómák alapján igyekszik diagnózist felállítani. A körkép, a „deviancia” klinikai meghatározása ugyanakkor már a páciens kizárását is jelenti a normalitás világából. Abban a pillanatban ugyanis – írja Michel Foucault –, „amikor a társadalom diagnosztizálja a betegséget, egyben ki is zárja a beteget” az egészséges emberek köréből.⁶ Kizárni, elrekeszteni viszont csakis az olyan, intézményi hatalommal felruházott személy képes, mint például az orvos és a pszichiáter. Jóllehet Morosgoványi válasza az abnormális körülményekre, melyek közt katonai felettese tartja, akár még „normális”, természetes emberi reakciónak is tekinthető, és ez esetben nem az egyenruhaszabó jellemére, hanem sokkal inkább mostoha körülményeire férne rá az orvoslás.

A történet „forrása”, Morosgoványi tehát valóban a testi vágyak hangadója, ám az ő „jelenléte” csakis az orvos nézőpontján keresztül érzékelhető. Ily módon a „test hangja” előfeltétele a létrejövő szövegnek, ám maga nem jelenhet meg abban közvetlenül, csakis a „szellem” embere, az orvos közvetítésében. Ambivalens állapot, miszerint azzal kell számot vetnünk, hogy „a testnek mint fenoménnek a felmutatása a diszkurzívításon (vagy logoszon) keresztül történhet [...] A testről beszélni azt jelenti ugyanis, hogy egy alapvetően és lényegileg nem diszkurzív valamit próbálunk meg nyelvileg artikulálni”.⁷ Vagyis, amint megjelenik a test a nyelvben, máris lényegét tekintve átalakul, holtta, verbális tárgygyá merededik. S talán a szöveg címe is értelmezhető ennek a testet érintő ambivalenciának az alapján. A FAGYOTT KUTYA LÁBA kifejezés ugyanis Morosgoványi tette kész, erektált nemi szervére vonatkozik: „Hagyján, ha a fasz, mint a fagyott kutya lába.” A metaforikus kifejezésben egymás mellé kerül a nagyon is élő, megzabolázhatatlan férfi nemi szerv, illetve az élettelen, halálra fagyott kutya merev lába. Egyszóval az étellel telt keménysége okán a csontmerevre fagyott élettelen testrészhöz hasonlítja az egyenruhaszabó. A metaforában így kapcsolódik össze a felettebb aktív testrészt a tárgyyszerűséggel, az élettelenséggel. Éppen úgy, mintha a szóban forgó metafora magába sűrítene a nyelvben, diskurzusban megjelenő test fentebb vázolt problematikáját vagy, ha tetszik, ambivalenciáját, miszerint a nyelv forrása a nyelvben csak mint halott, eltárgyasult fenomén tud megjelenni.⁸

A felszabadított test (A HULLÁMZÓ BALATON)

A HULLÁMZÓ BALATON című novella narrátora néhai élsportoló, aki történetében, visszaemlékezésében összefoglalja karrierjének főbb állomásait, valamint röviden vázolja jelen helyzetét, azt az állapotot, melyben a dicsőséges múltat követően mindennapjai telnek. A szöveg elbeszélésének keretét így „*a sportolói (ön)életrajz narratív mintázata*” adja, melyben tipikus módon megjelennek a tehetség első jelentkezésének, az egyesületbe kerülésnek, a kiöregedésnek és így tovább a lineáris időrendet követő eseményei.⁹ S mivel az autodiegetikus elbeszélő egy néhai sportoló (jelenlegi öregfiú), talán nem meglepő, hogy az elbeszélés nyelve folyamatosan megidézi és alkalmazza a sportnyelv zsargonját és tipikus kifejezéseit. Természetesen nem egészen a szaksajtóban és az öltözőkben megszokott módon, hiszen a szóban forgó Parti Nagy-szövegben mégiscsak „imitációról” és nem tényleges autobiográfiáról van szó. A történet centrumában álló szakág, az evés, a zabálás nem létező sportág, így a leírására, jellemzésére alkalmazott „eredeti” szakkifejezések („*edzés*”, „*egyéni csúcs*”, „*szerezés*” stb.) óhatatlanul is jelentésmódosuláson mennek át, s ezek a szemantikai eltolások, elmozdulások lényegében a szöveg humorának (és retorikai alakzatainak is) fő forrásává válnak.¹⁰ Kétségtelenül szembeötlőek azok a szellemes szóújítások, melyek teljesítmény- és küzdősportokból ismert (testsúly, táv és egyéb) kategóriák „*rokonaiként*” azonosíthatók a novellában, mint például a „*bisztrózás*”, az „*egytál-versenyek*”, a „*menüzés*”, a „*vérsajt-bajnokság*”; ugyanígy az ismertebb sportsérülések evőverseny-változatai is megtalálhatók a szövegben a „*nyelőbe szorult vatta*” és „*minősített asztmás szájjár*” formájában. Mindazonáltal a lexikai szinten megfigyelhető neologizmusok, jelentésmódosulások egy olyan szövegmetafora vagy, ha tetszik, metaforarendszer részeként értelmezhetőek, mely a szocialista és kommunista diktatúra sportéletének jellemvonásait egy nem létező sportág, a versenyszerű evés tevékenységére vetíti rá. Vagyis a szöveg (retorikai) működése szempontjából *nagyon is fontos* egyfelől az, hogy melyik korszak sportsargonja, sportélete kerül a fókuszba (a kommunizmusé), másfelől pedig az, hogy milyen nem létező (abszurd) sportág reprezentálja a szövegben ezt a korszakot (az evés, a zabálás). A novella morbid monológja ugyanis – írja Györffy Miklós – „*mesterien idézi meg a szocialista sportvilágot, a pártérettel összefonódott egyesületi karrier hitvány sablonjait, és a zabálásban mint versenyszerűen úzótt teljesítménysportban ragyogóan súrít a rendszer ostobaságait és embertelenségeit*”.¹¹ A novella megértése szempontjából tehát – amiképpen ezt az iménti idézet is sugallja – elengedhetetlennek tűnik a kommunista sportpolitika és a (zabáló) sport abszurdításának alaposabb vizsgálata.

A HULLÁMZÓ BALATON című szöveg egy sportkarrieréről, tágabb értelemben a sportról szól, vagyis egy olyan tevékenységről, mely az emberi *test* teljesítményét, edzettségét igényli, még rövidebben: az emberi test (a játék, verseny céljainak megfelelően) organizált működésmódját állítja a középpontba. Ráadásul a novellában *versenysport*ról van szó, ami az emberi izomzat, csontozat csúcsra járatását, maximális igénybevételét jelenti, a résztvevőtől pedig (jelen esetben az elbeszélőtől, a néhai sportolótól) testének még könyörtelenebb kiaknázását követeli meg. A sportsikerekhez ugyanis elengedhetetlen az edzettségi állapot növelése, mely a legtöbb sportban együtt jár az izomzat látványos fejlődésével, az atletikus test kialakulásával. A novella elbeszélőjével és főszereplőjével azonban korántsem ez történik. Jóllehet az ő sportága, a versenyszerű zabálás is „*fizikai*” képességeket igényel (szemben, teszem azt, a sakkal), ám testét ez a tevékenység a leg-

kevésbé sem izmossá, hanem hájassá és alaktalanná formálja. Teljesítőképességének határa pedig, melyet a sok tréning egyre kijebb és kijebb tol, együtt tágul testének puha, egyre torzuló körvonalaival. („Gyarapszik a szövetállomány, folyamatosan tágul a bőr, nincs érkezése ráncosodni, legföljebb márványosodik.”)¹² Az elbeszélő sporttevékenységének abszurduma, hogy az egyre több evődzés és evőverseny a testét lényegében mozgásképtelenné teszi, holott a „normális” sport lényege mégiscsak a test magas szintre fejlesztett mozgáskoordinációján alapul. A helyzet tehát önmagában is abszurd, ám mindez a legkevésbé sem független attól a társadalmi kontextustól, melyben a szóban forgó sporttevékenység az elbeszélés szerint megjelenik. Ez pedig nem más, mint a kommunizmus/szocializmus sportpolitikája és gyakorlata Magyarországon.

A Rákosi-érában, valamint a Kádár-korban is kiemelt jelentőséggel és támogatással bírt a sport területe. Ennek egyik fő oka, hogy a versenysport olyan szimbolikus értékkel rendelkezett, mely egyfelől a kommunista munkaverseny példajaként, másfelől pedig a nyugat elleni harc fontos (gyakorló) terepeként is funkcionált.¹³ Az edzett (magyar) atléta teste (élőben és szoborformában) a dolgozó nép duzzadó életkedvét, tettrekészségét, lelkesültségét volt képes kifejezni, a tömegsport pedig a (mesterségesen gerjesztett) munkaversenyre trenírozta és készítette fel a dolgozó embereket. A Magyar Kommunista Pártot nyíltan támogató *Népsport* például 1946. május 19-i számában ezt írta a (tömeg)sport fontosságáról: „A sport révén egészen új munkástípust lehet nevelni. A sportoló munkás a szabad idejét nem a kocsmában tölti, hanem kimegy a szabadba, a sportpályára, és másnap reggel jókedvvel, újult erővel fog a munkához. Az ilyen munkás sokkal megbízhatóbb munkaerő, mint a kocsmákat bújó alkoholista.”¹⁴ De nemcsak a munkaversenyek, hanem a nyugattal, a kapitalizmussal vívott harc sikerének is fontos fokmérői a kiemelkedő és nemzetközileg is ismert, jegyzett teljesítmények. A jó sporteredmények politikuma ugyanis abban rejlett – írja Zöld János –, hogy „a tőkés országok dolgozóit elgondolkozásra készítette: hogyan lehet ilyen jó sportteljesítményekre képes egy ország sportja röviddel a pusztító háború után, ha ott rendkívül embertelennek nevezett állapotok vannak, mint azt a nyugati propagandagépezet világgá kiáltotta”.¹⁵ A nyugat elleni harc és a munkaverseny szimbolikus összekapcsolása a legnyilvánvalóbban talán az 1949-től – szovjet mintára – szerveződő, Munkára és Harcra Kész (MHK) tömegsportmozgalomban mutatkozott meg a korabeli Magyarországon.

A sporttörténet imént vázolt momentumai jól jelzik, hogy a második világháborút követően kialakult kommunista diktatúra milyen fontos politikai és szimbolikus erőt tulajdonított a sportnak s ezen keresztül a sportoló (munkás) erőből duzzadó testének. Pártvezetők örömmel tetszelegtek a sportsikerek fényében, mint amiképpen ez A HULLÁMZÓ BALATON című novella világában is bemutatásra kerül. A novella narrátora beszámol arról, hogy egyszer még maga Biszku Béla elvtárs is meglátogatta őket a tévé nagy nyilvánossága előtt: „elkezdünk ilyen felajánlásokat tenni az asszonyal, hogy például Pártkongresszus, Novemberhét, meg a Magyarország felszabadulása, ilyesmiket. Egyszer még a Biszku elvtárs is meglelt minket, hozta a tévé is, ugye”. A felajánlások – mint például negyvenöt kiló vörös kaviár nyilvános elfogyasztása a felszabadulás 30. évfordulójára – szintén a sport és párt ünnepi rituáléinak korszakot jellemző összefonódását példázzák a szövegben. Ráadásul a felajánlás teljesítésekor a főszereplő munkásnak („én ipari munkásnak voltam öltözve”), míg felesége, Gizi parasztnak („szép matyó népviseletbe”) öltözik, jelmezükkel így fejezik ki a kommunista társadalom alapját adó munkás-paraszt szövetséget.

Nyilván a sportsikerek szimbolikus értékének túlzott kiaknázása nem kizárólag a kommunista diktatúrák sajátja, hanem a legtöbb autokratikus rendszer él ezzel a kézenfekvő megoldással. A sport politikai súlyát növeli ugyanis, hogy a sportversenyek látszólag igazságosak, mérhetően objektívek (jóhiszeműen eltekintve persze a nyilvánvaló doppingügyektől). Amikor tehát a politikusok, államfők a sportsikerek dicsőségében fürödnek, akkor az igazságos versengés illúziójának a fényköre is rájuk vetül. Ez pedig azt sugallja, hogy ők a korrekt versengést támogatják, szorgalmazzák, nem pedig a korrupcióval, csalással és egyéb ármánykodással megszerzett kétes dicsőséget. Aki tehát a sportszféra lelkes támogatójaként (és gyakran: szereplőjeként) állítja be magát, az az igazságosság ideájának halovány glóriáját is a feje fölött érezheti. A méltán kiváló sportolók így a politikai retorika hőseivé válnak, olyan személyekké, akik adáz és „igazságosságos” harcukkal terelik el a figyelmet a társadalmi és egyéb igazságtalanságokról, illetve a gazdasági bajokról. Minden sportsiker a nemzet nagyságát, erejét bizonyíthatja (szigorúan átvitt értelemben persze), melyek fényében a politikusok boldogan tetszeleghetnek, mintha valódi hadvezéreként, valódi csatákat vívtak volna meg a retorikailag megképzett ellenséggel szemben. Vagy amiképpen Bibó István fogalmaz: „*mind reális, mind képzelt teljesítményük [ti. a »súlyos közösségi históriákba bonyolódott« népek esetében] – a Nobel-díjtól kezdve az olimpiai rekordokig – elvesztette spontán, öncélú jellegét, és belekerült a nemzeti öndokumentáció szolgálatába*”.¹⁶

A Parti Nagy-novella által színre vitt korban a sport az imént vázolthoz hasonló „tisztító” és öndicsőítő erővel bírt. Az elbeszélő sportkarrierje részben tipikusnak tekinthető, amennyiben sikerei, egyéni csúcspontjai, „felajánlásai” s ennek megfelelően „atléta” teste a szocialista/kommunista dicsőségnarratívának van alárendelve – mint minden „normális” korabeli sportoló esetében –, ám a történet hőisével mégiscsak van egy kis gond, nevezetesen, hogy versenykategóriája nem harcra és munkára edzetté teszi őt, hanem határtalanul kövérré és ezzel egyidejűleg teljes mértékben munka- és harcképtelenné. Az egyre növekvő, terebélyesedő evőbajnoki test, a szocialista sport abszurd szimbóluma akár a kommunista tömeg- és versenysportban felismerhető ideológiát is kifejezheti, nevezetesen azt, hogy a tudatnak, szellemnek elsőbbséget adó descartes-i, polgári világot a feje tetejére kell állítani, s az emberi egzisztencia (ontológiájának) meghatározásakor a (dolgozó) testet kell előtérbe helyezni. Egy sportoló ugyanis elsősorban nem intellektuális képességeit, hanem testének funkcióit tökéletesíti és maximalizálja. A legtöbb sportban háttérbe szorul a szellem a testi reflexek, fizikai funkciók rovására. Sportolás közben – írja Fodor Péter – „*a testet olyan tudásformák is vezérlik, amelyek nem racionális döntéseken alapulnak, ezért a sport felfogható a nem fogalmi tudásnak a test médiumában való színreviteleként. A játékos – aki a mérkőzés egészét tekintve természetesen követ valamilyen kidolgozott taktikát – a játék közben nem gondolja végig, nem tervezi meg előre minden egyes mozdulatát, viszont annál tisztábban tapasztalhatja meg azt, hogy az ember nem csak mint szellemi létező van jelen a világban, de olyanként is, akít mindenekelőtt a teste köt össze a világgal*”.¹⁷ A sport kommunista magasztalása és felértékelése akár a test ilyenén tapasztalásának a fontossá válását is kifejezheti, mégpedig abban a társadalmi összefüggésben, hogy a (munkás-paraszt) dolgozó, termelő teste a kommunizmusban fontosabbá válik – legalábbis az ideológia szerint –, mint a polgári-kapitalista társadalomban a vezető réteg szellemi fölénye és arisztokráciája.

Összefoglalva: a novella főszereplőjének (elbeszélőjének) életén és szellemén/intellektusán – az ideológiával és a sportoló létével összhangban – elhatalmasodik a teste,

s szörnyeteggé válik. Torz testi valója így a kommunista ideológia (sporthoz kötődő) abszurditását manifesztálja, hisz az *akarát diadala* („*Csak az akarát, a törekvés*”) a saját testhatárainak legyőzésére is képessé teheti az egyént, és ennek eredményeképpen („*Meglátszik a szakadatlan munka*”) előáll súlyos, többmázsás, mozgásképtelen, „dicsőséges” lényre – a kommunizmus, a diktatúra torzszüleménye.

Érdekes még megfigyelni, hogy a címben is szereplő – s így kiemeltnek tekinthető – Balaton motívum milyen jelentésmódosuláson megy át a szövegben. A szó ugyanis elsősorban nem a magyar tengert jelöli, hanem a Balaton márkajelzésű csokoládét, mely „hullámozni” egyfelől úgy tud, ha az élére állított szeletek a dominókhöz hasonlóan egymást döntik le az indító mozdulatot követően („*Csak meglököm az elsőt, és hullámozik az egész*”), másfelől pedig a rengeteg (akár „*göngyölegben*”, akár „*puccéron*”) elfogyasztott csokoládé, Balaton szelet belül hullámozik tovább („*hullámozik bennem*”), az emésztőrendszerben. A külső dolog így (Balaton szelet/tényleges Balaton), mivel a főszereplő „sportolói” hevületében megeszi azt („*ropog a nád a fogam alatt, zizeg a tükre*”), belsővé válik. Más szóval, a *külső* Balaton az evőbajnok esetében *belsővé* válik, s így annak attribútumai is (hullámozás, távlatosság) belső tulajdonságokká alakulnak. A határtalan horizontot kínáló tengert (kulturális közhelyként) szokás végtelenként jellemezni, a szóban forgó novella esetében azonban, a fentiekből következően, a végtelenség mint jellemvonás a főhős belsőjében jelenik meg az egyéb vízattribútumokkal együtt: „*Befelé élek, hullámozik bennem a végtelen.*” Ha figyelembe vesszük a kor szabadsághiányos állapotát, melybe a főszereplő karrierje és élettörténete ágyazódik, akkor azt lehet mondani, hogy a „kinti”, társadalmi korlátoltsággal és fojtogató légkörrel szemben a belső végtelen jelenti a menedéket. Így abszurd módon: minél nagyobbra tudja növeszteni belsejét, azaz testének határait, annál nagyobb szabad teret képes kiszorítani a diktatúra világából. Magyarán: a test terebélyesedése a szabadság méretének növelésével egyenértékű, és így az a „*mámor*”, az „*a remegős érzés*”, mely akkor fogja el az embert, amikor érzi, hogy „*nagyobb az úrtartalmad, mint amekkora vagy, hogy egyre tágulsz belülről, egyre csak növekszel*”, akár a *szabadság nehéz mámoraként* is értelmezhető. Vagy kevésbé komolyan szólva, akár az ottliki, diktatúrákban kivívható belső szabadságának a paródiájaként is olvasható, hiszen az *ISKOLA A HATÁRON* című regény főszereplőinek a militáns rendszerben megharcolt belső szabadsága a Parti Nagy-novellában a szó szoros értelemben (test)belső végtelenségévé és határtalansággá alakul.¹⁸

Jegyzetek

1. Az idézetek forrása: Parti Nagy Lajos: A FAGYOTT KUTYA LÁBA. Magvető, 2006. 5–24.
 2. Ebben az értelemben az irodalom is „bűnrészes” a test(i vágyak) elnyomásában, hiszen a „*szépirodalom [...] nem csupán tökéletlen tükröt tart a nemiség látható jelei elé, hanem egyben meg is alkotja a szexualitás problémáját. Ahogy Barbara Johnson megfogalmazza: »az irodalom az, ami a szexualitást számunkra, beszélő állatok számára proble-*

matikussá teszi. Az irodalom nemcsak egy tökéletlen (külső) vizsgálódó szerepét tölti be, hanem a szexualitás problematikájának megalkotásánál elkerülhetetlenül, bűnrészes’ is. [...] *Nemcsak a nemi különbséggel szemben megfogalmazódó attitűdök »generálják és strukturálják az irodalmi szövegeket«, hanem éppen hogy maguk a szövegek generálják a nemek különbségét*”. (Thomas Laqueur: A TESTET ÖLTÖTT NEM. TESTISÉG ÉS NEMISÉG A GÖRÖGÖKTŐL FREU-

DIG. Ford. Szabó Valéria. Új Mandátum Kiadó, 2002. 37.)

3. Kalmár György: SZÖVEG ÉS VÁGY. PSZICHOANALÍZIS – IRODALOM – DEKONSTRUKCIÓ. Anonymus, 2002. 81.

4. Deczki Sarolta: TEST, LOGOSZ, TÁNC. = *Helikon*, 2011/1–2. 79., 86., 73. Vö. még: Foucault vállalkozásának paradoxona, hogy „diszkurzív-*vá próbálja meg tenni azt, ami per definitionem túl van minden diszkurzívításon, megírni azt, ami nem engedelmeskedik semmilyen szintaxisnak, s aminek nem egyszer a szótárával sem vagyunk tisztában [...] A test maga ugyanis par excellence kívül van minden diszkurzívításon, minden renden*”. (Uo. 73.)

5. Rákai Orsolya IDEGEN TESTEK (XENOLÓGIA, MODERNSÉG ÉS FEMINIZMUS AZ EZREDFORDULÓN, AVAGY A TÁRSADALMI NYILVÁNOSSÁG ÚJABB SZERKEZETVÁLTOZÁSA) című cikkében nagyon találóan mutat rá arra, hogy a test és a szöveg fogalma metaforikus módon gyakran összekapcsolódik az elméleti diskurzusban, és ezzel egyidejűleg csábítóan fenyegető jelenséggé is válik: „*A szöveg fogalma maga is a test/idegen/nő képzetkörének klasszikus (pszichotikus) metaforarendszerében jelenik meg: vonzó és félelmetes, mely magába ránt, bekebelez, olvasatokat szül, de olvasat-gyermekeit Médeaként fel-falja, biztosítandó saját fennmaradását.*” (*Helikon*, 2011/1–2. 91.)

6. Michel Foucault: ELMEBETEGSÉG ÉS PSZICHOLOGIA. A KLINIKAI ORVOSLÁS SZÜLETÉSE. Ford. Romhányi Török Gábor. Corvina, 2000. 65.

7. Deczki: i. m. 72.

8. Széplaky Gerda Borbély Szilárd A TESTHEZ. ÓDÁK & LEGENDÁK című kötetével kapcsolatban jut hasonló következtetésekre, mondván, a test megjelenítésére törekvő nyelv mindig kudarcot vall bizonyos értelemben: „*A »nedvedző, bűzlő, áradó« test legfeljebb akkor tud a nyelv részeként megjelenni, ha tárgygyá válik: egy történet elbeszélhető tárgyává. De ez csak abban a pillanatban következik be, amint megfosztatik az élettől, a mozgásban-léttől, amint holttestként tárgyiasul [...] a tárgyiasított test nem azonos az élő testtel.*” (A HALOTT TEST GRAMMATIKÁJA. A MEGVÁLTÁS LEHETETLENSÉGE BORBÉLY SZILÁRD A TESTHEZ. ÓDÁK & LEGENDÁK című verseskötetében. = *Helikon*, 2011/1–2. 150.)

9. Fodor Péter: TÉRFÉLCSERE. A SPORT IRODALMI MEDIALITÁSA A MAGYAR KÉSŐMODERN ÉS POSZTMODERN ELBESZÉLŐ PRÓZÁBAN. Kijárat Kiadó, 2009. 187. k.

10. Vö. „*Parti Nagy irányának legnagyobb találmánya (leleménye) e bátran, szélsőségesen értelmezett nyelvi (grammatikai-jelentéstani) szabadság: az ő szövegeiben minden nyelvi elemet (azaz szót, szintagmát, alakzatot, jelentést, stílusárnyalatot stb.) eloldoz a (mindennapi, történeti és irodalmi) konvenció kötöttségeitől, s minden egyes nyelvi elem kitalálásával, megtalálásával, beiktatásával, újraválasztásával és újrafelhasználásával, átértelmezésével folyamatosan teremtő aktust hajt végre.*” (Margócsy István: PARTI NAGY LAJOS: A HULLÁMZÓ BALATON. = Uő: NAGYON KOMOLY JÁTÉKOK. Pesti Szalon, 1996. 143.)

11. Györfly Miklós: LÍRA ÉS EPIKA HATÁRÁN (PARTI NAGY LAJOS: A HULLÁMZÓ BALATON). = *Magyar Napló*, 1995/5. 42.

12. Az idézetek forrása: Parti Nagy Lajos: A HULLÁMZÓ BALATON (WALDTROCKENKAMMERI ÁTÍRATOK). Jelenkor, Pécs, 1999. 5–18.

13. Persze a kettő nem egészen választható el egymástól, hisz a lázas munkaverseny is a „haladokló” nyugat lekörözését és „romba döntését” célozta.

14. Idézi: Földes Éva–Kun László–Kutassi László: A MAGYAR TESTNEVELÉS ÉS SPORT TÖRTÉNETE. Szerk. Kun László. Sport Kiadó, 1982. 381.

15. Zöld János: A PÓLGÁRI IDEOLÓGIA ELLENI KÜZDELEM FELSZABADULÁS UTÁNI SPORTMOZGALMUNKBAN A FORDULAT ÉVÉIG. = *TF Tudományos közlemények*, 1970/II. 119.

16. Bibó István: AZ EURÓPAI FEJLŐDÉS RÉGIÓI ÉS ZSÁKUTCAI. = Uő: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. Corvina, 2004. 99.

17. Fodor Péter: i. m. 34.

18. A külső korlátoltság és a belső végtelenség dichotómia úgy is előáll a novellában, hogy a Balaton, a magyar tenger képtelen a végtelenség érzetének felkeltésére, hisz mérete ezt nem teszi lehetővé, a túlpárt ugyanis mindig látszik, ezzel szemben a belsővé tett (felzabált) tenger már valóban korlátlan s végtelen hullámmzásra képes a főszereplőben: „*hullámmzik bennem a végtelen*”.

Beck Tamás

SZEMKÖZTI ABLAK

Turbuly Lillának

Ma sírva aludt el. Nem kellett volna hagynom.
Vonul az éjszaka fölötte napnyugatnak.
Nyugtalan álmában felbukkanhat az arcom.
Ébredés után emlékei közt kutathat.

Ahogy nem létezik tárgyitalan képzelet se,
saját történet nélkül sincs szemközi ablak.
Fogalmam sincs, a meglesett nő észrevett-e.
Olyan érzés, mint mikor egy könyvből kihagynak.

BALLADÁCSKA

A felhők élnek gyülekezési jogukkal.
Hallgatom az esőt, amit a szél meghozott.
Időjárás-változás állt be viszonyunkban.
Szenvedély és megszokás között a meccs szoros.
Az tart bennünket össze, ami a világot.
Nevét keresve kapcsolgatom a laptopot.
Ha nem vagy itt, örvényként szippant be hiányod.
Süllyedő hajóként sorsszerű, hogy ezt okozd.
Mint villámhárító a zivatarszezonban,
gyakrabban vagy feszült, ámde cseppet sem gonosz.
Padlásszobádból cuccaim vajon lehordjam:
a száraz tényeket ne érje nedves dolog?

AJÁNLÁS:

Herceg, ahogy a monszun veri a tetőmet,
oly hideg zuhany, ha kegyed tőlem megvonod!
E hölgy szerelme csupán guruló esőcsepp:
végigfut a papíron, s elmosódnak a verssorok.

Sumonyi Zoltán

HABENT SUA FATA IMAGINES

Anyai nagyapám arcképéről jutott eszembe a latin szólásmondás,
mert a képnek is megvan a saját, huszadik századi fátuma.
Kezdve azzal, hogy abból a levelezőlap méretű,
barna családi fotóból nagyították, amely 1915 májusában készült Pécssett,
egy Király utcai „fényképész- és festészeti műteremben”.
(Anyám egyéves, nagyanyám tizenhét,
mellettük áll huszonhat éves nagyapám,
délcegen, Vilmos császár bajusszal, fehér kesztyűvel, karddal.)
Ez az egyetlen családi fotó készült róluk, nagyapám
tuzlai megsebesülését követően;
augusztusban az északi frontra vezényelték, s Przemyslnél
ősszel hősi halált halt.
Később a végleges hiány nagyítottatott egy mellképet az álló alakból,
amelyet bizonyára bekeretezve függesztettek
az üresen maradt ágy fölé.
Nem tudom, meddig függhetett ott,
mert '18-ban nagyanyám férjhez ment egy frontról hazatért katonához,
aki szintén megözvegyült, és ő is hozott egy kislányt az új családba.
(Hajában hatalmas masnival, anyám durcásan áll a négyes családi képen.)

A kinagyított katonaportré '40 decemberében kerülhetett a szüleimhez,
de nem emlékszem, hogy láttam-e falon, keretben;
'44. október közepén Szatmárról menekülve
csak a kartonlapot csomagoltuk az ágyneműk közé.
A menekültkészlettel fél évig utazott velünk
Jászón, Krakkón, Glogaun át vissza Pécsre,
s miközben annyi minden elveszett,
ez megmaradt végig a ruhásszekrényben.
Ott láttam mindig, Csengerben, Izbégen, Budapesten,
végül Tárnokon is.

Anyám halálakor, 2007 márciusában megörököltem a képet,
próbáltam egy-egy nagyobb fiókban elhelyezni,
mígnem valamely jeles alkalomból, meglepetésül,
ovális óranaszín rámát készítettett köré a feleségem.

Most naponta szembenéz velem, mintha tükörbe néznék
(leszámítva a Vilmos császár bajuszt, meg
főlszámítva a többlet-negyvenöt évet),
s mellette, ugyanolyan ovális keretben
egy fekete ruhás fiatalasszony-arckép.

Házaspárnak gondolják sokan őket, pedig sohasem találkoztak,
és nem is találkozhattak volna.
A feleségem dédnagyanyja volt,
huszonhat évesen halt meg Nyitrabajnán, a múlt század elején már nem
élt.

A numerus claususról még nem tudhatott.

MÁSSÁG

A csengeri katolikus templomban három vasárnapon a római,
negyediken a görög katolikus pap misézett,
olyankor a római ment át Újfaluba; templomot és híveket cseréltek.
Mi nem cseréltünk templomot, végigültük a hangos görög miséket is,
aztán Donka meg Kohányi tisztelendő urak
félúton Csenger és Újfalú között nálunk futottak össze kvaterkázni.

A görög szertartásból leginkább az áldoztatás módja izgatott,
ők bort is adtak a kockára vágott kenyérdarab mellé,
s én hetekig terveztem, hogy velük áldozom.
Végre ott térdeltem az áldoztatórácsnál,
figyeltem, ahogy a tőlem jobbra térdelő
egy aranytálcáról magához veszi a kenyeret,
a kehelyből egy kis kávéskanállal
bort ad a pap az áldozónak,
a kanalat megtörli, és lép felém.
Behunyt szemmel és kitátott szájjal vártam, mindhiába.
Mire fölnéztem, a tőlem balra lévő áldozott már,
s nem értettem, miért ugrottak át. Gyerek vagyok?
Volt ott más nyolc-tíz éves is, ők mért kaphattak bort, ha én nem?
Bénultan térdeltem még akkor is, mikor a pap az oltárhoz visszalépett,
és eltette a tabernákulumba az aranytálcát a boros kehellyel.

Aztán egy másik kelyhet vett elő,
odajött az áldoztatórácshoz, kivett egy kerek ostyát, és
az *ecce agnus Dei* fohással fölmutatta.

Azt nem tudom, hogy ismeretlenül megáldoztat-e borral és kenyérral.
De emlékszem, milyen sokáig sértett
a leleplező megkülönböztetés.

KILÉNYI IRMA LEVELESLÁDÁJÁBÓL (II)

Közreadja és a jegyzeteket írta Valachi Anna

Kilényi Irma – Szabó Lőrincnek

Szeged, 1930. január 17.

Igen tisztelt Uram!

Nagy szívességre kérem Önt, legyen olyan kedves, nézzen utána, megkapta-e a Pesti Napló Juhász Gyula közlés céljából beküldött „A Rém” című versét, s ha igen, miért nem keríti sorját. Gyulát nagyon bántja, mert egyrészt azt képzeli, olyan rossz a vers, hogy nem lehet közölni, másrészt mert Szabó Lőrincnek van ajánlva, s Önnek akart örömet okozni vele. Tegnap már engem is megbántott, hogy talán be sem küldtem.

Azonkívül Szép Ernőnek küldtem Sétapálcám c. versét, szintén szeretné, ha valahol jönne, de ezt sem találta sehol. Ne haragudjon, hogy ilyesmivel fárasztom, de biztos tudom, hogy Gyuláért szívesen teszi.

Nem merem leírni, mert még önmagamnak is olyan hihetetlen, hogy már egészséges, vidám, közlékeny és a világon minden érdekli; csodálatos hatással volt rá természetesen a Baumgarten, szinte attól a perctől szemmel láthatólag lehetett követni a gyors javulást. „Higye el, ez így van: az első Baumgarten lesújtott, a második felemel” – mondta a minap is. Csak már legalább kiengednék az elmeklinikáról, de azt hiszem, annyira megszerették ott, hogy ragaszkodnak hozzá aztán is, hogy már egészséges. Mindenesetre szegénykém sokat humorizál afölött, hogy egy Baumgarten-díjas költő azt az elmekórházban veszi át! – Nem bánok én már semmit, csak hogy már itt tartunk, hogy a régi, drága Juhász Gyulát visszakaptuk; ezt a 10 hónapot még egyszer így végigélni már képtelen volnék.

Mindenesetre néha alkalmatlankodni fogok róla szóló híradással. Kedves Szabó Lőrincné sorait hálás, meleg érzéssel köszönöm. Oly jó, hogy segítenek Gyulát szeretni.

Hálás tisztelettel: Kilényi

Autográf levél. (MTA Kézirattár, MS 4682/260.)

Juhász Gyula SÉTAPÁLCÁM című verse a szegedi *Homokóra* 1930. január 7-i számában jelent meg, majd 1930. január 19-én az *Új Idők* is közölte. Később a FIATALOK, MÉG ITT VAGYOK című utolsó kötetébe is beválogatták a szegedi fiatalok, akik Juhász Gyula utolsó, de már nem önszántából közreadott kötetét összeállították, és 1934 végén a Magyar Téka kiadásában megjelentették.

Juhász Gyula 1930 januárjában második ízben is megkapta a Baumgarten-díjat édesanyja és Kilényi Irma közbenjárására. (Lásd: BABITS–JUHÁSZ–KOSZTOLÁNYI LEVELEZÉSE. Török Sophie gyűjtése alapján sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Belia György. Akadémiai Kiadó, 1959. 326–328.)

Lázár Miklós – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1930. július 17.

Kedves Irma,

szomorú levelét megkaptam, és sietek rá válaszolni.

Balla Jenő barátomtól értesültem Gyula állapotának újabb fordulásáról. Reméljük, hogy mint annyiszor, most is megbirkózik démonaival. Valami kitűnően képzett, szuggesztív hatású orvos kellene mellé, aki lelket, reményt, ambíciót, életkedvet önt belé.

Nagyon kérem Önt, kedves Irma, tudósítson rövidesen Gyula állapotáról, és ha most nem is ír a mi nagy költőnk, keresgéljen a ládafiában, hátha talál A Reggel számára való, nagyon régen kiadott vagy pedig kiadatlan prózát és verset.

Szívélyes üdvözlettel, igaz hívük:

Lázár Miklós

Géppel írt levél, *A Reggel* hivatalos levélpapírján, autográf aláírással. (Kilényi-gyűjtemény, 4/33.)

Kilényi Irma – Tessitori Nórának

Arad, 1930. július 27.

Kedves Nóra!

Nagyon sokat s nagyon melegen gondolkodok Reád, s ez adta a bátorságot, hogy emlékezve k. Nővéred címére, hozzá fordultam, hogy hová írhatok s írhatok-e Neked? Nem tudok felőled semmit, hol élsz, mit csinálsz, pedig tudom, Te nem felejtettél el bennünket, mert mi sokszor emlékezünk meg Rólad szegény Juhással, s hiszem, hogy ezt Te is megérezed.

Hidd el, nagyon érdekel a sorsod, s nagyon hiányzik baráti szíved melege ezekben a gyötrelmes időkben. Juhász már 18 hónap óta súlyos melancholiával ideggyógyintézetben, elmeklinikán él, semmit nem dolgozik, nem érdeklí semmi, csak a halálról beszél, arra vágyik, többször öngyilkossági kísérletet is követett el, hála Istennek, sikertelenül. Hogy mit szenved s vele mennyit szenvedek én, azt leírni nem lehet. Irtózatos lelkiismeret-furdalások üldözik éjjel-nappal, hogy ő maga rontotta el az életét. Sír és búcsúzik folyton, fél az emberektől, senkit a közelébe nem enged. Én megpróbálok minden erőmmel kiemelni ebből a depresszióból, de csak pillanatokra sikerül, s utána még rettenetesebben belemerül a megsemmisülés utáni vágyba. Nóra, annyi erőre volna szükségem – amennyit csak az Ő iránta érzett szeretetből meríthetek –, olyan nagy lelki erőre, hogy mellette állhassak, míg egy kicsit jobbra fordulna állapota. De fogytán van a bizalmam, most már én is pesszimiztikusan fogom fel a helyzetet.

Oly okos, oly intelligens, olyan józan, olyan kritikája van, hogy bámulatos, s bezárva csupa paralitikus, agybénulásos, hülye ember közé kétszeresen érzi betegsége súlyát. Egyedül még egy pszichoanalízis segíthetne, de ezt Ő is, családja is ellenzik.

Bizonyára olvassz itt-ott verseket Tőle, sajnos, mind régieket küldök be a lapoknak, hogy legalább a nevét el ne felejtés, hisz mi emberek oly hamar felejtünk! Már csak Szabó Lőrincz, Szép Ernő, Lázár Miklós érdeklődnek utána, a többiek, mintha nem is létezne, úgy viselkednek. Hogy fáj ez szegény, beteg, érzékeny lelkének! S fáj neki minden: a versei, amiket idéz folyton, a múltja, a szép ifjúsága, amit eltékozolt, az egész céltalan élete. Ő elvesztette Önmagát, s én elvesztettem vele minden értelmét, tartalmát,

napsugarát az életemnek. Vádolom magam, hogy ezt, ami bekövetkezett, nem tudtam megakadályozni, de hisz' jogom sem volt hozzá, beleavatkozni az ő sorsába.

Ó, ha tudnád, mily tehetetlen, mily gyöngye a szeretet, ha csak ennyit sem lehet általa segíteni!

Nóra, kedves, úgy megkönnyebbülök, ha Neked panaszkodom, pedig vigasztalni Te sem tudsz. Írj Magadról, szeretnék boldognak tudni, Tebenned is annyi boldogságvágy, annyi melegség, annyi tisztaság lakott, azért szerettelek. Szeresd Gyulát továbbra is a versek lelkén keresztül, szeretném összegyűjteni mind a sok szeretet-megnyilvánulást s azon felemelni Őt.

Most Aradon vagyok, de 3 nap múlva visszamegyek Szegedre, oda írj!

Sok meleg szeretettel:

Irma

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/13.)

Szép Ernőt Juhász Gyula lelki rokonának tekintette, s őt is megidézte *KÖLTŐI VERSENY* című paródiasorozatában (megjelent a *Délmagyarország* 1927. július 10-i számában, majd a *SZÖGEDI SZÍNHÁZ* című kötetében). A Siesta szanatórium betegeként *Jó szó* címmel verset is írt hozzá. (Megjelent *A Reggel* 1929. április 22-i számában.) Juhász gesztusának magyarázata: Szép Ernőnek ezzel a címmel jelent meg verseskötete 1928-ban. A költőtárs valószínűleg nem olvasta a neki ajánlott költeményt, de Kilényi Irmának 1929. december 28-án írt leveléből tudható: arra készült, hogy Szegeden meglátogatta a Siestából hazaengedett Juhász Gyulát. (JGYÖM, 3. 311.)

Szabó Lőrinc – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1930. december 22.

Kedves Asszonyom,

legyen olyan jó, juttassa el ezt a levelet Juhász Gyulához. Ha ő nem írhatna, írjon akkor maga valamit róla. Csak a maga címe van meg nálam. Nem haragszik, amiért fásasztom? Igaz üdvözlettel,

Szabó Lőrinc

Ha jobb, zárja le a Gyulának szóló levél borítékját.

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 5/14.)

Szabó Lőrinc Juhásznak írt levele nem maradt fenn a Kilényi-hagyatékban.

Kilényi Irma – Szabó Lőrincnek

Szeged, 1931. január 1.

Kedves Uram,

az ünnepeket Erdélyben töltöttem, s csak hazaérkezésem után találtam az Ön kedves sorait, melyeket nyomban továbbítottam Juhász Gyulának.

Június 16-ika óta ismét az itteni idegklinikán volt, végigpróbálták rajta az összes létező gyógy módokat, de állapotán mindez semmit nem változtatott. Így Édes Anyjával karácsony előtti szombatn hazavittük, de a depresszió otthon sem szűnt meg; ül egész nap, néz maga elé, nem bír embereket látni, nem érdekli semmi, éjjel gyötrő álmai vannak,

amelyek miatt egész nap kínzó agynyomása van, amint ő mondja. Viszont jó étvágygal eszik, dacára, hogy 9 hete nem volt a levegőn sem, s így elég jó testi állapotban van. Persze az irtózatos megsemmisülési vágy most is él benne, állandóan foglalkozik az öngyilkosság gondolatával, hisz' voltaképpen ezért kellett zárt intézetben tartani.

Rendkívül érzékeny és szinte betegesen hiú és egoista; orvosa mondta, hogy az efajta melankólikus beteg megszűnik szociális lény lenni. Semmi nem érdekli, csak az, hogy Róla mit mondanak, mit írnak, mikor és hol szavalják a verseit, s olyan féltékeny az újakra, a fiatalokra, Mécs Lászlóra és Illyés Gyulára, úgy, hogy én laikus ésszel úgy vélem, az egész bajt valahogy itt kellene megfogni, erről az oldalról, s nem az alkoholizmust és sexuális okokat kell a betegség kiváltóinak venni. Tudja, mit mondott nekem az ősszel? „Irigylem Ady Endrét, az legalább programszerűen tette tönkre az életét, de én még meghalni sem tudok, ahogy szeretnék!” Én igyekszem, ahol lehet, szavaltatni a verseit, régi, 17–18 év előtti szonettjeit küldözgetem be a lapoknak, (persze, senki nem sejtí, hogy nem újak) a „Széphalomban” Zolnai barátom sorra közli őket, de kezdek kifogyni ebből is, s Gyula egy év óta egy sort le nem írt, nem mintha nem tudna, de nem akar. Igen, ez a nem akarás, ezen hiúsul meg minden; „engem nem lehet ám meggyógyítani, mert én nem akarok meggyógyulni!” – ez az örökös, makacs mottója szégyenynek.

Az Ön levelét zsebre tette, nem olvasta el, éppen nagyon rossz órában volt akkor, sírva borult a díványra, hogy ő nem akarja az újévet megérni, majd ő segíteni fog magán addig s így, ebben a tónusban, úgy, hogy nem is tudom, örült-e vele? Mindenesetre nagyon kérem, ha ír még Neki, a lehetőség szerint pesszimiztikus hangnemben írjon, nem bírja el a más örömét; hogy más egészséges, az előtte főbenjáró bűn. Úgy-e, ez nagyon különös, de így van! Sajnos, ez alatt a két év alatt olyan jártasságra tettem szert a pszichiátriában, hogy mindent tisztán látok, mindent megértek, és mindent elfogadok. – Nagyon szeretném objektívebben megítélni Gyula kétségbeejtő sorsát, de vele kell szenvednem, s míg a Kálvária úton végigmentem az idegklinikára, mindig úgy éreztem, hogy soha találóbb nevet utcának még nem adtak, úgy vittem az én saját keresztemet az én külön Kálváriámon... Végtelen hálával gondolok Önre, hogy így segít Gyulát szeretni, de már látom, hogy még a szeretet is gyöngé, ha nem lehet vele Őt felemelni. Ha csak egyetlen pillanatot láttam volna, ami biztató reményt ébreszthetne, de soha-soha nem adatott ez meg. Aztán kétségbeejtő nézni az orvosai vergődését; hideg pakolás felváltva pszichoanalízissel, lázt előidéző oltások ópiumkúrával – s egy sem találja meg még a baj okát sem, nem hogy gyógyulást tudna adni. Úgy látszik, más, közönséges halandók melankóliájára van mód, csak a zsenit nem tudják talpra állítani. – Nem fog neheztelni, kedves jó Szabó Lőrinc, ezért a hosszadalmas írásért, de Gyula úgyszem fog írni, azt tudom (hiszen egészséges korában sem írt soha levelet), s azt is tudom, hogy érdekli az Ő sorsa.

Meglátogatták Karinthy és Hatvany Lajos egy ízben, az fájt neki nagyon; Tabéry Gézának örült, mert az a régi Váradra emlékeztette, s valahogy egy kissé nyugodtabb óráiban talált kimenni hozzá, elbeszélgetett vele, sőt megígérte, hogy elmegy Erdélybe. Istenem, heteken át a folyosóra nem megy ki, mert nem akar, s Ő Erdélybe készül... S most megint félek a Baumgartennel járó izgalmaktól, ez minden évben így van, ő nem érdemli meg, ő nem bírja elfogadni, míg más költők nyomorognak stb. stb., de ha nem kapná meg, ez végzetes volna rá nézve, azt tudom. –

Kérem, írjon máskor is Gyulának, s ha alkalma lesz rá egyszer, keresse fel Őt, hiszen nem vagyunk olyan messze Budapeستól. –

Bármikor a legnagyobb örömmel állok rendelkezésére, már csupán önzésből is, mert oly jó, ha van, akinek panaszkozhatunk. –

Kedves feleségét szeretettel köszöntve, maradok
hálás tisztelője

Kilényi Irma
Kárász u. 14. II. 8.

Autográf levél. (MTA Kézirattár, MS 4682/261, I–II.)

Mécs László (1895–1978) premontrei szerzetes, költő, könyvtáros.

Illyés Gyula (1902–1983) 1931-ben Baumgarten-díjat kapott. Juhász ugyanekkor harmadízben szerepelt a díjazottak között.

„*találóból nevet utcának még nem adtak*”: a szegedi idegklinika a Kálvária út 52. szám alatt működött.

Karinthy Frigyes (1887–1938), akit régi barátság fűzött Juhász Gyulához, 1929 nyarán meglátogatta a beteg költőt a Siesta szanatóriumban. A *Pesti Napló* 1929. augusztus 4-i számában megjelent NÉHÁNY OKOS SZÓ EGY BOLONDDAL (MIUTÁN A JÓZANOKKAL NEM LEHET KOMOLYAN BESZÉLNI) című, humoreszknak beillő cikkében el is mesélte olvasóinak, hogyan próbálta lebeszélni az örülszerepről az elmebetegségéhez makacsul ragaszkodó költőt. Juhász a cikk olvastán megharagudott Karinthyra, aki, úgy érezte, írásával nevéssé tette. Lehiggadván szelíd bosszút állt rajta: páratlan öniróniával, saját magát parodizálva idézte föl a szanatóriumi találkozás történetét, az ÍGY ÍRTOK TI stílusában. Halálvágját ezúttal humoros formában élte ki: elképzelve, hogy Karinthy és Kosztolányi Dezső hogyan karikírozná őt a temetése után. A Móra Ferenc Múzeumban őrzött kézirat címe: ÍGY ÍRTOK TI RÓLAM. KARINTHY, KOSZTOLÁNYI. (Szövegét lásd: JGYÓM, 8. kötet, PRÓZAI ÍRÁSOK, 1927–1936. Sajtó alá rendezte: Ilia Mihály. Akadémiai Kiadó, 343–345., 481–482.) Feltételezhető, hogy Juhász közölni akarta a két önkarikatúrát a *Délmagyarországban*, a kéziraton ugyanis közös főcím – SZÖGEDI SZÍNHÁZ – alatt szerepelnek, de írása csak 1938. október 2-án jelent meg először a *Pesti Naplóban*. Ekkor már hármuk közül egyikük sem élt...

Hatvany Lajos (1880–1961), a *Nyugat* egyik alapítója. Juhász Gyulát a *Nyugat* szerkesztőségében ismerte meg futólag. Az okleveles tanárként tengődő költő 1911 augusztusában álláslehetőséget kért a sokféle kapcsolattal rendelkező Hatvanytól, aki azonban csupán korrepetitóri munkalehetőséget ígért neki, azt is bizonytalanul. (Lásd: HATVANY LAJOS LEVELEI. Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Hatvany Lajosné és Rozsics István. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. 287–288.) – Az Ady-kultuszt lelkesen ápoló Juhász 1926 májusában, első bécsi utazása alkalmával találkozott ismét a bécsi emigrációban élő Hatvanyval, aki később az elmeklinikán is többször meglátogatta a költőt. (Lásd: Hatvany Lajos: HÁROM TALÁLKOZÁS. *Kortárs*, 1957. 10. sz. 110–111. Újraközölve: JGYE, 436–437.)

Kilényi Irma – Juhász Gyulának

Szeged, 1931. április 2.

Drága Juhász Gyula!

Elküldöm itt Magának ma is, mint minden április harmadikán minden őszi jókívánásomat, igaz baráti szeretetemet, lelkem minden melegét, s ma is, mint minden nap a Maga mielőbbi gyógyulásáért könyörgök az Istenhez.

Én oly erősen hiszek: én hiszek a csodákban is, és várom a csodát; nem szűnök meg remélni, hogy nagyon közel van az a várva várt idő, mikor megint visszatér közénk, eljön az a gyönyörű nap, mely megvált bennünket ettől a nagy szomorúságtól és fájdalomtól, amelyben most élünk. – Drága jó Juhász Gyula, én mindig ott vagyok gondolatban Maga mellett, vigasztalom, bátorítom, felemelem Magát; nem bírok más verset

hallani, csak a Magáéit olvasom szüntelen, sokszor azt kívánom, soha többé ne írjon senki verset, ha Maga nem ír már.

Oly különös mindez, ez a sok szimbólum, nézze: a születésnapja Nagypénteken van, s az utcát, ami Magához vezet, Kálvária utcának hívják, s annyi minden más...

Köszönöm Magának mindazt a sok szépséget, jószágot, örömet, ami a Maga életéből felém sugárzott. Már csak ezért meg kell, hogy áldja az Ég, s visszaadja az egészségét. Olyan jó hírt hallottam, amit édes Anyja közölni fog Magával a Maga állapotára vonatkozólag.

Higgyen és bízson erősen, drága Barátom, oly szép lesz még az élet, s annyi örömet tartogat még a számára.

Sok-sok meleg szeretettel, hálával
öreg, örök titkára:

Kilényi

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/12.)

Kilényi Irma – Tessitori Nórának

Szeged, 1931. augusztus 23.

Kedves Nóra!

Megbízatosodnak eleget téve, elvittem Juhász Gyulának leveled, de sajnos, ő olyan állapotban van, hogy nem válaszolhat reá. Két és fél év óta pár napi megszakítással a pesti és a szegedi idegklinikán él, most átépítik az intézetet, így két hétre hazaküldték, édes Anyjánál (Fodor u. 6.) lakik. Melankóliája változatlan, soha egy napra sem szűnt meg vagy hagyott alább, semmi életigenlés, akarat, törekvés, terv nincs benne, teljes apathiában él egyik napról a másikra, szenved annyit, mint a mártírok, mint Krisztus a kereszten, ilyen gyötrelmes életet ember még nem élt talán. S nincs szabadulás, nincs kiút belőle, nincs orvos, aki gyógyítani tudná, mert ő maga gondosan őrzi lelkének szörnyű sebeit, s így még a pszichoanalízis is zárt kapukra talált. Drága Nórám, ezt a sok szenvedést látni és nem segíthetni, ez az örületbe viszi az embert, hidd el! Látni azt, hogy amiért éltem, hogy Őt magasra felemeljem az emberek fölé, hogy lássák, íme, a drága, nagy Poéta, ezt szeressétek, ennek a kincseit gyűjtsétek, ilyen érték, ekkora Szellem él közöttetek, fogadjátok be Őt mind, kikben lélek lakik, minden romba dőlt, összeomlott, s én itt állok egyedül, tehetetlenül, vádolva magamat, hogy nem voltam elég erős, vagy nem követtem el mindent, hogy ettől a katasztrófától megóvjam. Elbűjlik az emberek elől, nem enged magához senkit, szégyelli is állapotát, s fáj neki minden és mindenki, ami a múltját hozza elé. Engem is csak azért enged maga elé, mert én ismerem őt egyedül, úgymond, s tudom, hogy ő ki volt. Nem ír, nem olvas semmit, nem érdeklí a világon semmi, csak a betegsége, erről beszél folyton, s hogy milyen nagyon szeretne meghalni. Leveledet eltette a könyvszekrényébe, de nem olvasta el, én könyörgöttem neki, mert reméltem, hogy jó hatással lesz reá, ha látja, hogy nem felejtik el s hogy szeretik, de nem bírta akkor vasárnap reggel elolvasni, olyan rossz hangulatban ébredt, mondta az édes Anyja is.

Én boldogan olvastam, hogy Te ismét és megint a régi ember vagy, egészséges, nemes, nagy és jó, mert megvallom, nagyon fáj a szívem, hogy csalódtam, hogy oly hosszú ideig nem tudtam, hogy gondolsz-e Juhász Gyulára, szereted-e még, olvasod-e, érdekel-e még? S most kétszeres örömmel találalak meg újra, de most erősen szorítlak magamhoz,

s nem akarlak elveszíteni, oly nagyon szükségem van a Te együttérzésedre, drága, lelkes, meleg baráti szívedre! Örülök, hogy Itáliába készülsz, álmaim országába, két ízben utaztam be, s ha boldog akarok lenni, odagondolok, s éjjel mindig Firenzében élek álomban. Volt egy tervem, egy gyönyörű fantazmagóriám, ha Gyula egészséges lesz, őt egyszer oda elvinni s mindent megmutatni, amit ő verseiben annyszor megénekelt, Giottót és Giorgionét, Dantét és Fra Angelicót és Szt. Ferencet testvéreivel, a galambokkal és virágokkal – nem jutunk mi el soha már oda...

Írj, ha érdekel a sorsunk, én szeretettel ápolom a Te emlékedet, s nagyon-nagyon büszke vagyok Reád. Pesti fellépésedről sokat és kimerítően írj, ha lehet, felutazom akkor.

Sok meleg kézszerítással
igaz barátod:

Kilényi Irma

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/13.)

Giotto di Bondone (1267–1339) „jó utódát” Gulácsy Lajosban, a „csodálatos, szent, tiszta művész”-ben látta meg Juhász. (GULÁCSY LAJOSHOZ. *Magyarság*, 1922. augusztus 20.)

Juhász Gyula GIORGIONE című verse először a *Nyugat* 1909. január 16-i számában jelent meg.

Dante Alighieri emléke előtt tisztelve, Juhász Gyula 1898-ban – tizenöt éves korában! – megpróbálkozott az ötszáz éve elhunyt költő művének újraalkotásával, MODERN „DIVINA COMMEDIA” címen. Eposzát a saját nevére, valamint – zárójelbe téve – *Dantefy Gyula* néven jegyezte. Egy évvel később önkritikusan átértékelte művét, s a kézirat jobb lapszélére odaírta: „gyerekség az egész! *Rossz, Juhász 1899.*” (JGYÖM, I. VERSEK, 1898–1911. Sajtó alá rendezte Ilia Mihály és Péter László. Akadémiai Kiadó, 1963. 13–16., 362.) – Dante később is költői példát adott számára, amikor az immár örökre elérhetetlen (halott) Beatricét sirató szonettek mintájára maga is örökre megközelíthetetlen – csak emlékeiben eleven – lényként ábrázolta és szövegezte műzsáját: Sárvári Annát. A szemléleti modellt és az azonosulási szándékot jelzi, hogy Juhász DANTE BEATRICÉJA című versét – melyet először a *Nyugat* adott közre 1909. június 16-i számában – a KÉSŐ SZÜRET című kötetében már ÖRÖK BEATRICÉNK címmel látta el. (Lásd: JGYÖM, I. 220–221., 471.)

Tessitori Nóra első budapesti előadójátékát 1939. március 14-én tartotta a Zeneakadémia nagyszínházban, ahol többek között Ady, Babits, Juhász, Kosztolányi, Illyés és Szabó Lőrinc verseit tűzte műsorára. A művésznő ezt követően fölkereste a lakásán a már nagybeteg *Babits Mihályt*, akivel 1918 óta nem találkozott, s elszavalta neki A KÖNNYTELENEK KÖNNYEI, a HÚSVÉT ELŐTT, a FREE TRADE és a SZERELMES VERS című költeményeit, amelyeket műsorára tűzött. (In: TESSITORI NÓRA MŰVÉSZETE. CIKKEK, VERSEK, EMLÉKEZÉSEK, LEVELEK. Bevezette és sajtó alá rendezte Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 62.)

Kilényi Irma – Tessitori Nórának

Szeged, 1931. december 8.

Kedves Nóra!

Sajnálattal értesültem lapodból, hogy levelem majdnem fél év múlva kaptad kézhez, így igazán nem is tudom, írjak-e Neked, ha bizonytalan, hogy megkapod-e? Pedig annyszor szeretnék legalább így levélileg a közeledben lenni, annyi mindent könnyebb volna elviselni, ha megosztoznál velem sok fájdalmas, kétségbeesett gondolatomban, érzéseimben. Így messziről ragadom meg a kezéd, s kérlek, segíts nekem meggyógyítani ezt a drága, beteg lelket, mert hiszen itt csak a lélek beteg, az szenved mondhatatlanul, az gyötri magát a kínok kínjával, s nincs rá orvosság, csak a szeretet ereje! – Te balga, jóságos szívű barátom, aki azt írod, hogy én kell, hogy Őt meggyógyítsam: ha

volna sejtelned róla, hogy én már az elképzelhető legnagyobb áldozatot is meghoznám érte, ha tudnám, hogy Ő egészséges lesz, hogy az életemet örömet adnám, ha a régi Juhász Gyulát adhatnám vissza ezzel azoknak, akik őt szeretik – akkor nem írtad volna ezt nekem. Nagy dolgok vannak itt, amikről nem tudunk, sem Ő, sem mi, sem az orvosok; hisz ha tudnánk, már segítettünk volna. – Három éve lesz januárban ennek a rémületes bajnak, ami ránk szakadt, s nem mondhatom, hogy a legcsekélyebb javulás volna; a búskomorságához oly szívósan ragaszkodik, oly makacsul dédelgeti a betegségét, hogy ez ejt engem legjobban kétségbe, hogy Ő maga nem akar meggyógyulni. Irtózik az emberektől, fáj minden és mindenki, ami régi életének emlékét idézi fel, nem bírja látni, hallani a verseit, szimbólumot lát mindenben; már remeg a szívem, ha a közelgő karácsonyra gondolok, ilyenkor szenved legjobban, mert minden elmúlt boldog karácsonyokat idéz fel, s siratja őket, siratja önmagát.

Hogy örülne-e, ha Te neki verseket szavalnál – erre nem tudok válaszolni. Oly kiszámíthatatlan a kedélyállapota, hogy ezt előre nem lehet tudni nála. Pl. panaszlik, hogy mindenki elfelejti, barátai meg sem emlékeznek róla, ő már halott stb., s akkor lejön Kosztolányi vagy Karinthy, Babits, Hatvany Lajos – s nem engedi be magához őket, nem kívánja látni régi embereit. Szegény édes Anyja annyit szégyenkezik, mert mindenkit el kell utasítania.

Drága Nórám, ígért hosszú leveled nagyon várom, írj benne Magadról, életről, terveidről is, hidd el, hogy érdekel. – Karácsonykor Pesten leszek húgomnál, de természetesen mint 15 év óta mindig, Gyula számára elküldöm a feldíszített karácsonyfát, annak nem szabad hiányoznia, még ha nem tudom, mi is történne velem. Igaz, hogy most már szivar és cigaretta nem lesz rajta, csak csillogó édesség, mert erről is leszokott. – Ha pontos címet írnál, hogy hol leszel karácsonykor, addig írnék még, de nagyon kérek, küldj addig egy kis erdélyi fenyőágacskat Gyulának, pár sorral, amit én az ő fájára aggatok fel, jó? Ennek örülni fog, ha nem is mutatja, de én tudom. – Már annyiszor ígérted, hogy találkozunk, hogy jössz Szegedre, s nem lett belőle semmi, hogy már nem is remélek!

Sok szeretettel ölel:

Irma

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/13.)

Lázár Miklós – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1932. augusztus 17.

Kedves Irma!

A levelét kedden reggel hozta a postás, és így sajnálatomra Juhász Gyula cikke a következő hétre marad.

Természetesen Juhász Gyula minden cikkét, versét honorálni kívánom. Hiszen annak idején a kiadóhivatal küldött is 100.– pengőt a versek közléséért. Most majd minden megjelenés után rendszeresen utaljuk a honoráriumot.

Szívélyes üdvözléssel:

Lázár Miklós
főszerkesztő

Géppel írt levél, *A Reggel* nyomtatott levélpapírján, autográf aláírással. (Kilényi-gyűjtemény, 4/33.)

Özv. Kosztolányi Dezsőné – Kilényi Irmának

Budapest, 1937. február 22.

Igen tisztelt, kedves kisasszony, bocsásson meg, hogy ismeretlenül zavarom. Egy fiatalembertől hallottam, hogy boldogult férjemnek Juhász Gyulához írt levelei önnél vannak. Nagyon lekötelezne, ha a levelek másolatát, esetleg gépírt példányát hozzám juttatná. Mondanom sem kell, hogy férjemnek minden írott sora érdekel és közel van szívemhez. Nagyon örülnék, ha megkaphatnám a levelek másolatát. Cserébe szívesen elküldöm Juhász Gyula nálam levő leveleinek a másolatát, melyeket férjemhez írt.

Mégegyszer bocsánatát kérem és szívességét előre is hálásan köszönöm híve ismeretlenül is:

Géppel írt levél indigós másolata, amelyről lemaradt a valószínűleg autográf aláírás. (Kilényi-gyűjtemény, 4/2.)

Kosztolányi Dezsőné szül. Harnos Ilona (1885–1967): színésznő, író. (Lásd: Borgos Anna: PORTRÉK A MÁSIKRÓL. ALKOTÓNÖK ÉS ALKOTÓTÁRSÁK A MŰLT SZÁZADELŐN. Noran, 2007.)

Kilényi Irma – Kosztolányi Dezsőnének

Szeged, 1937. március 4.

Igen tisztelt Nagyságos Asszonyom!

A telepátia különös bizonyítéka az Ön levele: drága Kosztolányi Dezső halála óta állandóan foglalkoztam a gondolattal, hogy a nálam lévő ifjúkori leveleit Önnek elküldöm, valahogy úgy éreztem, hogy ezek már csak Önt illetik, s bármilyen nagy kincsnek tekintem is azokat, a legjobb helyen mégis Önnél vannak...

Egy dobozban becsomagolva, megcímezve vannak, s már levelet is írtam mellé, de most egy sajnálatos körülmény folytán mégsem küldhetem el.

Juhász Gyulának legjobb barátja, 18 éve titkára s a „Juhász Múzeum őre” vagyok (mint Ő tréfásan nevezett), s így minden ifjúkori írása, levele nálam van, s én azt hittem, hogy azokkal szabadon rendelkezem. De hozzátartozói nem adták beleegyezésüket, hogy Kosztolányi írásait elküldjem, egyrészt nem merik szegény Gyulát ezzel felizgatni, másrészt tiltakoznak azoknak esetleges közlése ellen. Így arra kell kérnem, Asszonyom, legyen olyan szíves, s lemásolás után küldje vissza a leveleket, s semmi esetre ne engedje leköszölni azokat.

Én rendkívül elfoglalt ember vagyok, s nem tudok időt szakítani a másolásra, ezért küldöm az eredetieket.

Szíves elnézését kérem, amiért így megvárakoztattam, de minden nap vártam Juhász néni válaszát, de hiába. Majd Gyula orvosa fogja az ő beleegyezését kérni, családjával hosszú hónapok óta nem beszél; szegény Kosztolányi halála döbbenetes hatással volt súlyos melankóliájára, nem akart többé enni, azzal büntette magát, amiért Ő még él, s Kosztolányi nincs többé, akit végtelen szeretettel vett körül mindig, s akit a legnagyobb-nak tartott költőtársai közül...

Gépírásos levél, búcsúszavak és aláírás nélkül – föltehetően a folytatás elveszett. (MTA Kézirattár, MS 4635/217.)

Kosztolányi Dezsőt Juhász Gyula legközelebbi költőbarátjának nevezte, akivel a Négyesy-seminárium titkáráként, a budapesti egyetem hallgatójaként ismerkedett meg a századelőn, akár csak Babits Mihállyal. A három költő élete végéig számon tartotta egymást, s a földrajzi távolság miatt főleg levelekben ápolták egymással a barátságot. (Lásd: BABITS–JUHÁSZ–KOSZTOLÁNYI LEVELEZÉSE.)

„hozzátartozói nem adták beleegyezésüket”: Juhász Gyula családtagjai nyilván nem kívántak össztűközésbe kerülni a költővel, akinek még nem említették meg a témát, s a magánjellegű levelek tartalmát sem kívánták nyilvánosságra hozni.

„*Gyula orvosa*”: Juhász Gyulát a szegedi idegklinikán dr. Miskolczy Dezső (1894–1978) professzor kezelte, aki a költő halála után a sajtónak is nyilatkozott páciense betegségéről, sőt, a boncolás után formalinban konzervált agyvelejeének különösen barázdált szerkezetéről is tájékoztatta a rendkívüli képességek fészkére kíváncsi, szenzációéhes nyilvánosságot a *Magyar Nemzet* 1940. április 7-i számában. (Újraközölve: Magyar László: AZ ORVOSA BESZÉL. JGYE, 543–547.) Később maga is közreadta patográfiáját a költőről. Lásd: Prof. Dr. Miskolczy Dezső: JUHÁSZ GYULA BETEGSÉGE ÉS HALÁLA. *Ponticulus hungaricus*, XII. évfolyam, 7–8. szám, 2008. július–augusztus. URL: http://members.űf.hu/visontay/ponticulus/rovatok/limes/juhasz_gy.html.

Özv. Kosztolányi Dezsőné – Kilényi Irmának

Budapest, 1937. november 8.

Kedves Kilényi Irma,

nagy munkában voltam mostanáig, ezért halogattam még ennek a pár sornak a megírását is. A leveleket, amelyeket utóbb küldött, csak most köszönöm meg Önnek. Igazán megható az a szeretet és érdeklődés, amellyel ön szegény Juhász Gyula iránt és közvetve szegény, megboldogult uram iránt érez. Ismételten kérem, ha Budapestre jön, keressen föl, hogy beszélgethessünk róluk.

Viszontlátásig üdvözlí

igaz híve:
Kosztolányiné

Rózsaszínű levélpapíron, lila tintával írt autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/23.)

Kilényi Irma – Kosztolányi Dezsőnének

Szeged, 1937. november 15.

Igen tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Kedves, jó Kosztolányiné!

Szíves sorai igen jólestek, s engedje meg, hogy válaszoljak rájuk akkor is, ha Ön nem is kér vagy kérdez semmit, amire választ várhatna. –

Ön különösnek s „meghatóan” tartja a szeretetet és érdeklődést, melyet Juhász Gyula iránt, s mint Ön írja, „közvetve” Kosztolányi Dezső iránt érzek. Kedves Asszonyom, ebben a „közvetett” szeretetben, rajongásban, lelkesedésben Ön téved, mert egész életemet a költészet, a versek szeretetében éltem le, ebben nevelkedtem, ez szépítette meg munkás napjaimat, ez adott erőt sok-sok fájdalom, kétség, bánat elviseléséhez. Fiatal leánykorom óta ünnepnapom volt, ha egy-egy új Kosztolányi-verset találtam, az intézetben, ahol nevelkedtem, boldog örömmel lobogtattunk egymásnak Kosztolányi-sorokat, amik véletlenül betévedtek egy-egy újsággal, folyton idéztük a „Kisgyermek

panaszait”, a Verhaaren-fordításokat imádtuk, s én hamarabb ismertem Kosztolányi Dezsőt, mint Juhász Gyulát, így tehát a szeretet nem „közvetett” volt... Addig is, míg személyesen is alkalmam lesz Önnel sokat-sokat mesélni Róluk, elmondom, hogyan „ismertem” Kosztolányi Dezsőt.

16 éves koromban Budapesten az Országos Magyar Nőnevelő Intézetben legjobb barátnőm volt Szondy Irén, ki negyedmagammal szintén Aradról, tehát „vidékről” került az intézetbe. Bátyja ugyanakkor bölcsész volt az egyetemen, s igen jó barátságban volt szegény Brenner Józseffel s Kosztolányival is, ki szintén az egyetemre járt akkor. Szondy Gyurka súlyos idegbajt kapott, mert lakótársa öngyilkos lett (felakasztva találta őt az ágya feletti szegen), s ekkor megengedte az igazgatónőnk, hogy egy bentlakó nevelőnő kíséretében meglátogathatja Irén kétségbeesett bátyját. Nála töltött egy délutánt, s mikor hazajött este, hogy Kosztolányi Dezső is ott volt Gyurkát meglátogatni, s őrá azt mondta, hogy „nagyon vidékies a járása!” Persze mindnyájan meg voltunk sértve ezért a kritikáért, lévén mi is „vidékiek”, s attól fogva folyton figyeltük a pesti lányok járását, s próbáltuk utánozni, nehogy észrevegyék rajtunk, hogy nem vagyunk „igazi” fővárosi hölgyek! Ó boldog ifjúság, mikor még ezek és ilyenek voltak a gondjaink!

Évek múlva aztán, a háború második évében Szegeden volt leánynevelő intézetem, s akkor ismertem meg drága Barátomat, ki valóságos irodalmi szalont teremtett nálunk, minden vasárnap elhozta nemcsak az összes szegedi költőket, írókat, művészeket, de ha Pestről bárki meglátogatta, egyenesen hozzánk hozta. Itt aztán sokat beszélünk Kosztolányi Dezsőről, Gyula elmondta a régi, boldog lázban töltött ifjúságuk történetét, s tudom, nagyon meghatott szívvel gondolok rá, hogy összes barátai közt Kosztolányit szerette legjobban. Ő volt az egyetlen, akitől nem „félt”, akire nem volt „féltékeny”, mert lelkéből szerette, mert Ő állt hozzá legközelebb. Mily sokat beszélhetnék Önnek Róluk, most már nincs számomra más téma úgysem, s csak azokat az embereket szeretem, akikkel Róla lehet beszélni... Nagyon szomorú, nagyon fáradt ember vagyok most, de az emlékeim annyi erőt adnak a sivár, vigasztalan napok elviseléséhez, s az Ő irodalmi hagyatékának rendezése feledteti kissé, hogy már nem vagyok a „titkár úr” (tréfásan így titulált mindig szegénykém), s hogy többé nem lesznek új Juhász-sonettek, amik annyi örömet hoztak az életembe... Asszonyom, én is mindent elvesztettem, ami cél, értelem, öröm, szépség volt az életben, de mindig hálát adok az Istennek, hogy Ő volt, hogy élt, és én 18 évig mellette élhettem a leggyönyörűbb barátság boldog harmóniájában, ami csak keveseknek jut gazdag sorsajándékkul.

Ez a költői kapcsolat, ez a nem földi együttélés nem tartozik az irodalomtörténetre, hisz ezt senki soha nem tudta, mert ezt senki meg nem érthette. Mindig úgy éreztem, hogy valami missiót kell teljesítenem, valami csodálatos küldetés van rám kiróva, hogy Juhász Gyula költészetét mindenkivel megismertessem, hogy az Ő útjából elsimítsak minden akadályt, ami az ő kincses forrásának útját szeghetné, hogy nagy-nagy szeretettel, gyöngédséggel elúzzem közeléből a szörnyű Rémet, ami állandóan fenyegette, éjjelét-nappalát megrontotta, a rettegést a Haláltól, az örületől, döbbenetes félelmét az öngyilkosságtól. Hogy szeretett élni! Soha, soha még így ember nem szeretett élni, mint Ő, csak nem tudott! Úgy látszik, mégsem volt elég erős a szeretetem ahhoz, hogy megbirkózzék a Halállal, hogy megmentse őt a rettenetes Végtől. – Ott voltam azon az utolsó áprilisi estén, 8 óra felé, amikor a halálos két Veronált bevette. Kint beszélgettünk öreg Juhász nénival a folyosón, s kérdeztem, Gyula most mit csinál? „Most beveszi az altatóporokat”, mondta édes Anyja s [„]aztán lefekszik.” Én döbbenetesen hör-

dültem fel erre: „Minek adnak Neki altatót, hisz tavaly májusban már megmérgezte magát vele, nem félnek?” – „Ó olyan kis adagot kap – feleli Juhász néni –, hogy éppen csak szuggerálja magának, hogy altatót szed, mert anélkül aztán nem akar aludni.” S a legyöngült szív már két Veronáltól is örökre elaludt... Ha akkor berohantam volna Hozzá, talán megmenthetem volna az Életnek, a szenvedésnek, a gyötremnek, s talán még ma is itt vergődne a klinikai ágyakon, nem beszélne senkihez hónapokig, csak állna s nézne könnyes szemekkel, leszegett fejjel maga elé, mint élt 8 hosszú évig; meggyógyítani akkor sem tudta volna senki betegségét, amelynek a melankólia csak szimptomája, velejárója volt. De a végső elszánást az öngyilkossághoz szegény Kosztolányi halála erősítette lelkében, ezt tudom. Kimondhatatlanul szenvedett barátja elvesztésén, s sokáig nem akart enni, „nem érdemes tovább élni, ha Kosztolányi nincs többé...” Falta az újságokat, amik Róla hoztak hírt, a „Nyugat” Kosztolányi-számát elvittem, az utolsó betűig kiolvasta rögtön, pedig akkor már semmit sem olvasott. –

Majd egyszer vagy megírom, vagy elmesélem a Rilke „Breviárium”-fordításának történetét, amiről soha senki nem tudott, csak én, Kosztolányinak sem mondta meg. –

Ó, most döbbenek rá, hogy mily hosszán, mily szomorú dolgokról írok, s csak írok, kérem, ne vegye zokon ezt a magamról való megfélekedést, nem szoktam pedig tolatkodó lenni, s most pirulva veszem észre, hogy levéllel is lehet tolatkodni. – Valahogy oly jólestek sorai, valahogy rokon szív melegét éreztem ki belőlük, s ma erre olyan nagyon szomjazom. –

Bocsásson meg, kedves, jó Asszonyom, s próbáljon magyarázatot találni nem egészen normális idegállapotomban. Halottak napja s utána az első november 3-iki évforduló nagyon megviseltek. Úgy szerettem volna Gyula sírjáról egy szál virágot küldeni szegény Barátja sírjára, de félttem, hogy Önnek ez nem esik jól!

Amint Pestre kerülök, mindenesetre felkeresem, addig is hálás tisztelettel köszönti híve:

Kilényi Irma

Gépírásos levél. (MTA Kézirattár, MS 4635/219.)

Kosztolányi Dezső A SZEGÉNY KISGYERMEK PANASZAI című versciklusa 1910-ben jelent meg először.

Az Amizoni Országos Magyar Nőnevelő Intézetet 1908-ban alapították Amizoni Károly vaskereskedő 1877-ben tett alapítványából, polgári vagy középiskolát végzett lányok részére. A tanulók hároméves bentlakásos háztartási és gazdasági irányú tanfolyamon vettek részt, melynek keretében idegen nyelvet és zenét is oktattak.

Dr. Brenner József (1888–1919) ideg orvos, Csáth Géza néven ismert író, akinek alkotóerejét és elméjét aláasta drogfüggősége. Feleség- és öngyilkossága után unokabátyja, Kosztolányi Dezső nekrológját a *Nyugat* 1919. decemberi, 16–17-i számában közölte, CSÁTH GÉZA BETEGSÉGÉRŐL ÉS HALÁLÁRÓL címmel. Juhász Gyula Csáth-megemlékezése a *Délmagyarország* 1919. október 4-i számában jelent meg. (JGYÖM, 6. PRÓZAI ÍRÁSOK, 1918–1922. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc. Akadémiai Kiadó, 1969. 246–247.)

Szondy György (1889–1961) író, irodalomtörténész. 1913-tól Nagyenyeden, Győrben és Debrecenben tanított, gyermekkönyveket, ifjúsági regényeket publikált.

„*drága Barátomat*”: Juhász Gyulát.

„*a Rilke »Breviárium«-fordításának története*”: Juhász Gyula – két hónappal tanári vizsgája előtt – 1906. április 1-jén tette közzé Rainer Maria Rilke VIGILIA című versének fordítását, MODERN NÉMET LÍRA főcímmel a *Szeged és Vidéke* hasábjain. (Szövegét lásd: JGYÖM, 3. 249.) – Kosztolányi 1909. február 8-án Babbitshoz írt levelének utóiratában megemlíti: „*Most Rainer Maria Rilkeről írok tanulmányt a Nyugatnak. Ismered-e? Engem minden lírikus közül legjobban érdekel. Neked is új szenzá-*

ciókat hozna. *Olvasd.*” (BABITS–JUHÁSZ–KOSZTOLÁNYI LEVELEZÉSE, 189.) Írását, RILKE címmel, a *Nyugat* 1909. szeptember 16-án megjelent 18. száma közölte. (1909. II. 301–303.) Vö. László Erika: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ RILKE-FORDÍTÁSAI. *Irodalmi Szemle*, 2008. június 7. URL: <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2008/2008-junius/270>.

„az első november 3-iki évforduló”: halottak napja.

Juhász Gyula „szegény Barátja”: Kosztolányi Dezső.

Ignotus Pál – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1938. február 2.

Igen tisztelt Asszonyom!

Ignotus Pál betegsége miatt megkért, hogy addig is, amíg ő nem jut hozzá, levelére én reflektáljak. Arra, hogy kapott volna dokumentumokat, nem emlékszik, de erről majd Szegeden beszélgethetnek. Kéri Önt, okvetlenül jelentkezék majd, mert hiszen nem ismeri. Nagyon örülünk, hogy vannak dokumentumai József Attilára vonatkozólag, s ezekről is majd alkalmunk lesz beszélgetni. Hálásan köszönjük ajánlatát, hogy az est körül segítségünkre lenne. Nagyon kérjük, szíveskedjék felkeresni Vér György barátunkat, aki az estet rendezi. Szükségünk volna nagyon valakire, aki az est szünetében a József Attila-émlékszámot, a régi Szép Szókat és a Szép Szó íróinak műveit árusítaná és propagálná, valamint előfizetőket gyűjtene. Nem is mondhatom, mennyire hálásak lennénk, ha ebben a kérdésben sürgősen tanácsot tudna adni.

A viszontlátásig kezeit csókolja

Ignotus Pál

Géppel írt levél, a *Szép Szó* levélpapírján, Ignotus Pál autográf aláírásával. (Kilényi-gyűjtemény, 5/24.) – Ignotus Pál valószínűleg előre aláírta a levelet, amely fölét titkára az ő üzenetét gépelte.

„kapott volna dokumentumokat”: Kilényi Irma minden bizonnyal az 1929-ben Ignotus Pál rendelkezésére bocsátott cikkeket szerette volna visszakapni, amelyek alapján az *Esti Kurír* interjúja készült, hiszen ekkor már a Juhász Gyula Múzeum létrehozását tekintette élete legfontosabb céljának.

„majd Szegeden beszélgethetnek”: a *Szép Szó* szerkesztőségének tagjai 1938 kora tavaszán Szegeden és Makón „vendégszerepeltek”. A *Délmagyarország* 1938. február 8-án megjelent tudósítása szerint a lap munkatársai vasárnap délután Makón, a Korona Szállóban irodalmi előadást rendeztek József Attila emlékére. A cikkíró kiemelte, hogy „külön meglepetése volt az emlékünnepeleynak a költő nővére, József Lala által a megértés és együttérzés könnyfátyolos hangján előadott három József Attilavers”. – *József Lala: József Jolán* (1899–1950), a költő nővére, első életrajzírója. Nagy sikerű könyvét JÓZSEF ATTILA ÉLETE címmel Cserépfalvi Imre (1900–1991) az 1940. évi könyvnapra jelentette meg, mint a városi szociográfia megrendítő alkotását.

„dokumentumai József Attilára vonatkozólag”: Kilényi Irma minden bizonnyal József Attila Juhásznak írt verseit, leveleit és dedikált kötetait ajánlotta fel a *Szép Szó* szerkesztőinek.

Vér György (1904–1943): az *Est-lapok*, majd a *Délmagyarország* és a *Szeged* munkatársa. Közeli kapcsolatot ápolott Móra Ferencel és Juhász Gyulával: számos interjút, tudósítást írt róluk. (Lásd: V. Gy.: A NÉMA KÖLTŐ. CIKKEK, RIPORTOK JUHÁSZ GYULÁRÓL. Sajtó alá rendezte Lengyel András. A bevezetőt írta Apró Ferenc. Grafika: Somoskői Erika. Szeged, 1983.)

Fejtő Ferenc – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1938. február 16.

Kedves Irma!

Ignotus Pál nevében s valamennyiünk nevében én felelek kedves soraira. Igazán meg-hat s boldogsággal tölt el, hogy szerény fellépésünkkel Magának és talán másoknak is örömet okoztunk. Ami Juhász Gyulát illeti, az ő versei és emléke valamennyiünkben élnek s a Szép Szó kötelességének fogja tekinteni az ő emlékét ápolni. Otléttünk alatt már meg is egyeztünk ottani ifjú barátainkkal, s nagyon kérem, legyen Maga is segít-ségünkre, hogy emlékét méltóként megünnepeljük. Ez alkalommal a kapott fényképet is sokszorosítanánk a lapban, szeretnők meg nem jelent, hátrahagyott írásából, leveleiből néhányat leközzölni, továbbá róla szóló tanulmányokat. Remélem, erre mihamarabb sor kerülhet. A fiúk nevében és a magaméban még egyszer köszönöm segítségét, kedves-ségét, s kezét csókolja

Fejtő Ferenc

Géppel írt levél a *Szép Szó* hivatalos levélpapírján, autográf aláírással. (Kilényi-gyűjtemény, 2/65.)

Fejtő Ferenc (1909–2008) József Attila barátja és egyik első méltatója. A *Szép Szó* tervezett Juhász Gyula-emlékszáma nem jelenhetett meg, mert nem sokkal a pesti folyóirat szegedi és makói előadókörútja után Fejtő Ferencnek – MAKÓI BESZÉLGETÉS című cikke miatt, amely 1938. február 13-án jelent meg a *Népszavában* – emigrálnia kellett. A kormány németbarát politikáját bíráló írásában ugyanis azt állította, hogy a magyar „*parasztság jobban ellenáll a náci demagógiának, mint a középosztály*”.

Kilényi Irma – Dutka Ákosnak

Szeged, 1938. április 1.

Kedves Dutkáék!

Sietek válaszolni a kérdésre, hát persze, hogy megtartja a Bethlen Gábor-kör a Juhász-emlékestet, itt küldök egy meghívót is, amin már régen ki van nyomtatva s szétküldve Dutka Ákos szereplése, csak úgy látszik, erről Dutka Ákost magát elfelejtették értesí-teni a fiúk. Nagyon bosszant ez az ügyetlen elintézés, ugyanis Paku Imre, aki az egyik legfőbb rendező, két hét óta Pesten van (kiadókkal verekszik, hogy Kosztolányi Dezsőről írott disszertációját kiadhassa), s mielőtt elutazott, megnyugtató, hogy minden a leg-nagyobb rendben van. Erre kívül, hogy öreg Juhász Néni és Gyulánk húga, Kőnig Péterné nem kaptak meghívót, s nem is tudnak az egész emlékestről, s szegény Gyula legjobb barátai, osztálytársai, redakcióbeli kollégái sem tudnak róla!

Ma aztán elrohantam az Egyetemre, dr. Sík Sándorhoz, aki megnyugtató, hogy minden a legszebb úton halad, ma írt Veres Péter is, hogy feltétlenül jön.

Nagyon kérek, egy lapon értesítetek érkezésekről, szeretnék az előadás előtt ta-lálkozni. Reggel 9-kor gyászmisére megyek Juhász néniével, s a temetőbe, de délután úgy intézem, hogy várjalak, legalább valami kevés öröm is betölti addig is ezt a néhány napot 6-áig, mert bizony nagyon felzaklatott lelkiállapotban élek, mióta közeledik ez a döbbenetes évforduló, s újra meg újra átélem ezerszer és milliószor azt a szörnyű 8 évet, amit drága Juhász Gyula mellett éltem, örökös aggodalomban, vigasztalanul, tehetet-

lenül, minden reggel úgy ébredtem fel, hogy nem tudtam, vajjon megérte-e a mai napot? S az a legrémületesebb utolsó este, amikor ott voltam, s míg édes Anyjával suttogva beszélgettünk kint, Ő bevette az örök altatót... S azóta csak az ő emlékének élek szüntelen, higgyétek el, soha halott még élőbbben nem élt, mint Juhász Gyula az emlékemben! Úgy szeretném, ha Dutka Ákos egyszer láthatná az én kincses-kincseimet, a Juhász-múzeumot, amit 20 éven át Tőle kaptam, s azóta is hangyamódra hordok össze!

Természetesen küldök Emőd Tamásnak fényképeket, de őszintén megmondom, tudtam, hogy beteg szívű ember, s nem akartam fájdalmasan felizgatni, szegény Babitsot is nagyon elszomorította a karácsonyfa alá küldött Juhász-émlék.

A vizionlátásig sok szeretettel köszönt:

Kilényi Irma
Kárász u. 14. III. 13.

Kétoldal, autográf levél. (MTA Kézirattár, MS 4190/461.)

Dutka Ákos (1881–1972) nagyváradai költőt a Holnap Társaságban végzett közös munka kötötte össze Adyval és Juhász Gyulával, aki meghitt kapcsolatban állt a Dutka házaspárral: Ágnes nevű kislányuk (1909–1910) keresztapaságát is örömmel vállalta. Ez alkalomból írhatta *EPISZTOLA DUTKA ÁKOSNAK* című, a családi boldogságot magasztaló versét, mely 1909. október 24-én jelent meg a *Függellen Magyarországnak*. Az *Ústökös* című vicclap gúnyverset formált a költeményből. Megjelent 1909. október 31-én A *HOLNAP*. *EPISZTOLA RÚTKA MÁKOSNAK* címmel. (JGYÖM, 1. 478–479.)

„a fiúk”: *Paku Imre* (1910–1975), a későbbi irodalomtörténész, az 1962-ben megjelent *JGYE* szerkesztője, valamint *Ertsey Péter* (1921–1971), a majdani költő, a szegedi *Tiszatáj* folyóirat alapító tagja, szerkesztője és kiadója. 1938-ban egyetemistaként mindketten lelkesen segítettek Kilényi Irmának a Juhász-hagyaték összegyűjtésében.

Király-König Péterné szül. Juhász Margit (1888–1976), a költő húga. Férje (1870–1940) osztrák születésű komponista, a Szegedi Dalárda karnagya és a szegedi zenede első igazgatója.

Sík Sándor (1889–1963): piarista tanár, költő. 1930–1944 között magyar irodalmat tanított a szegedi egyetemen.

Veres Péter (1897–1970), a közéleti érdeklődésű író már 1932 óta elbeszéléseket és verseket publikált a kolozsvári *Korunkban*. Az *ALFÖLD PARASZTSÁGA* című szociográfiáját előbb a *Válaszban*, majd 1936-ban könyv alakban is közreadta. 1937-ben a Márciusi Front egyik vezetőjeként igyekezett jelen lenni minden fórumon, ahol a magyarság, azon belül a parasztság sorskérdéseiről tervezni, vitatkozni lehetett. Ezért reagálhatott az elsők között az erdélyi Juhász Gyula-est meghívójára.

„*azt a szörnyű 8 évet*”: Kilényi Irma 18 éven át volt a költő titkára, de az utolsó nyolc esztendő kivantképp elviselhetetlennek érezte Juhász Gyula súlyosbodó betegsége, passzivitásra kárhozható akarategyengesége miatt.

Emőd Tamás (1888–1938) nagyváradai, majd 1914-től Budapesten élő költő, újságíró, színház-igazgató, Ady híve, maga is a holnapos „hetek” egyike. Kilényi Irma Dutkának írt levele idején nagybeteg lehetett már, hiszen két hónappal később, 1938. szeptember 22-én, ötvenéves korában elhunyt.

„*Babitsot is... elszomorította*”: Babits Mihály levele Kilényi Irmához 1938. január 31-én Budapestről: „*Kedves Kilényi Irma, / resteltem, hogy csak most köszönöm meg a gyönyörű küldeményt, aminél drágább karácsonyi meglepetést számomra még csak el sem lehetett volna képzelni. Hónapok óta betegen fekszem, csüggedten, tehetetlenül, ez volt a késés oka. Ezt a levelet is az ágyban írom. Azért elnézését kérem, hogy csak így röviden írok, méltatlan rövidséggel. Ki se mondhatom, milyen örömet (noha szomorú örömet) szereztek nekem felejthetetlen barátom képei. A feleségem külön akarja megköszönni a kedvességét. Én már búcsúzom is, mély hálával a szép képekért és megható szavakért, s az eltűnt közös barátokra való emlékezéssel küldve üdvözlétem / Babits Mihály*” – Péter László megjegyzése szerint „*Kilényi Irmának szép szokása volt, hogy*

Juhász Gyula hajdani barátait időnként meglepte egy-egy ajándékkal, Juhász fényképével, róla szóló újságcikkkel s hasonlókkal. Ilyet küldhetett 1937 és 1938 karácsonyán is Babits Mihálynak; ezeket köszönte meg a költő leveleiben.” (Péter László: BABITS MIHÁLY LEVELEI KILÉNYI IRMÁHOZ. Somogyi-könyvtári Műhely, 1983. 4. sz. 257–258.)

Szabó Lőrinc – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1938. november 8.

Kedves Kilényi Irma!

Nagyon köszönöm üdvözetét és levelét, valamint a küldött dolgokat. A síri földet eljuttatom Tóth Árpád sírjára. A szülőház fényképét a vasárnapi Pesti Napló képes melléklete közölni fogja; a Naplóban megjelenik a felolvasásom is. Nagyon örülök a Juhász-képnek! – Kimondhatatlan sok a dolgom, táviratstílusban kéne gyorsírónak diktálnom, ne haragudjon, hogy rövid leszek. – Levele adott egy gondolatot. Az Esték u. n. Hármaskönyve, az ingyenes karácsonyi ajándékkönyv, az idén híres emberek szerelmesleveleiből áll. „A szív világtörténelme 2000 éven át.” „Uj” magyar halottak között már ott van Tóth Á., Kosztolányi; Ady-levél közlésére még nincs felhatalmazásunk. Mondja, kérem, nincs J. Gy.-nak bárkihez írt szerelmes levele magánál? Nem rajongás kell, hanem emberi dokumentum; akármilyen, ha szerelmileg érdekelt férfihoz vagy nőhöz íródott. Szükség esetén a név elhallgatható. Tíz-húsz soros bevezető kell, az íróról s a helyzetről, amelyben a levél íródott. Fénykép vagy egyéb illusztráció? Az egész kötet igen szép lesz. Nincs ilyen levele magának? Nincs más nőhöz írt szer. levele Gyulának a hagyatékban vagy bárhol? Ha magát feszélyezné, el lehet ködösíteni a személyt, Kosztolányin is így kérte. A dolog égetően sürgős volna, s nem is biztos, hogy már belefér a könyvbe. De szeretném. Igen megható dokumentum-együttes lesz a HK. Ki az az Anna? Ismeri? Előteremthető egy hozzá írt Juhász-levél? Rövidíteni is lehet. Tíz-tizenöt sor már elég, de lehet esetleg 200 is. Költségeit megtérítjük, sőt honoráriumot is fizetünk. Kérem szíves választát rögtön, hogy van-e ilyesmi; s még akkor is, ha csak elindulna nyomozni. Éget az idő!

Még egyszer bocsánat a kurta beszédért, de ha ma nem írok azonnal, elmarad a válasz. Szeretném egyszer már látni is. Isten vele! Olvastam, hogy dolgozik a JGy. Kultuszon, sok sikert! Külön köszönet a Juhász-közlésekért.

Kezét csókolja tisztelő híve, Szabó Lőrinc

Gépirat, *Az Est* levélpapírján, autográf aláírással. (Kilényi-gyűjtemény, 5/14.)

„*A síri földet eljuttatom*”: a Kilényi küldte hant Juhász Gyula és Tóth Árpád, a két rokon érzésű költő síron túli barátságát szimbolizálta. A titkár azért kérte meg erre a feladatra Szabó Lőrincet, mert ő bírta rá 1929 májusában a Siesta szanatóriumban ápolt költőt, hogy sétáljanak ki a szabadba, s Juhász kérésére elzarándokolt vele a Farkasréti temetőbe, Tóth Árpád nyughelyéhez. Ebből az élményből született 1930-ban a TÓTH ÁRPÁD SÍRJÁNÁL című Juhász-költemény. (JGYÖM, 3. 86–87., 317–318.) Korábban stílusparódiát is írt debreceni rajongójáról: *KÖLTŐI VERSENY* című összeállításának Tóth Árpádra vonatkozó verse, mely először a *Délmagyarország* 1927. júliusi számában jelent meg, így hangzik: „*Ujszeged, / Csöndes est, / Az Estet megveszem, / Nyersen / Egy ősi barackot eszem / S elolvasom a versem / Szerelmesen.*” (JGYÖM, 3. 210., 369.)

„*Nagyon örülök a Juhász-képnek*”: Kilényi Irma Juhász Gyula minden barátjának küldött fényképet a költőről – cserébe emlékeket, dokumentumokat várt.

„*A szív világtörténelme 2000 éven át*”: Az EST HÁRMASKÖNYVE 1939. évi kínálata: KÉTEZER ÉV SZERELMESLEVELEI – *Az Est, a Pesti Napló és a Magyarország* előfizetőinek.

„HK”: Hármaskönyv.

„*Ki az az Anna?*”: Sárvári Anna (1887–1938) színésznő, Juhász Gyula elérhetetlen szerelme. Nagyvárad tanárként ismerte meg 1908-ban, amikor a kisebb szerepeket alakító, nagy termetű, szőke hajú művész az ottani színház tagja volt. Noha alig találkoztak, Juhász élete végéig neki címezte plátói jellegű szerelmes verseit.

„*Előteremthető egy hozzá írt Juhász-levél?*”: Magyar László közölte a MÍLYEN VOLT SZŐKESÉGE... című, 1942-ben megjelent könyvének címodalán azt a képeslapot, amelyet a költő Szakolcáról küldött Sárvári Anna budapesti, Rottenbillert utcai lakására. A Velázquez INFÁNSNŐ-jét ábrázoló kép alá ezeket a sorokat írta a költő: „*Megint Annára gondolt s ezt a briliánsokkal ékes Annát küldi a szépséges ékes Annának a költő, Szakolcán.*”

Szabó Lőrinc – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1938. november 12.

Kedves Kilényi Irma!

Rendkívül lekötelezett gyors válaszával és a küldött dokumentumokkal. Az anyagot még a mai nap folyamán felhasználtam és ajánlva máris visszajuttatom Magához. Köszönöm azokat az információkat is, amelyek nem tartoznak a mostani keretbe. Amikor Anna öngyilkos lett, én éppen szabadságon és külföldön voltam, teljes meglepetésként ért tehát, hogy éppen Az Estben jött a tragikus esetről első oldalas riport. Úgy tudom, Anna meghalt. Ha másképp volna, kérem, írjon két szót egy lapon. A Hármaskönyvbe igyekszem még beleszorítani az anyagot, ha megjelenik, akkor tizenhat pengő honoráriumot fog küldeni a kiadóhivatal.

Minden jót kíván és barátsággal üdvözli híve: Szabó Lőrinc

Gépírásos levél, *Az Est* levélpapírján, autográf aláírással. (Kilényi-gyűjtemény, 5/14.)

„*Amikor Anna öngyilkos lett*”: a 8 *Orai Újság* tudósítása szerint Juhász múzsája 1938. július 25-én megmérgezte magát. „*Az ágy mellett, a földön Juhász Gyula verseskötete feküdt. Ahogy a könyv leesett a földre, éppen az első oldalon nyílt ki: Annának örök szerelemmel, Juhász Gyula – olvasható rajta a költő dedikációja. A szerencsétlen színésznő utolsó pillanataiban is az Anna-verseket olvasta.*”

„*A Hármaskönyvbe igyekszem még beleszorítani az anyagot*”: Szabó Lőrinc ÁLOM ÉS VALÓSÁG című cikke Juhász Gyula Sárvári Anna iránt érzett plátói szerelméről *Az Est* 1939. évi HÁRMASKÖNYVÉ-ben jelent meg, a 367–370. oldalon.

Kilényi Irma – Szabó Lőrincnek

Szeged, 1938. november 15.

Kedves Szabó Lőrinc!

Bizony, szegény Sárvári Anna háromnapos szenvedés után július 31-én meghalt. (Nem felejttem el, mert Petőfi is aznap tűnt el.)

Halálhírére hallván azonnal küldtem pár szál árvácskát Juhász Gyula sírjáról Anna nővérének, hogy ezt Gyula küldi a soha el nem múló Kedvesnek, tegye a koporsójába.

Harmadnap kaptam hálatelt levelét, melyben értesít, hogy a virágot elhalt húga keblére tette, s így talán boldogabban pihen most oly sok szenvedés, nélkülözés és nyomorúság után...

Ha bármikor, bármiben szolgálatára lehetek, készséggel állok rendelkezésére.

Meleg, hálás kézszorítással,
híve:
Kilényi Irma
Kárász u. 14. III. 13.

Autográf levél. (MTA Kézirattár, MS 4582/262.)

(Folytatása következik.)

Petőcz György

VAJDA LAJOS ÚTJA A SEMMIBE

Vajda Lajos műveit megközelíteni egyáltalán nem könnyű feladat. Ez nem csak az érdeklődők bizonyos tanácstalanságából látszik, de a „beavatottak” körében jelentkező ellentmondás is erre utalt. Vajda Júlia szerint férje a spekulatív gondolkodást teljesen idegennek tartotta önmagától.¹ S művészi feladatát és megközelítését illetően Vajda maga is több levelében szembeállította egymással a racionális és az érzelmi („szubjektív”, „irracionális”) attitűdöt, egy helyütt az első, de később és minden más esetben az utóbbi jelentőségét hangsúlyozva. Művészettörténeti megítélésében mégis a koncepciók feltételezett elsőbbsége uralkodott. Jól mutatja ezt, hogy a pálya emblematikus művének sokan a FELMUTATÓ IKONOS ÖNARCKÉP-et tartják, Vajda talán egyetlen tisztán elmondó, koncepciók jelenlétét sugalló és ilyen irányból „megfejtendő” munkáját. Mándy Stefánia mindmáig mérvadó, úttörő monográfiája is ebbe az irányba mutat. Eszerint Vajda művészi nagysága jórészt éppen filozófiai elmélyültségéből fakad. „Egész szellemi magatartása már régen nem pusztán a képzőművészt”, mert művészként „minden ponton magától értetődő határsértéseket követ el”. Egyetemessé vált, „mint az ősi kultúrák alkotói, mert ők sem képzőművészeti tudattal fogtak krétát. Nem képet akartak alkotni, hanem egészet”.² Eszerint a pálya egyenes vonalban és következetesen előrehaladó keresés volt: kutatva haladás. Vajdát több korszakon keresztül, többféle formai kísérlet és megoldás útján, de egész munkásságát átívelően egyetlen cél vezette: a Centrum, az Egy, az Isten, a Törvény, az Egész megragadása. Alkotói különlegessége, ereje – és hatása – a teljességnek ebben a mindent átható igényében – az „egész-szomjban”³ – gyökerezne. S az egyrészről érzelmi, másrészt ráció vezérelte művészet feloldhatatlannak tűnő ellentmondását csak erősíti, hogy az utolsó év nagy szénrajzain Mándy továbbra is a racionalitás által meghatározott szerkeszetességet feltételezett, míg ugyanott mások a kor borzalmaitól felkorbácsolt

érzelmek (1940-ben készültek ezek a munkák) megjelenését, a szorongás szürrealista módon előtörő megnyilvánulásait látták.

Az így örökölt történeti recepció elég provokációt jelent arra, hogy újra értelmezni próbáljuk Vajda gondolkodását. Hogyan fordult a világ felé? Milyen nézőpontot, alkotói viszonyt, szemléletet tükröznek az alkotások? Például, legutolsó képein az indulatok vezérelte repetitív mozdulatok uralják el a kép síkját. Vajon aki ezeket a műveket létrehozta, milyen „filozófiai” viszonyban volt a valósággal. S miképpen alakult ez a viszony a művészi pálya során?

Az életúton végigtekintve azonnal feltűnik, hogy mennyire szaggatott. Az alig tízévnyi felnőtt alkotóidőhöz képest nagyon sok egymástól jól elkülöníthető – egymást csak kevésbé átfedő – képcsoporttal találkozunk. Ráadásul ezek a képcsoportok nagyjából évente váltják egymást: 1930–33, kollázsok; 1934, csendéletek; 1935, az egyszerű szentendrei vonalrajzok; 1936, szentendrei vonalrajzmontázsok, ikonos képek, és megjelennek az expresszív portrék, képek és rajzok; 1937, drámai hatású, bonyolult montázsok; 1938, maszkok; 1939, imaginárius tájak és lények; 1940, nagy absztrakt szénrajzok. Vagyis 1933-tól kezdve mindegyik évben valami új kezdődött.

Vajda nagyon nehéz körülmények között dolgozott – ez a róla szóló történetírás állandóan visszatérő, ám igazából soha meg nem vizsgált toposza –, ami munkáját is befolyásolta. Gyakran írják, hogy szegény volt, és nem tellett neki vászonra. Ez a felvetés valószínűleg megalapozatlan, hiszen a levelekből tudható, hogy sokat festett, melyek hollétéről sajnos nem tudunk. Megalapozottan feltételezhető viszont, hogy utolsó, alkotással telt nyarán nagyméretű műveket készített volna, még saját nagy rajzainál is nagyobbakat, de ehhez egyszerűen nem volt helye.⁴ Ugyanígy, a rövid művészi pálya évekre lebontható tagoltságában és változásaiban is szerepe lehetett a nyomorúságnak. Vajda nem tudott folyamatosan dolgozni. A gyorsan múló évek egyik felében arra készült, amit az év másik részében csinálni fog. Lakás és műterem híján a Budapesten töltött telek az önfenntartás küszködéseivel és a töprengéssel, tanulással, a nyárról hátrahagyott művek elkészítésével és az új irányok elképzelésével telhettek, és persze a tavaszvárással, amikor Szentendre teret és pár hónapnyi szabadságot adott a koncentrált munkára. Vajda a jó idő beköszöntével kezdett valami újba, amit a reflexió időszakában megérelt magában. Két időben élt tehát: a budapesti telekben; magánéletének szűk világába, a társadalomba és a történelemben mintegy „belevetve”; és a nyárban, a szentendrei elszigeteltségben, a művészet, az alkotás, a kifejezés idejében.

Vajda pályája az utókornak úgy jelent meg, mint kisebb és nagyobb kihagyásoktól szabdaltnak, ahol a nézőknek kell legalább gondolatban elképzelni/helyreállítani a feltételezett folytonosságot. (Mándy könyve mindenképpen ezt a törekvést követte.) Pedig a hosszú téli időszakok talán épp kihagyás mivoltukban fontosak (a „kihagyás” persze nem radikálisan értendő, mert Vajda télen is próbált dolgozni). Tőlük töredezett az életmű, amelynek szakaszai tartalmukban is szétváló, valódi szakaszok. Egy-egy műcsoport a művész életének és belső – érzelmi, szellemi, művészi – alakulásának egy-egy állomását jelenti, és a múlt idő, az élet és a szűkebb és tágabb környezet történései nyomán alakuló érzések és hangulatok adnak rájuk magyarázatot. Mindez nem zárja ki az évekre terjedő vagy akár egész életen végigvonuló mélyebb folytonosságokat sem: az alapkarakter, ami az életművet mintegy alulról/belülről hajtja, mégiscsak állandó, és az alapvető élethelyzet és szemlélet is viszonylag ritkán változik. Törések és folytonosságok: Vajda elemzőinek ezek ritmusát kell valahogy megragadniuk.

Mindennél egyértelműbb és elindulásnak is legkézenfekvőbb Vajda *antimodernsége*. Nem szerette a korát. „*A gépvilágot minden áldásával együtt elvetette. Romantikus volt, visszaálmodta azt az időt, amikor az ember még székéren utazott, egyszerű hajlékban egyszerű életmódot folytatott.* [Vajda – P. Gy.] *népmeséket olvas, szőttésmintákat gyűjt, minden nap el-elnézegeti a könyveit*”, írta Vajda Júlia. Bálint Endre pedig barátja „*polgárutálatát*” emlegette. Maga Vajda is kijelentette, hogy fáj a szíve a népművészetért, ami „*sajnos pusztulásnak indult a városi, polgári »kultúra és civilizáció« áldásos hatásának következtében*”. Egész életfelfogása, magatartása és minden választása a modern élet megvetését, a „normális” polgári beágyazódás tudatos és radikális elutasítását sugározta. A modernség felé rohanó világ perifériáján élés maga a művészsors, „*amely ellen semmit sem lehet tenni*”, gondolta és írta, mintegy kézlegyintéssel konstatálva a megváltoztathatatlant.

A múlt század húszas és harmincas éveinek európai közérzetében állandósult az elvesztés és elveszettség, kívül levés és elidegenedettség, otthontalanság és szorongás érzete, és a romló hangulat a modernség jellemzőinek és odáig vezető útjainak kritikájában talált fogódzókat. A követhetetlenül felgyorsult tempó és a hagyományos életformák felbomlása, az újdonság törvénye és a belőle fakadó felületesség, a pillanat efemer bővölete, a túlvilág szertefoszlása és a jelenvalóság diadala, a környezetet felfaló terjeszkedés, az egyén eluralkodása a közösség rovására, a világtörténelem és a lokalitás kieleződő ellentéte, a kultúrávesztés, a tömeg, a közember, a közönségesség uralma stb.: ezek voltak a civilizációkritika uralkodó motívumai. A gombamód szaporodó tanok, hittek, izmusok és mozgalmak házat, közeget, közönséget és „vevőket” is adtak a kor kiutakat kereső, izgága hontalanjainak.

Vajda nem talált ilyen házat. S ha nem talált, az talán épp a teóriáktól való ösztönös idegenkedése miatt volt. A korszellem Vajda antimodernségében különös és meglehetősen egyedi változatban jelentkezett. A párizsi kollázsokat (az egy GUSTAVE FLEURY kivételével, amely mintha egyfajta történelmi korszakváltást jövendőlné) sehol nem a civilizációról alkotott nézetek vagy elemző észrevételek irányítják. A képeken nincs igazi modernségbemutató, gépkorszak, tömegtársadalom, nagyvárosi magány, a kultúra pusztulásapusttítása, a közösségek felszámolása, a varázs és spiritualitás elvesztése feletti lehangoltság. E művek a sajtófotó-kivágatok dokumentarista asszociációi ellenére sem jelenítenek meg kort vagy társadalmat. A képek feszültségét nem a fenyegető, kiüresedő vagy eldologiasodott jelen és a fenyegetett múlt, vidék, természet, közösség vagy kultúra ellentmondása okozza. Fotók részletei csoportosulnak anélkül, hogy a kivágatok továbbra is betöltenék bemutató vagy tudósító funkciójukat. Valójában minden konkrétáguk látszólagossá válik. Az általánosan rettenetes világ eszméje bontakozik ki belőlük, amelyben nincsenek jók és rosszak, fejlettek és elnyomottak, hanem az erőszak, a kegyetlenség, a durvaság az úr. Az erőszak és kiszolgáltatottság eszméje, mint a történelem sajátossága: az egész a majdhogynem mitologikus elvonatkoztatottság magaslataiban. S mi áll szemben mindezzel? Nem valami megvalósulásra szánt közösségi romantika, transzcendenciába vetett hit, utópisztikus kiút vagy ideál, hanem az *időtlen* nyugalom és gondolat eszméje – vágya –, egy-egy női szempárba, felénk néző bennszülött távolságtartó mozdulatlanságába vagy a filozófus és író tekintetébe foglalva. A modernség ellen lázongó modern kornak ez a gyermeke párizsi kollázsaiiban nem annyira saját korát, mint inkább a világot – az embert otthonosságából kiforgató, megalázó, áldozatul dobó történelmet – jellemezte szinte mitologizáló, általánosító megfogalmazással. A felakasztott vagy megkorbácsolt emberek nem valamiféle igazságos ügy igazságtalanul bántalmazott mártírjai, hiszen semmit nem tudunk róluk, hanem a durva,

embertelen világ szimbólumai, miként hidegvérű bántalmazóik is azok. A tűz melletti örök guggolásukból felpillantó nomádok vagy a gyereküket a hátukon hordozó, velünk idegenül és az időtlenségből szembenéző afrikai fiatalasszonyok pedig a biztonság, állandóság és nyugalom pólusát jelenítik meg. Mindez a korra, a modernségre is érthető, értelmezhető ugyan, de nem elméletiesen átgondolt kor- vagy modernségkritikaként. Inkább mint egyfajta életérzés lenyomata. Az élettől, a kozmopolita káosztól és saját otthontalanságától – a világba való otthontalan és védtelen belevetettségtől – megriadt Vajda félelmei és vágyai megelőzték a világ ábrázolását. A kollázsok a világfenoménné azt az arcát és benne rejlő lehetőségét mutatják meg, amely épp Vajda hangulatának, az anyját korán elvesztett, családjától távol lévő, kapcsolatokat nehezen építő, Párizs kozmopolita zűrzavarában egyedül csellengő művész magányérzetének tárul fel.

Vajda antimodernsége tehát már a párizsi kollázsok idején is saját otthontalanságérzetéből fakadt. Ugyanez mondható munkásságának 1936 második feléig terjedő egész első korszakára.⁵ A csendéletek és az ún. ikonos munkák is a nyugalom és a meghittség iránti vágyakozást tükrözik. A csendéletek – a műteremnek használt szoba zárt belső tere – a kis, meghitt és a festő által belátható/uralható világok vonzerejét mutatják. S nagyon hasonlókat mutatnak az ikonos művek is. Főként az egész korszak főművei, az önmagát az ortodox vallási közösség tagjaként elképzelő, beöltözős ikonos önarcképek. Vajda ezekben a művekben úgy tett, *mintha...*: mintha létezne még a hittel megalapozott egyszerű, harmonikus és derűs közösség, és ő is a tagja lenne. Voltak, akik álmodozásnak, felületesnek és zsákutcásnak tartották ezeket a képeket.⁶ Az életműből kiragadva, valóban lehetne is igazuk. Az életmű teljes folyamatát tekintve és a végtől visszatekintve azonban a *mintha* fiktívnek – hamisnak, önbecsapónak – tűnő pozíciója végül drámaiba fordul. Az ikonos képek, különösen az önarcképek, egy gondolat és attitűd – az otthon iránti nosztalgia – végállomásai lesznek, és szépségesen felmagasztosulnak a következő időszak csalódásainak kontrasztjában.⁷

Vajda csendéletei és ikonos képei az önkifejezés hagyományosnak mondható művei. Elmondanak, kifejeznek. Általuk és bennük a művész tükröt tartott magának. A képeken megjelenítette a képeken kívül és azoktól függetlenül létező alkotó érzéseit, gondolatait, vágyait. Mű és művész külön léteznek. A csendéletek a legközvetlenebb környezetről tudósítanak, az ikonos művek pedig az organikusan fejlődő közösséghez tartozás – vagyis a beilleszkedés és az otthon – vágyát mutatják. A képek figurái, tárgyai az önértékelés megjelenítésére alkalmasan kiválasztott motívumok, amelyek önmagukból és önmagukért – saját evidens meghatározottságukból – beszélnek, s eleve adott tartalmaik – üzenetük – révén teljesítik a művészi önmegjelenítés funkcióját. De ugyanebben az időszakban, Vajda nosztalgikusnak nevezhető első korszakában (1930–36) vált hangsúlyossá a transzparens vonalrajz eljárása is, amely bőven túlélte az ikonokat, s a második – expresszív – korszaknak (1937–40) is fontos sajátja lett. Ez a technika a művészi látásmód megváltozását jelzi, s egyben átmenetet biztosított Vajda első korszakából a másodikba.

A transzparens vonalrajz technikája szorosan összefonódott a szentendrei-szigetmonostori munkával. Vajda és Korniss egy süllyedőben lévő külső világ megörökítésébe fogtak. Vajda a kisváros házait, utcai fészületeit, ablakait, használati eszközeit rajzolta, többnyire a körvonalakra korlátozódva, de szinte naturalisztikus hűséggel. A rajzok néha akár mérnöki munka ábrázoló-megjelenítő mellékletei is lehetnének, vagy illusztrációk egy néprajzi leíráshoz. Egy-egy lapon egy-egy vagy nagyon kevés objektumot

látunk, és mindig környezetükből kiragadva. (Ez akkor is így van, amikor több tárgy szerepel a rajzokon, de nyugodt, harmonikus összetartozásban, egymásmellettségben, elszigetelt egységben kiemelve.) Többnyire azt mondják, hogy ezek a képi motívumok „szimbólumok”, vagyis – ha a szó értelmét komolyan vesszük – egy mögöttes történet, összefüggés vagy érzet koncentrált, ráutaló kifejezései. Esetünkben: a pusztulóban lévő rurális, közösségi, Isten- és természetközeli életforma, vagyis egy Világ jellemző – alkalmasan kiválasztott – jelekben történő rögzítései. S a gyűjtőmunka természete miatt ezeknek a rajzoknak eredendően volt is ilyen funkciójuk. A művészi hatás megértéséhez azonban a szimbólumfunkció kevés és félrevezető. E művek műként megközelíthetetlenek, ha a néző nem fedezi fel bennük a megváltozott és újszerű – Vajdánál ekkor megjelenő – művész-valóság viszonyt.

Az első szentendrei időszakban – 1935 és 1936 első fele – tehát a környezetükből kiragadott objektumokat látunk. A legfőbb jellemzőjük éppen ez a kiragadottság: magukban állnak, valóságvonalkozásaiktól lecsupaszítva, átláthatóan, tömegüktől megfosztva. Egy galambdúc vagy a Fiala-ház sokféle összefüggés és történet eleme lehetne, miközben ezek a légi objektumok egyiknek sem adják oda magukat, egyik által sem kisajátíthatók. Vagyis, ha e tárgyak szimbólumfunkcióját keresnénk, akkor sok lehetőségük miatt ezt nem tudják betölteni. Úgy, ahogy megjelennek, még nem jelentéshordozók. Jelentést csak attól nyernek, hogy a művész rájuk néz. E rajzok megmutatják, hogy Vajda észreveszi ezeket a tárgyakat. A nézés és gondolkodás folyamatát ábrázolják. Ettől különlegesekek.

Gedő Ilka valószínűleg jól érzékelt Vajda transzparens vonalrajzainak tartalmát, megjelenő üzenetét: „*Vajda modelljeit magamban régóta »bibliai tárgyakkal« nevezem... Ezeket a bibliai tárgyakat megtaláljuk, bármerre bocsátjuk útnak képzeletünket a térben vagy időben. ...Mindig ott várakoztak a széleken és peremeken, ahol a történelem történései és stílusai véget érnek...*”, írta. S ezzel egyet is lehet érteni. Egyszerűségüknél fogva, ahogy a rajzokon megjelennek, ezek a tárgyak valami történelmen kívüli örökkévalóságot, a szellemmel még érintkezésben lévő, teremtésközeli világ nyugalomát sugározzák.

Ez azonban a titoknak csak az egyik fele. Hiszen miért lennének e tárgyak „bibliaiak”? Mitől az egy galambdúc, amelyik sok egyéb praktikus, esztétikai, néprajzi, történelmi stb. összefüggésbe is elhelyezhető? Nyilván attól, ahogy Vajda látta őket, s ahogy a néző Vajdát látja, amint ezeket a tárgyakat bemutatja. E tárgyak számtalan lehetősége közül a nosztalgiára, nyugalomra és közösségi beágyazottságra hangolt művész éppen a bibliai asszociációkat látta meg.

Egészen más viszony ez, mint korábban, amikor Vajda lelkiállapotát és gondolatait tükröztette az arra alkalmasan kiválasztott fotókivágatokban vagy témákban (csendéletek, ikonos művek). Az 1935–36-os szentendrei vonalrajzok esetében megszűnik alkotó és mű ilyen különválása. A téma immáron nem a művész hangulatai, hanem az a folyamat, ahogy éppen adott hangulatában a külvilág objektumai az ő figyelmét megragadják. A téma az, amit a figyelmébe beenged, és ahogy a beengedett dolgokat látja. Szinte mindig jól körülhatárolt, centrálisan elhelyezett, zárt formák jelennek meg, kifejezve a végesség és lokalitás – a kis valóság – vágyát. Mozdulatlanok is ezek a formák, az időtlenséget, állandóságot sugallva. Mindazt, amire Vajda valóban vágyott. De testetlenek és teljesen transzparensnek is ezek a házak és tárgyak. A dematerializálást az üres háttér vagy az üres térben való gravitáció nélküli lebegés csak tovább fokozza. A néző azt látja, ahogy Vajda a házak, tornyok, fészületek felé fordult, vagy a tányérokra, kerekekre, tárgyra nézett, azokat egyenként, környezetükből kiragadva, saját gondolkodásának

terébe vonva. Őket figyelve és rajtuk keresztül tulajdonképpen önmaga figyelő énjét ragadta meg, saját tiszta tudati életét, amelyben és amely által a teljes objektív világ számára létezett, és úgy létezett, ahogyan számára éppen volt.⁸

Sha ekkor is különleges – egyedi – és minden teóriától mentes Vajda antimodernizmusa, az a tekintet elfogulatlanságából adódik. Abból, ahogy előzetes világnézetek, rájuk rakódó hitek és célok nélkül nézett a megtalált – bemutatott – dolgokra. „Hangoltan”, ami az ő törekvéseit illeti, de a dolgokat tekintve előfeltételezések nélkül. A megközelítés módja tehát gyökeresen különbözött minden korabeli népies, néprajzi, archaizáló, kommunárius, esszencialista, romantizáló megközelítéstől.

A rajzok nyugodtak, szinte idilliek. De korántsem feszültségtől mentesek vagy üresek. Mindig van bennük valami nyugtalanító. Még a legcsupaszabb, legelementárisabb művek, egyetlen ablak, egy galambdúc vagy egy nagyon egyszerű tanyasi ház is a végtelenség, kimeríthetetlenség és megfejtetlenség titokzatosságával provokálják – szinte bosszantják – a nézőt. A hatás oka valószínűleg az, hogy a rajzok pontosan felismerhető, mert köznapi és kontúrjaikban teljesen valóságghűen bemutatott tárgyai úgy jelennek meg, ahogyan még soha nem láttuk őket. Testtel rendelkezők, de nincs testük; valóságosak, de nincs környezetük. Ahogy Gedő is látta: térben vannak, ténylegesen, de a képzelet szülte őket; van idejük, de időtlenek, és mindig ott „várakoznak a széleken”. Vannak, és nincsenek. Leginkább a Semmiben vannak, de ez a Semmi *létező*: a gondolati térben lebegő formák teljesen nyitottak saját végtelen lehetőségeik felé. Az a lehetőség, amit a művész meglát bennük, létezik. A művész gondolatainak terében van az otthonuk. Mint ahogy más lehetőségeik is vannak. Ez jelenti a provokációt: a dolgok zártak, a művész által megragadott értelmezésük véges (bensőséges), de ugyanakkor meg is nyílhatnak.

Vajda egy idő után már nem szignálta a műveit. Ezt az utókor a szerény visszahúzódás pszichológiailag vezérelt magatartásának és a közösségi alkotómunka iránt érzett vágy spontán kifejezésének értékelte. Pedig az aláírás elhagyása nem feltétlenül volt ellentmondásban a művészi öntudattal vagy a művészi vállalás mélységeken átélt és pózokban is kifejezésre juttatott individualizmusával. Az aláírás elhagyása is lehetett ilyen póz. Igaz, Vajda Júlia szerint Vajdának „*kollektív korok személytelen alkotói voltak az ideáljai... Nem a zseni volt az ideálja, hanem az ismeretlen alkotó...*”⁹ Ebben a kérdésben azonban – ami Vajda megértésében egyáltalán nem elhanyagolható részlet – talán ő sem látott világosan. Vajdának valóban erős vonzalmi voltak a közösségibb korok iránt. Aminek része volt akár a névtelen alkotó ideálja. Saját korában azonban, vagyis a kommercializálódott tömegtársadalmak idején ezt egyedül képviselni, a mindent átható és irányító korszellellemmel szembeszállva, nos, ez elszánt és megvető kiállás volt. Színpadias kesztyűdobás a világnak és az önfenntartás racionalitásának. Vajdában mindig nagyon erős volt, ez vállalásaiból, döntéseiből és mindig „*határozott opcióiból*”¹⁰ látszik, a különlegesség, a szabálytalanság – vagyis a zseni – öntudata.

Akora ellen lázadó Vajda nyilvánvalóan érezte, hogy az eldologiasított társadalomban az aláírás tulajdonképpen csak jelzés, az eladás feltétele, álca, a környezet és a nyilvánosság felé mutatott arc, azonosítási kód. A név is egyfajta maszk: az igazi egyéniség és belső világ eltakarásának eszköze. A MASZKOS ÖNARCKÉP és a FEKETE ÖNARCKÉP, ez az 1935-ből származó két fontos mű tanúskodik arról, hogy Vajda épp ekkor, vagyis az aláírás végső elhagyásának időszakában¹¹ sokat vívódott a megjelenő és az eltakart konfliktusával, a nyilvános arculat és a belső – valódi – valóság ellentétével. Szélsőségesen indi-

vidualista perspektívájából nézve a világ amúgy is egyszemélyes lehetett. Úgy gondolhatta, hogy saját világában ki-ki egyedül van. A művészre is éppen az ő élete a jellemző, az valóban az övé. Ő és műve szétválaszthatatlanok. Mindehhez képest a név csak redundáns konvenció.

Lehetett a név elhagyásának egy nem teljesen tudatosított, de nagyon logikus és kényszerítő oka is. A szentendrei transzparens vonalrajzoktól kezdve tulajdonképpen belső ellentmondást jelentett volna a név használata. Fent szó volt róla, hogy a szentendrei rajzok változást jelentenek a művész és a tárgy viszonyában. A név használata a szubjektum és objektum, alkotó és mű szétválasztását pecsételi meg, és az alkotás tükrözésként vagy valaminek a bemutatásaként történő felfogását. A szentendrei rajzokon azonban nincs egy, a műhöz képest külsődleges én, aki a művekben konfrontálja magát a világgal. Ehelyett a világban benne lévő művész jelenik meg: a dolgok és a művészi látásmód egyazon folyamaton belül, egymáshoz kapcsolódva és egymást kiegészítve definiálják egymást. A mű nem az alkotó által készített, befejezett termék, hanem egy gondolkodási/érzékelési folyamat pillanatnyi, de önmagán belül sem végleges állomása. Az aláírás e folyamatot lezárta és külsővé tette volna.

Vajda „*a valóságot sivárnak, a saját életét nagyon szomorúnak érezte*”, írta visszaemlékezésében Vajda Júlia. De az *optimizmus* sem teljesen hiányzott belőle: „*mindig álmodozott*”.¹² Sőt, első korszakának szentendrei és ikonos művei kifejezetten derűsnek mondhatók. Vagy a későbbieknél talán kevésbé elmélyültek és következetesek: kevésbé radikálisak? Vajda „szomorúsága” ekkor még – szigorúan a munkák tanúságából, mint egyetlen fennmaradt tanúságból kiindulva – felületes, mert a körülmények által teremtett okokra vezethető vissza. Horizontját saját szerencsétlenségének, kitaszítottságának vagy otthontalanságának érzése töltötte be. A műveken, a tárgyak ábrázolásából hiányzik még az idő, vagyis a végzetes, a visszafordíthatatlan és megváltoztathatatlan. Az idő és a végesség problémája – ezek tragikuma – még nem jelentkezett, és nem hagyott nyomot. A jelen otthontalansága miatt érzett szomorúság a jövő iránt táplált reményekkel még enyhíthető, sőt, időnként elosztható. A remény lehetősége mutatkozik a derűs ikonos önarcképein, a bízni akarás ikonikus megjelenítéseiben. (Bár talán éppen ezek az első korszak legragibbabb művei, mert az egész korszak ívét végignézve az önáltatás kétségbeesett kísérletének tűnnek?)

A második nagy korszak kezdete a ROMÁN PARASZTASSZONY és a VÁSÁR születésének időszaka, vagyis 1936 második fele, 1936 és 1937 fordulója volt. Ezeket a képeket követték az egyre bonyolultabb szentendrei rajzmontázsok, a maszkok, az imaginárius lények és tájak, majd az utolsó év absztrakt szénkompozíciói. Ikonográfiai szempontból ez a második korszak talán még változatosabb, mint az első. Ha az a vágyakozás és nosztalgia festészete volt, akkor emez a kíváncsiság, csodálkozás és szembenézés kora volt. Egyfajta világba lépés, világba kerülés váltotta fel a korábbi tartózkodó, defenzív, álmat kergető magatartást.

Vajda mint valami érzelmi gátoltságból vagy burokból szabadulva, érdeklődni kezdett a környezet és a világ iránt. A két korszak fő attitűdbeli és tartalmi különbsége éppen itt keresendő: az önmagába, saját gondolataiba és érzéseibe zárt művész, szemben a kifelé forduló, világban élő, magát azon belül tekintő és megjelenítő intellektussal. A ROMÁN PARASZTASSZONY-ban vagy a VÁSÁR kólótáncosaiban is megjelenik a festő, mert ezeket ugyanúgy az ő hangoltsága élteti, mint a korábbi szentendrei vonalrajzokat. De a figurák itt már nyitottak, szemben a korábbi vonalrajzok zártságával. Az alakok exp-

resszív módon kifelé terjeszkednek, kilépve a korábbi motívumok bezárkózó magányából. Vonatkozásban vannak a környező materiális világgal, ellentétben a vonalrajzok gondolati lebegésével. Az idő is megjelenik ezeken a képeken, és ettől kezdve már mindvégig a festő érdeklődésének előterében marad. Az ikonos műveken vagy a korábbi rajzokon a figurák az eszmei képzetek időtlen állandóságában lebegtek. A múlt közössége, házai és tárgyai jelentek meg, de „biblikus” múltba, vagyis az örökkévalóság illúziójába transzponálva. A jelenben élő művész éppen ezt az időtlenséget akarta a lakóhelyeül kiválasztott kisvárosban megtalálni. 1936 nyarától kezdve viszont ugyanezt a festőt érdekelni kezdte a dolgok – és önmaga – időbe vetettségének problémája. A figurák megmozdulnak (szemben az ikonos figurák merevségével), a rajzmontázsok egyes esetekben szétesést, torzulást, vagyis folyamatokat mutatnak, máshol az elemek bizarr egymásra vonatkozása, vonzása és taszítása kelt nyugtalanságot. Némely műveknél feltárára váró történeteket – rejtélyeket – sejtetnek a kuszán egymásra kerülő elemek és figurák.

A képekből látható tehát, hogy 1936 környékén Vajdának valóságos világként nyílt meg a világ. A változás okait csak találgatni lehet. Korábban szó volt Richter Júliával kibontakozó szerelméről, amelyik ekkorra lett komolynak tűnő, biztonságos kapcsolattá. A társ és érzelmi háttér megteremtése talán önbizalmat adott a festőnek a környezettel való nyitottabb találkozásra. Ugyanekkor történt, hogy a szovjet kísérletbe vetett remények összeomlottak. Vajda addigi komunitárius vágyai és ideológiai vonzalmai nyilván szoros kapcsolatban voltak egymással. Az utóbbit feltehetően az előbbi éltette, és vissza is hatott arra. A kommunizmus hite azonban a moszkvai perekről érkező hírek nyomán szertefoszlott, s vele az a remény is, amit Vajda számára jelentett: az organikus közösség nyugalmát. A fasizmus térnyerésének magyarországi eseményei sem a beilleszkedés lehetőségébe vetett hitet táplálták. Az illúziók kora véget ért: a festő menthetlenül a történelemben találta magát.

Vajda művészete tehát gyökeresen megváltozott. Felhagyta az izoláció maga teremtette burkát. A dolgok ezentúl nem az ő gondolati terében lebegtek, nem csak a művész adott nekik értelmezést és életet, és nem fosztotta meg őket autonóm valóságvonzásaiktól. A belátott távolság is megnőtt, és határtalanul továbbterjedt a szentendrei házacskák és archaikus közösség képzeletbeli – projektált – kulisszáinál. A képek többé nem védekező távolságtartást mutatnak, hanem kíváncsiságot: szembenézést és csodálkozást.

Az 1936–37-ben készített szentendrei vonalrajzmontázsok, kollázsok, embermaszkok és ún. tájmaszkok csupa rejtély. Nem véletlen a nézők – és elemzők – tanácstalansága. E műveknek a tárgya is ez: a rejtély, vagyis Vajda csodálkozó odafordulása. Már nem elszigetelt, zárt, centrálisan kiemelt, összefüggéseiktől és történetüktől lecsupaszított objektumok vagy tárgycsoportok szerepelnek a szentendrei rajzokon, az alkotó – vagy a befogadó – életet kibontó értelmezésére várva. Ehelyett a kiválasztott téma mutatkozik meg – amit abból a művész észrevesz –, saját titokzatos történeteiben és kibogozhatatlan bonyolultságában.

A képek által sugallt alapviszony hasonló ahhoz, mint a korábbi szentendrei időszakban, de jelentősen meg is változott. A festészet addig végigjárt útjaihoz képest meglehetősen újszerű módon, Vajda továbbra sem modellként fogja fel a világ, a környezet dolgait, hogy ábrázolja őket (például kubizmus), vagy bennük tükröztesse saját érzéseit. És nem is saját hangulatait és belső érzelmi világát éli ki, spontán, felszabadító expresszivitással

(például szürrealizmus). Továbbra is azt a folyamatot látjuk a műveken, ahogy a festő ránéz a dolgokra, és megpróbálja azokat átláthatóvá tenni a maga számára. Vagyis a tárgy ez az elsajátító folyamat. Amennyiben ez a második szentendrei időszak az elsőhöz képest újdonságot jelent, azt a festő és a világ viszonyának változása jelenti. Az, hogy míg korábban Vajda észrevett, kiválasztott, gondolataiba beemelt saját zárt világához képest külső dolgokat, addig ezentúl teljes lényével *benne áll* a környező világban. Elfogadja a világ tőle független létezésének tényét. Ugyanakkor viszonya ehhez a környezethez mégis teljesen személyes. Titkai az ő számára létező és megnyilatkozó titkok. Az ő benne állása nélkül nem jelennének meg ilyenek.

Természetesen minden műalkotás hangulatokat közöl, azaz a művész hangoltsága felől – e hangoltság jegyében – mutatja meg a tárgyát. Vajda eljárása azért sajátos, mert nem *valahogy* mutat meg valamit, hanem egy *módszert* jelenít meg. Az élet lényegének keresésére tett erőfeszítést. Vajda tárgya ezek után tulajdonképpen már nem a megjelenő házak, alakok, absztrakt formák, hanem ez az erőfeszítés. A művész, aki a világban mozog, e világgal együtt akarja transzparenssé tenni önmaga létét, és megfordítva, a maga létéből és gondolataiból kiindulva átjárni ezt a világot. Saját világban létezésének lényegét akarta transzparens módon átlátni. Vagyis a tárgy a transzparencia. Az első szentendrei időszakban még csak önmagával foglalkozott. A későbbi munkákon már kiterjesztette érdeklődését, magát is a tágasabb környezet részének látta, és ettől fogva a transzparencia az élet transzparenciája.¹³

Első korszakában Vajdát egy vágy, egy ideál vonzotta. Mozdulatlan, örök – tehát időtlen – igazságként élte át az archaikus közösségiség eszméjét mint irányt az ember emberhez méltó sorsához. Úgy gondolta, hogy az embert vagy legalábbis őt, Vajda Lajost, az igazság – ez az igazság – teszi szabaddá, és vezeti vissza lényegéhez, önmagához. 1936–37 fordulóján azonban a bizonyosság odalett. Vajda egyszer csak szembenézett azzal a ténnyel, hogy a szentendrei ablakok mögött valóságos élet zajlik, titkok lappanganak, és történeteket rejtegetnek a házak. Idegen emberi arcok és az arcokat eltorzító vonások keltették fel az érdeklődését. Rácsodálkozott az időre, a történelemre, a kuszaságra. A valóságban találta magát, és felszabadult. Igazság és szabadság viszonya megfordult. Ettől kezdve a *szabadság* lett a vezérelv: a szabad keresés, kutatás, elmélyedés, szembenézés vezethet el az igazsághoz.

Az igazság és szabadság viszonyához tartozik a racionalitás versus irracionalitás már bevezetőben is említett problémája. „*A művészetben racionálisabb vagyok, mint az életben*”, írta pályája derekán, épp a „szentendrei programot” ismertető levelében, s ez a félmondat általában perdöntő kiindulópontként szerepel a vele foglalkozó írásokban. Az utókor végig valamifajta szerkezetesség, racionális cél, terv és fegyelem nyomait kereste: akarta és vélte felfedezni a munkáiban. Pedig más és ellenkező irányú kijelentései is voltak. Egyrészt közvetlenül az előző levél után, de már a nagy korszakváltás másik oldalán, másrészt alkotó élete legvégén. „*Engem ma már érdemben az objektív igazságok (nem tudom, hogy egyáltalán van-e ilyen) nem érdekelnek*”, olvashatjuk. „*Én szívesen vállalom magamra a »tudományellenesség« és a »nagyképűség« ódiúmat, én merek »szubjektív« lenni.*”¹⁴ És „*belátják, hogy az irracionalitás egyre izgatóbb, rejtélyesebb kérdései merednek rájuk ott, ahol elődeik még biztonságban, a végső tudományos megértés révében vélték magukat*”.

Az ellentmondás valóságos, és a korszakváltás perspektívájából kap értelmet és jelentőséget. Vajda művészetét eleinte és hosszú ideig egyetlen eszme, az otthon és a közösségi lét időtlen igazságként felfogott ideálja vezette. Ezt szolgálta minden techni-

ka, stílus, efelé törekedett minden vonal, minden motívum és valamennyi kép. A csendéletek és szentendrei rajzok „konstruktivitása”¹⁵ és „racionalitása” ennek az ideálnak a függvényében értendő. Az „architektonikus” szerkesztés tudatosan irányított szerkezetességet adott a munkáknak. A második korszakban viszont a vezető eszme és a szerkezetesség is eltűnik. A világra rácsodálkozó Vajda már teljes nyitottsággal figyelte az embereket, környezetét, helyét, a teremtést, és kereste az időben és a változásokon át kibontakozó titkaikat. Az őt eluraló legfőbb hangoltság a kíváncsiság lett. Ha korábban azt mondtuk, hogy Vajda a dolgokra vonatkozó előfeltevések nélkül veszi szemügyre a dolgokat, akkor most még ennél is tovább lépett: ő maga is szinte íratlanul, előfeltevések nélkül lép velük kapcsolatba. Már minden a képen van, ott születik és történik. A kép a művész teljes kilépésének és szabadságának a tere. A rácsodálkozást, a belelátás törekvését, a megragadás akarását látjuk, minden előfeltétel és előzetes tudás – „tudományosság” – nélkül. Belülről jövően, spontán és „szubjektív” módon: „irracionalisan”.

Az úgynevezett imaginárius művek Vajda legnehezebben megközelíthető alkotásai. Ősformák, természeti alakzatokra és lényekre vagy archaikus létezésre tett utalások. Minden álomszerű. A képek – még a csak kontúrvonalakat megjelenítő rajzok is – teljesek, amennyiben gyakran szélesre nyitott képmezőt, horizontokat, a tájban való létezésükben elkülönített és kiemelt figurákat, vagyis majdhogynem tájképeket látunk. Az éber kiállításlátogató értelmet keres, miközben a látvány még értelem előtti. Mindegyik mű a nulla pontról indul, azaz a találkozás, rácsodálkozás, körülnézés pillanatát mutatja. Vagy még azt sem: Vajda mintha az álomból ébredést ragadná meg, Proustra emlékeztető módon, vagyis a tudat még szinte alvó állapotában, álom és ébrenlét határán, amikor még nincsenek koncepciók, tudások és hitek, csak valami ősi emlékezés.

Az ébredő és a világ ilyenkor még nem is válnak el egymástól. Az ébredő csak sejti, hogy ő maga is van, és elkülöníthetően létezik, de létéből sugárzó figyelme, energiái akadálytalanul járják át és formálják a látványt, a környezetét. A művek technikája, a mozdulatok spontaneitása, befejezetlensége, a vázlatvonalak meghagyása, az alkotóelemek állandó mozgása, a keresetlen anyaghasználat, a figurák gyakori transzparenciája, a felvázolt, de üresen és kihasználatlanul hagyott kontúrok a létezésnek ezt az „irracionalis” pillanatát – és valóságát – jelzik, amikor még az érzetekre hagyatkozva, a tudat vakfoltjaiból igyekszik kiküzdeni magát kapaszkodóként.

A technika az első és második művészi korszak s azokon belül a szentendrei vonal-montázsok és az imaginárius időszak közötti különbséget szolgálja. A korai szentendrei rajzok esetében Vajda egyes dolgokhoz való viszonyát láttuk, amint kiemelte, elkülönítette, elemelte őket a környezetből, a világból. Ezt tették a mérnökiek pontos kontúrok, a kiemelés meg a centrális és fegyelmetelt elhelyezés. A szelektív figyelemben megragadható viszony jelent meg és hatott a képeken, ez a viszony volt a szereplő és az alkotás tárgya, járta át a megjelenített dolgokat, és adott nekik értelmet. Az imaginárius világban azonban – mint korábban, a szentendrei összetett montázsoknál – a művész maga is megjelenik. Ezt a hatást keltik az esetlegesség, befejezetlenség, keresetlenség nyilvánvaló és tudatos jelei. Látjuk az alkotófolyamatot. A mű nem önmagában és önmagáért létezik, hanem egy éppen adódó, igénytelen papírdarab, amire valaki – Vajda – festett vagy rajzolt. A művész és a kép – ébredő és a valóság – ilyen értelemben sem válik külön, hanem együtt maradnak: a művész minden szempontból része a műnek.

A világ az ébredésnek tárja fel ősi és legmélyebb lényegét. A képeken a megkötözöttség szimbólumait láthatjuk visszatérően. Vannak képek, amelyek közvetlen utalást tesznek a lekötözöttség és szabadulni vágyás ellentmondására. Szinte mindig megjelenik a Hold – sokszor több hold – is, minden esetben az idő eszméjét és valóságát sugallva. Gyakori a létra is, a földi domborzatok és rétegek közé rejtve, nem a transzcendencia, hanem az iránta megnyilvánuló, örök vágyra utalva.

Az érzelmi burkából kiszabadult és a világ felé újra elinduló Vajda *kapaszkodókat* keresett. Valóban, mint a mély álomból ébredő, amikor öntudatlanul és előfeltevések nélkül igyekszik a látványból valamit a tudatába emelni és megragadni. Minden mű egy új nekirugaszkodás. A valóság megragadása felé, de nem a megértés racionális keresésének értelmében, ahogy Mátyás gondolta, hanem a megkapaszkodáshoz.

Origó és megkapaszkodás. Ez adja a képeken megnyilvánuló ősiség értelmét. A képeket geológiai őskorok és archaikus emberi emlékek szelleme járja át. Ahogy az álomból ébredő keresi a kapaszkodókat, ugyanúgy kereste Vajda, a XX. század művésze is. Az ősiség mint kiinduló mozzanat szerepelt. Talaj az elinduláshoz. Az ősi és archaikus már a párizsi kollázsoknál is előkerült, de egy civilizatórikus időszakra, az archaikus életformára emlékezve. Ott a modernség és a modernségtől veszélyeztetett világ kontrasztját láttuk. A szentendrei képek jelentős része egy biblikus – egyszerű, otthonos, természet- és közösségközeli – világot vetített a modernség által halálra ítélt vidéki életformába. Az imaginárius képek idején azonban Vajda maga mögött hagyott minden társadalmi vonatkozást és realitást. Korábbi antimodernizmusa radikálissá vált. Egyfajta *tabula rasa* és alapviszony-keresés látszik. A harmincas évek magyar alkotója felől nézve teljesen váratlan és valószerűtlen indián utalások nem kultúrantropológiai érdeklődést mutatnak. A képek inkább rítusok, melyek ezúttal nem Istent vagy a Centrumot célozzák meg, hanem a kezdeteket. A világban élő és világra kíváncsi személyiség művei ezek, aki át akarja látni a létezését, és nyitott arra, amit talál.

Mátyás Stefánia szerint Vajda „egészet” akart alkotni, és a Vajda-monográfiát teljes egészében ez az értelmezés vezette. Hogy ez pontosan mit jelent, az legjobban Szabó Lajost olvasva érthető meg, akit Mátyás Vajda legfontosabb filozófiai vezetőjeként feltételezett, és akinek gondolkodása rá is nagy hatással volt. Szabó épp a Vajda korszakváltása körüli időkből írta és adta ki Tábor Bélával közösen a *VÁDIRAT A SZELLEMEK ELLEN* című esszét – Vajdával sokat beszélgettek róla, és a festő olvasta és érdekesnek találta a művet –, és töprengett azon, amit később *A HIT LOGIKÁJA (TEOCENTRIKUS LOGIKA)* címmel írt meg.

A *VÁDIRAT* a filozófiai, tudományos és művészi gondolkodás egymásról alig tudó, egymásra alig reagáló területekre való felszabdaltságát, az élet elgyakorlatiasodását és a szellemnek a praktikum uralma alá kerülését mutatja be. Ennek nyomán és ezzel párhuzamosan – kölcsönös ok-okozati viszonyban – elvesz a teljes ember képe, mint ahogy a lét és a világ átfogó érzete és értése is. A szétesés alapvető mozzanata a jelenkor valóságát az örök lényeggel összekötő – a „személyiség gyűjtőpontjáig aktívan átélt” – szellemi vagy vallásos látásmód és kapocs elvesztése. A könyv második felében a kor – a harmincas évek – néhány fontos gondolkodási irányzatán keresztül (szociológia, marxizmus, pozitívizmus, pszichoanalízis, egzisztenciális gondolkodás) mutatja meg a teljesség feladását és a megnyugvást a szellem modern kori önelidegenedésében. A szerzők korokról alkotott ítélete könyörtelen. „*Büntetlenül nem lehet keveset akarni*”, írják a szellem

önmaga és a gyakorlat mögé vonulásáról. „A minimalizmusnak is van iránya: ez az irány éppen a minimum felé tör.”¹⁶

A HIT LOGIKÁJÁ-ban Szabó a szétesés és centrumvesztés gondolatát folytatja, csak nem a szellemtörténet, hanem a filozófia területén. „Az el nem sorvadt gondolat: hívó gondolat”, olvassuk. A logika nyelvén szólva: a rész törvénye mindig a magasabb szint és végül az Egész. Az Egész fölött nincs törvény. S ha ezt megkérdőjelezi valaki, vagy Isten létének bizonyítását kéri, csak egyet válaszolhatunk: „Egyetlen istenbizonyíték van... – de ez teljesen kielégítő: Isten nem bizonyítható, mert léte és feltételezése minden biztonságnak és bizonyításnak végső alapja.”¹⁷ Ehhez képest az újkorban végbement a hit degenerációja és ezzel a logika degenerációja is. A szaktudományi logika, a gondolkodás egymástól idegen s magukba zárt területekre szakadása a hit bomlásterméke és széthullása.

Témájában kiegészíti ezt a ZSENI című kis írás, gondolatfoszlányok sorozata, amelyben Szabó a „zseni” legfontosabb szerepének az ellenmozdulatot, a hit logikájának helyreállítását nevezi meg. Kettőt ezek közül: (a zsenialitás) „emberi törekvés a nagyobb, a mélyebb, a rejtettebb ellentmondás felé!”; „Minden zseni és minden igazi tehetség sorsa egyetlen tiltakozás a hit, a tudás és az érdem szétszakítása és egymás ellen való kijátszása ellen!”¹⁸

A modern képzőművészetben Szabó és Mátyás is Vajdát tartották az ilyen teljességre való törekvések legjelentősebb képviselőjének (mellette csak Klee merült fel egyenrangú kortársként). Mint láttuk, Mátyás „már nem képzőművészeti tudatot” tulajdonított Vajdának. Ehelyett inkább olyasmit, ami közel jár a filozófiához. Vajda „fentről világot, [ezért – P. Gy.] távlatai vannak saját gyökereihez”,¹⁹ mondta Mátyás Szabó nyomán, s úgy mutatta őt, mint aki a jelenségek fölé emelkedve, a világtól kissé eltávolodva azt „egy nagyobb kérdés” felől közelíti meg. Ez Vajdát „a racionálisan építkező, nyelvalkotó művészek sorához köti”.²⁰ Idetartozik a szerkezetesség is. Mátyás úgy látta, hogy Vajda az utolsó időszak rajzait a legapróbb részletekig tudatosan megtervezte, megkomponálta.²¹ A Vajda „egész pályáját jellemző tudatosság” architektonikus formarendben fejezte ki magát: „az emberben és világban örvénylő káoszt rendező tudat fonja pántjaiba”.²²

Jelen írás igyekszik azonban visszafogni valamit a fenti megközelítés pátoszából. Vajda élete és műveinek tanúsága felől közelítve bizonyos neki tulajdonított vonások vagy törekvések mintha nem léteznének, vagy legalábbis nem látszanának. Ilyen mindjárt az Isten-gondolat (vagy annak filozófiai-logikai megfelelői, mint Egész, Centrum stb.). Vajda művei Lényegre törőek, mint minden műalkotás.²³ De nem látni bennük alkotáson kívül és a művek előtt – „nem képzőművészeti tudattal” – megfogalmazott irányt vagy célkitűzést. Egyszerűen szólva: Vajda világa fölött nem kap helyet az Isten. Az ikonográfia szintjén és direkt módon semmiképpen. Szentendrei korszakában nála is szerepeltek ugyan feszületek és egyéb vallási utalások. Abban az időszakban, amikor a népi múlt és a vidék „bibliai” állandóságát és csöndjét kereste. Isten közösségét kereste, de a hangsúly a csöndön és a közösségen volt. Isten a magának – maga számára – álmodott világ tartozéka, mintegy vele járó motívum volt. Ugyanez még hangsúlyosabban igaz az ikonos portrékra és önarcképekre. Vajdánál Isten és a hit közösség-összetartó, értékadó, befogadó – őt magát is befogadó! – eszmeként, vagyis kevésbé spirituális tartalomként jelenik meg. A szentendrei művek második csoportjában, Vajda nosztalgikus korszakán túl is láthatók még vallásokra mutató képi utalások, de mindig csak a kívülről megfigyelt közösség „történeteinek” részeként.

A „hit logikája” később sem jellemzi Vajda munkáit. Nincs nyoma a „nagyobb kérdés” felé történő előrehaladásnak. A folyamat éppen ellenkező irányt vesz. A maszkok, különösen a nagy tájmaszkok még a mindenségre való rácsodálkozást tükrözik. A művész

és a világ viszonya úgy jelenik meg ezeken a képeken, mint a látott jelenségvilág által felkeltett kíváncsiság. Ettől kezdve azonban minden a részletek felé halad: dekompozíció. A személyesség jegyei, az alkotóművész jelenlétének nyomai veszik előrehaladóan hatalmukba a munkákat. Ha korábban volt a világban meglátott vagy beleképzelt szerkesztettség, az felbomlik és eltűnik. A világ mint megélt élmény a megélés folyamatán keresztül jelenik meg. Majd fokozatosan el is tűnik, és az utolsó év nagy szénrajzainál a jelenlét, az indulat, a keresés gesztusai veszik át az uralmat. Vajda művészete mentes mindenféle metafizikai törekvéstől.

Az imaginárius művek nagy része nyugodt hangvételű, levegős, szinte derűs, és valóban egyfajta elfogulatlan körültekintésről árulkodik. Majd minden baljósra vált. A már korábban is látott, de az idő és tér tágasságában megbúvó, kis szörnyfejek hirtelen fenyegetően megnőttek, és az előtérbe tolakodtak. Sajnos nem ismerjük az 1939–40-es művek pontos dátumait és egymásutánját. Feltehető, hogy valamikor 1939 vége felé történt meg a felismerés, ami Vajda utolsó műveit meghatározta. A képek láttán a törés nyilvánvaló. Nem kétséges, hogy ekkorra „*Vajda szíve mélyéig megborzadt korunk démoni ábrázatától*”.²⁴ A művek nagyon erős és közvetlenül megjelenő érzelmeket, spontán módon kitörő indulatokat testesítenek meg és hordoznak.

A hit és a hit logikája helyett Vajda életművét inkább a személyes kapaszkodók és bizonyosságok elvesztése motiválta. Legelőször az anya elvesztése még késő kamasz korában. Párizsból Budapestre, majd Budapestről Szentendrére is az otthon hiánya, a közösség és beilleszkedés titkos reménye hívta és vezette Vajdát. A remények azonban illúzióknak bizonyultak. Vajdának saját egzisztenciális drámája elől a nép és a közösség felé nem volt menekvése. A nagyobb világokba és a jövőbe vetett történelmi remények is elszálltak. A társadalom már nemcsak az adott pillanatban és a mikrokörnyezetben, de a nagy távlatokban és a jövőre nézve sem jelentett hihető kapaszkodót vagy kiutat. A világ realitása ellenállhatatlanul betört az addig álmaiban és saját koncepcióiban élő Vajda gondolkodásába. A korábban álmódott közösségi utópia még számos szálon kötődhetett a metafizikus gondolkodás időtlen igazságaihoz. A folyamatok közé vetett ember viszont csak a közvetlent és a változást tapasztalja. A hit éppenséggel kiutat, az elfordulás lehetőségét jelenthette volna, de Vajda soha nem kereste ebben az irányban a megszabadulást. Ehelyett érdeklődéssel és nyitottsággal vetette magát a világba. Egy idő után azonban itt is csalódás várta. Az ember kíváncsi, szeretne megismerni, belelát- ni, megérteni, de rá kell döbennie, hogy nem csak a gondoskodó világon van kívül, hanem magukon a dolgokon is. Az élet zajlik, a történelem menetel. A dolgok vannak, de nem neki, hanem önmagukban és önmaguknak, általa befolyásolhatatlanul, s a művésznek minden csak az ő személyes élményein, saját személyességén keresztül jelenik meg. Vagyis ő maga jelenik meg, és nem a dolgok. A világ *mint olyan* megismerhetetlen. Nincs, ami bizonyosságot vagy kapaszkodót nyújthatna. Éppen ellenkezőleg. Az utolsó év fekete szénsorozata a dolgokról való lemondás folyamatát járja végig.

Apró vonalkák sorakoznak végtelenül egymás mellé, a művész indulatának pillanati megnyilvánulásai. Egy-egy vonás egy-egy pillanat és mozdulat, ami a művész kereső-kutató feszültségét jeleníti meg. A keresés absztrakt vonalhálói között vagy azok sűrűsödési zónáiban kirajzolva, eleinte még megjelennek a világ szörnyűségeire való utalások, gnómok, szemek, figurák, a félelem forrásai. Majd ezek is elmaradnak. Maradnak a keresés indulatát kifejező vonalkák és a belőlük összeálló vonalháló, amint képről képre haladva, fokozatosan lefedi az egész síkot.²⁵ A kereső indulat, amint ráterül a Semmire.

Az indulatok vonalhálója sehol nem tapad le, nem kapaszkodik meg, nem kötődik a síkkal, csak párhuzamosan halad vele. A személyt mutatja, aki benne van a világban, és minden illúziótól megszabadulva, egyre őszintébben szembenéz saját helyzetével. Rájön, hogy teljesen egyedül van, és nem tud már semmit – még a félelem tárgyát sem – megragadni. Kiűzetés a világból: ez a felismerés okozza az utolsó képek szorongató drámaiságát. S minden Vajdát igazolta. Amikor meghalt, a jövő festője volt.

Jegyzetek

1. Mándy Stefánia: VAJDA LAJOS. Corvina, 1983. 172.
2. Uo. 138.
3. Szabó Lajos: TÉNY ÉS TITOK. Pannon Panteon, 1999. 49.
4. A feltételezés Vajda és az amerikai absztrakt expresszionisták pályájának meglepő hasonlóságán alapuló következtetés. Erre a párhuzamra azonban ebben az írásban nem térhetek ki.
5. Említettem az éves változások mellett is kimutatható pár éves folytonosságokat. A hangsúlyok és képvilág évenkénti változásai mellett Vajda művészi pályáját két nagy korszakra osztom. Az első a kezdetektől 1936 közepéig vagy 1936–37 fordulójáig terjed, míg a második a szentendrei időszak végétől az életművet lezáró nagy szénrajzokig.
6. Lásd pl. Karátson Gábor: HÁRMASKÉP. Magvető, 1975. 168.
7. A FELMUTATÓ IKONOS ÖNARCKÉP már az ikonos korszak után született, és az utókor által adott, valójában nem túl szerencsés címe ellenére sem tartozik az ikonos korszakhoz.
8. A mondat egy Rüdiger Safranski által Husserl-től hozott idézet parafrázisa. Lásd: Rüdiger Safranski: EGY NÉMETHONI MESTER. HEIDEGGER ÉS KORA. Európa, 2000. 116.
9. Mándy Stefánia: i. m. 172.
10. A kifejezést Vajda Júlia és Bálint Endre is használta, egymástól függetlenül, Vajdára.
11. Az utolsó, aláírással is ellátott, ismert mű, egy Anna Margit-portré, 1935-ből származik.
12. Mándy Stefánia: i. m. 172.
13. Nem írok külön az ún. tájmaszkokról, mert a gondolatmenet szempontjából kitérőt jelentene. Ha az életmű második korszakához tartozó bonyolult szentendrei rajzmontázsok és a későbbi imaginárius periódus a világban benne lévő művészről árulkodnak, a tájmaszkok festője mint egy színházi kulisszát nézi kíváncsian, de kívülről a nagy világelőadást. Ez az attitűd azonban valóban csak nagyon rövid átmeneti időszakot és pár művet jellemez.
14. VAJDA LAJOS LEVELEI FELESÉGÉHEZ, VAJDA JÚLIÁHOZ, 1936–1941. Magánkiadás, Szentendre, 1996. Szerk. Jakovits Vera és Kozák Gyula. 32.
15. „...inkább engedünk az érzésekből [...] és a fő súlyt inkább a konstruktivitásra, a kép térbeli alakítására fektetjük, ezért keressük az olyan témákat, amelyek szemléletünknek megfelelnek; tehát ami zárt – a formailag lezárt kerek egységet. Architektónikus, mértani dolgok emberi figurával vagy anélkül. [...] Most azzal kísérletezem, hogy különböző tárgyak más-más környezetből kiemelve, egy képsíkon összeszerelve hogy hatnak.” = Uo. 45.
16. Szabó Lajos–Tábor Béla: VÁDIRAT A SZELLEM ELLEN. Comitatus, 1991. 34.
17. Uo. 48.
18. Uo. 68.
19. Mándy Stefánia: REFLEXIÓK, 1954. NOVEMBER. = *Holmi*, 1990/12. 1342.
20. Mándy Stefánia: VAJDA LAJOS, 143.
21. Uo. 149.
22. Uo. 141.
23. Umberto Eco Benedetto Crocét idézi a műalkotásról, ami „az egyes minden életét likteti, és a minden benne van az egyes életében; és a tiszta művészi reprezentáció maga az univerzum: az univerzum az adott egyedi formában és az adott egyedi forma mint univerzum”. = Umberto Eco: A NYITOTT MŰ. Európa, 2006. 108.
24. Kállai Ernő: ZUM TODE EINES MALERS. = Mándy Stefánia: VAJDA LAJOS, 210.
25. Az all-over, az amerikai absztrakt expresszionistáknak tulajdonított technika tulajdonképpen Vajda találmánya.

Schreiner Dénes

MINT AKI VISSZAADJA, MIT MÁSTÓL ELRABOLT

„Nos, kezdedbe adom mindenét, amije van”
(JÓB KÖNYVE)

„Az ostrom után egy év kihagyással mehettem középiskolába, kezdte gyónását az öregember, nevet, ugyebár, nem mondhatok, de nem is ez számít. Volt vagy hetven már, én még kezdő káplán a Szent Romuald-plébánián. Nagy, kövér, vörös fejű plébános alá osztottak be, hirtelen haragú, érzelmeskedő ember, néhanapján még politizált is a szószékről, de engem valamiért szeretett. Frissen vasalt volt a reverendám, büszkén viseltem. Az első gyóntatásra készülődtem, ám hiába magoltam be jó előre a bűnlajstromot és a penitenciás listát, igencsak ideges voltam. Hogy nekem fogja valaki megvallani a bűneit, nekem nyílik meg, taknyos sihedernek, aki épp csak kikerült a teológiáról. Jól tudtam persze, hogy valójában a Jóistennek fog gyónni, dicsértessék a Jézus Krisztus, de azért mégis az én közvetítesemmel, az én fülem és az én szám által. Habár a szemináriumban társaimmal néhányszor már eljátszottuk a dolgot, de az éles bevetés azért más, ahogy gyóntatási kurzusvezetőnk, Bildegád atya megjósolta. Csapataink harcban állnak a Sátánnal, tette hozzá hunyorogva, s mi készek voltunk bármilyen áldozatra.

Előző este izgatottan találgattam, ki lehet vajon az első. Hány éves lesz, hogy fog kinézni, mik lesznek a bűnei. Meg hogy egyáltalán férfi lesz-e vagy nő az illető. Későn és nehezen aludtam el, egész éjjel forgolódtam, gyakorta felriadtam saját kiáltozásaimra.

A plébános, akinek már nagy rutinja volt a dologban, nyugtatgatott. Nem lesz semmi gond, csak türelmesen hallgassam végig az emberem. Ne sokat kérdezzek, ne pofázzak bele, hagyjam, hadd nyíljon meg magától. Utána megy, mint a karikacsapás, épp csak rá kell kicsit segíteni, terelgetni a gondolatokat, mankót nyújtani az emlékezetnek. Higgyem el, olyan ember nincs, akinek ne lennének bűnei, temérdek méghozzá, akár-mekkora szentfazék az illető. Kicsit meglepődtem a szavain, nevetgéltem összevissza, de ő rendületlenül folytatta. Hogy némelyik szinte naponta idejár, azt hihetnénk, alig van vétkük, épp csak valami kihágás, torkosság, mogorvaság, ilyesmi. Ezért is csinálják, inkább többször aprót, mint egyben az egészet, mert az szörnyű lenne. Kibírhatatlan, szótagolta indulatosan. Ám csak figyeljem meg, még ezeknek az ájtatoskodóknak is mennyi minden nyomja a lelkét. A múltkor az egyik még azt is meggyónta, hogy kitekerzte a csirke nyakát, szabadkozott, jöttek a pesti rokonok, hát mit csinált volna. Mondtam, ne félj, gyermekem, mennybe jut az a kis dög, de ő csak szipogott tovább. A másik meg véletlenül összetörte az ura éjjeliedényét, vittem ki, aztán megbotlottam vagy mi, tudja, reggel még olyan csipás az ember, vallotta be restelkedve. De a legistenesebb az a jámbor asszony volt, folytatta a plébános, aki este elfelejtette bevenni a gyógyszert, másnap meg rögtön eljött meggyónni. Szabadkozott, hogy először a doktor úrhoz sietett, de az vasárnaponként mindig délig alszik, nem is nyitott ajtót, csak kiüvöltött valami cifrát. Én tréfásan meg is kérdeztem, csak nem a Cavinton volt az, szépségem, de ő csak mondogatta, hogy lelkecském, az orvosság nekem olyan, mint az ostya, a Krisztusnak a teste, azzal nem szabad játszani. Na, erre aztán elszégyelltem magam, alig mertem ránézni.

Mert hogy a végén rájuk kell nézni, emelte fel a hangját a plébános, ez a legfontosabb, ezt ne felejtse el, fiatal barátom. Addig semmiképp, csak a végén, mikor kirovód a penitenciát. Előtte átpillantasz a rácson, belenézel egyenesen a szemükbe, és rögtön kimondod, ami az eszedbe jut. Hogy mi legyen a büntetés. Előbb nem, akármit is tanultál azon a flancos egyetemen. Mert az okosok nem értenek az egészhez, úgy csinálnak, mintha ez az egész valami adok-kapok lenne, egy automata vagy mi, amibe bedobják a bűnöket, aztán kijön a büntetés. Hát én nem hiszek ezekben a táblázatokban, dörögte a plébános, láttam, kezdi elönteni a méreg. Mit képzelnek a teológus urak, talán van a bűnnek valami istentelen matematikája? Akkor miért nem számológépet raknak a gyóntatószékbe, kalkulátort? Az egyszerű, mezei papok helyett, mint mi vagyunk. Jól megnézhetnék magukat, mi lenne abból, ribillió, kérlek szépen, ribillió, kiabált a főnök most már céklavörös fejjel, megijedtem, még a végén elpattan valami benne. De ő elképedt arcomat látva gyorsan lehiggadt, és igen halkán folytatta. Testvérem, hidd el, a bűnnek megvan a maga különös lélektana, hogy ne mondjam, misztériuma, és az nincs a könyvekben. Mert az az arcban van, a bűnös tekintetében, abból kell kiindulni. Csakis abból a pillanattól, amikor a bűnös befejezi bűnei felsorolását, elhallgat, és kérdően rád néz. Na, akkor kell villámgyorsan dönteni, a nemjóját, rögtönözni, ha tetszik, mert ha az a pillanat elmúlik, már késő lesz, nem lehet mit tenni. Hiába veszed elő a listát, lapozod fel a kiskátét, elszalasztottad a lehetőséget. Eltoltad, érted? Hiszen a pillanat soha nem tér vissza, szerencsétlen bűnösöd meg nem kap valódi feloldozást, bármit szabj is ki rá. Nem kapja meg, ami éppen neki kell, ami egyes-egyedül neki van címezve abban a szent pillanatban. Mert a pillanat igenis szent, mondhatnak nekem bármit ott fönt, a Vatikánban, engem nem tudnak átverni. A pillanat, amelyben a bűnös szemébe nézhetsz és ő a tiédbe, ugyanis egyfajta kegyelmi állapot. A bűnös arca a szent pillanatban a legszebb, amit el lehet képzelni, soha nem láttam még gyönyörűségebbet, fejezte be a plébános elérzékenyülve. Ezért vagyok szerelmes a gyónásba, báránycám, még a gyóntatószékbe is, naponta eljövök végigsimítani az oldalát, megszagolni a kőrísfa kemény illatát. Nekem ez az illat a mindenem, néha titokban meg is csókolgatom, Isten bocsássa meg, vagy csak lopva rápillantok a szentbeszéd alatt, ott van-e még. Hogy vár-e engem, vágyakozik-e rám, szegény bűnösre, Isten szolgáljára, aki szerelmes a pillanatba, mit benne átélhet.

Jó korán felkeltem, fogat mostam, megborotválkoztam, mégiscsak meg kell adni a módját. Magyarázhatott nekem az öreg bármit, én úgy vélekedtem, az a legbiztosabb, amit megtanultam. Szépen letisztáztam még az éjjel a bűntáblázatot, betekertem egy vászonba, és elrejtettem a reverendám mélyére, soha nem lehet tudni. A doktorátusra készültem, ám mielőtt tanulmányaimba foghattam volna, kiküldtek terepre, ahogy az előjáróm mondta a szemináriumban. Gyakoroljam csak kicsit a hivatást, aztán jöhetnek a magasabb stúdiumok. »A pszichológiai megközelítés téves volta a kortárs bűnteológiában« címmel készültem disszertációt írni, nem kevés olvasmány, kijegyzetelt szakcikk volt már mögöttem. Témavezetőm, nagytiszteletű Rázor kanonok, címzetes egyetemi tanár, Rómába szánt engem, és összeköttetései révén elintézte, hogy a következő évtől ott tanulhassak. Bizonyos szakirodalmakhoz csak az Örök Városban lehet hozzáférni, magyarázta, a vatikáni könyvtár egy kincsesbánya, nem beszélve Dino Peccati állandó közelségéről, vigyázó tekintetéről. Peccati világhírű erkölcteológus volt, a téma legnagyobb szaktekintélye a világon, számos könyv és tanulmány szerzője, konferenciák állandó résztvevője. Ráadásul kiváló előadó és nagyszerű adomázó hírében állt. Az akkor

legfrissebb és legelfogadottabb bűnfogalom és büntetéstán az ő nevéhez fűződött, publikációk sora hivatkozott rá, vaskos kötetei megkerülhetetlenek voltak mindenki számára. Ő dolgozta ki a bűn úgynevezett *teoracionalista* felfogását, mely a bűnös értelmére apellált, abból kiindulva, hogy a büntetés egyfajta tanítás, a gyóntatás így mini bűnkurzusként értelmezhető, ahogy teológiai bestsellerében frappánsan megfogalmazta. Rázor atya még azt is hozzátette, vigyázzak az én plébánosommal, mert kissé elhajló nézetei vannak, és ő maga szintén hajlamos a túlzásokra. Fiatalabb korában valami kétes dogmatikai botrányba is belekeveredett, ezután távolították el az egyetemről. Állítólag még a bűn ontológiai pozitívását is megkérdőjelezte, amilyen nyughatatlan volt a természete. Végül megúsza a nyilvános megszégyenítést, néhány év pihenőidő után újra misézhetett abban az eldugott faluban, ahová helyezték. Úgy tűnik, mára már kicsit lehiggadt, enyhült meg a végén az atya, talán még tehet valamikor az egyháznak némi szolgálatot, ezért is küldünk oda, kicsit puhatold ki, hányadán állunk most vele.

Tudja, jóképű fiatalember voltam, folytatta gyónását az öreg, a lányok bolondultak értem, én meg játszottam velük, hetegtem, ahogy a magamfajta dandyk művelték akkoriban. Volt egy néma lány is az osztályban, valahogy elintézték, hogy odajárhasson. Képzelve belém szeretett a szerencsétlen, nem tehettem róla, de nem is tettem ellene. Valahogy imponált nekem, szórakoztatott, ahogy futott utánam, talán még hitegettem is egy kicsit. Eszem ágában sem volt komolyabban udvarolni neki, voltak ott csinosabbak is, épp csak flörtöltem vele. Levelet küldözgetett szegénykém, virágokkal, szívecskékkel, könnycseppel, ahogy az ilyen lányok szokták. Valósággal üldözött a szerelmével, én nem mondtam se igent, se nemet, ő meg egyre jobban belém habarodott. Évekig ment ez, az érettségi után aztán másik városba kerültem. A végén még az állomásra is kijött, integetett, szaladt a vonat után, próbált valamit kinyögni, de csak olyan idétlen nyöszörgést hallatott, tudja, atyám, amilyet ezek adnak ki néha. Végül nem bírta tovább, teljesen kimerülve megállt, és csak nézett utánam csendesen.

Soha többé nem láttam, el is felejtettem az egészet teljesen. Munkába álltam, nemsokára megnősültem, az asszony szinte rögtön teherbe esett. Nagyon vártuk a babát, berendeztük neki a kisszobát, kerítettem járókát, babakocsit, olyan régifajtat, nagy halom ruhát is összegyűjtöttünk innen-onnan. Hogy eljött az ideje, bevonultunk a kórházba. Feleségem igen hosszan vajúdott, én meg a folyosón virrasztottam. Mikor a szülőorvos kilépett az ajtón, felpattantam, bár már alig álltam a lábamon. Fiú, kezdte lassan, tagoltan, de van egy kis probléma. Komplikációk adódtak, valószínűleg nem lesz egészséges. Sírtaim örömben-bánatomban, reménykedtem, hogy meg tudják gyógyítani a csöppséget. Ám ahogy telt-múlt az idő, egyre világosabbá vált, hogy nincs orvosság. A szülés alatt történhetett valami, süketnémán jött a világra, a keze is csak lógott, nem nagyon tudta mozgatni. Évekig jártunk vele egyik orvostól a másikhoz, logopédiára, gyógytornára, mindenhová, de hiába. Olyan csenevész volt szegénykém, sutácska, isten nyugosztalja.

Az öregember elhallgatott. Láttam, hogy mondani akar még valamit, de küszködik vele. Lopva kipillantottam a résnyire nyitva hagyott ajtón, vár-e még valaki. Nem számítottam rá, hogy az egész életét elmeséli majd, pont az első, úgy hittem, csak felsorolja a bűneit, erre tessék, nekem kell nagy nehezen kihámoznom belőle a lényegét. Dél körül járhatott, meg is éheztem egy kicsit, ebéd után neki akartam ülni Peccati legújabb könyvének, az esti ájtatosságig haladnom kellett vele. Már épp javasolni akartam az öregnek, hogy fogja rövidebbre a dolgot, nyugodtan szorítkozzon csak a bűnökre, mikor újra megszólalt.

Néhány évet élt csak, két kis kezét megtanulta valamennyire mozgatni, de beszélni egyáltalán nem tudott. Minket azért felismert, nyögött, nyöszörgött, mikor meglátott, boldogan kalimpált összevissza. A pap azt mondta a temetésén, olyan volt, akár egy aprószent, egyenesen a mennybe fog jutni, ne szomorkodjunk hát. Ártatlan volt, büntelen, fejezte be a gyászbeszédet, a Jóisten mindig tudja, mi a terve, de az ő útjai kifürkészhetetlenek, bele kell hát nyugodnunk a megváltoztathatatlanba. Másik városba költöztünk aztán, jó messzire, hál' istennek kaptam munkát az üzemben. Nyugdíjba is onnan vonultam, néhány éve költöztem ide a faluba, a feleségem halála után.

Rémlett már, hogy a plébános beszélt valamit az öregről, mikor ideérkeztem, de ezeket nem említette. Rövid jellemzéseket adott mindenkiről, mire vigyázzak, kitől tartsak, ki az, akire számítani lehet, ha ketten nem győzzük a munkát. Van itt egy idős úr, magyarázta, angyali pofa, a gyerekek imádják. Egymagában él, asztalos volt hajdanán, de egy ideje ő harangozik nálunk. Amolyan önjelölt sekrestyésféle, az öreg Levinszky már amúgy sem bír felmenni a toronyba. Besegít ebben-abbban, noha nem fiatal, de szívós teremtés, meg se kottyán neki. Száz évig fog élni, olyan fajta. Csak valahogy elég szótlán, mogorva természetű, szinte csak a kölykökkel beszélget. Nem vállalhattak gyereket a feleségével, úgy mesélte, aztán kifutottak az időből. Biztos ezt pótolja be, láttam már ilyet nemegyszer. Gyónni nem jár, nincs is nagyon mit, mosolyodott el a plébános, látod, fiam, van azért kivétel minden alól. Legfeljebb a mogorvasága, de hát istenem, nem vagyunk tökéletesek, nem is nagyon erőltetem a dolgot.

Az atya sorra vett majdnem mindenkit, nem volt olyan nagy a falu, röviden, de velősen bemutatta a jónépet. Én figyeltem, jegyzeteltem magamban, jó tudni, mikor lesz szükségem valami információra. Végül hozzátette, hogy gyónási titkokról persze nem beszélhet, így aztán felejtsem el az egészet, egy kalap szart sem ér ahhoz képest, ami ott bent történik. Mert arra nem lehet felkészülni, öcsém, kacsintott rám, az maga a csoda, a megtestesült misztérium. Már kezdtem aggódni, hogy megint üvöltöni kezd vagy érzélgősködni, ahogy szokott, de váratlanul faképnél hagyott, és besietett a templomba.

Hát, tudja, tisztelendő atyám, én most jöttem rá valamire, mormolta az öreg. Nem volt az véletlen az én fiammal, engem büntet vele a Jóisten ifjúkori botlásomért. Még a feleségemnek se meséltem el, mondom, kiment a fejemből teljesen a dolog. Ha akkor eszembe jut, tán fel is kötöm magam. De mit csináljak most vén fejjel, jól megvert a Mindenható, hogy életben hagytott, hadd bűnhődjek minél tovább.

Éreztem most, hogy végre eljött az én időm. Közbeavágtam, mondván, hogy az öngyilkosság halálos bűn, felejtse el, mert a szabályok szerint még csak el se temethetjük, hogy fog akkor békében nyugodni. Egyébként meg amit mondott, teológiailag teljesen hibás. Én feloldozom az ifjúkori vétke alól, de a beteg gyerekről nem ő tehet, ezt verje ki a fejéből. Mert lássa be, nincs egyértelmű kauzális összefüggés bűn és büntetés között az életben, különben nem menne annyira jól a sok bűnösnek, az ártatlanok meg nem szenvednének. Ne e világon keresse az igazságszolgáltatást, hanem a túlvilágon, immanencia helyett transzcendencia, ez a helyes megközelítés, itt a földön egyáltalán nem bizonyítható semmiféle kapcsolat tett és következmény között. Márpedig csak a szilárd lábakon álló érvelésre hagyatkozhatunk, hadartam lelkesen, hacsak nem akarunk ósdi, túlhaladott elméletekhez visszatérni. Az egyház nagy dogmatikai megújulás előtt áll, mondhatni forradalmi változások előtt, korszerű, tudományosan is megalapozott nézeteket kell kidolgoznunk, őskori eszmékkel nem megyünk semmire a mai világban.

Felejtse el ezt a büntetősdit, Isten nem így működik, hanem összetettebb módon, kis utánajárással erre mindenki rájöhet. Ha akarja, készítek egy táblázatot, ajánlottam fel végül, konkrét adatokkal, melyek alátámasztják a mondandómat. Legalább tanul valamit, én meg azért vagyok itt, hogy segítek.

Az öregúr arcán láttam az értetlenkedést, ahogy átpillantottam. Nem érti, amit mondok, új vagyok még, meg kell szoknia, ahogy majd a többieknek is. A plébános biztos nem fejtette ki ezt nekik, talán még maga sem jutott el idáig, ki tudja, mivel traktálhatta őket eddig. Még jó, hogy van valaki, aki elmagyarázza, rossz belegondolni, máshol mi lehet, ahol megrekedtek ezen a szinten. Gyorsan feloldoztam hát az öreget, kapott tíz Miatyánkot meg egy kis olvasnivalót, elégedetten távoztam a gyóntatószékből. Hogy adhattam valamit, hogy előmozdíthattam a megújulást. Szerencsére nem tartott fel senki, siettem ebédelni, aztán jöhetett Peccati könyve, izgalmasnak ígérkezett a délután.

Idővel aztán kiismertem magam a faluban. Szép sorjában eljött mindenki, elbeszélgettem velük, tanítgattam őket erre-arra, elmagyaráztam néhány dolgot. Reméltem, fent is hírét veszik a tevékenységemnek, biztos, ami biztos, egy-egy levélben röviden tájékoztattam őket. De a plébános ügyében alig jutottam előre, nem nagyon akaródzott neki az egyházzal beszélni, mindig csak a gyónást ajánlotta, az volt a mindene. Kicsit szégyelltem magam ezért, mert elmaradoztak tőle a hívek, szinte mind átjött hozzám, nálam akart feloldozást. A fiatalabbak már egyáltalán feléje se néztek, egy-két öregaszony meg öregember maradt csak hűséges hozzá, a tanulatlanabbak közül. Rossz volt nézni, ahogy sokszor órákig ült egymagában a gyóntatószékben, de senki nem kereste fel. Néha szándékosan beteget jelentettem, elfoglaltságaimra hivatkoztam, hogy ő legyen kéznél, de semmit nem ért, hazaballagtak, hogy majd visszajönnek legközelebb, de a plébánoshoz már nem akartak menni. Rázor atya nem győzött csodálkozni, jól ismerte a főnök szenvedélyét, el is küldte annak idején hozzá néha egy-egy emberét, hátha kikotyog valamit gyóntatás közben. Nem sokra mentek vele, ahogy írta, még a poloskával is megpróbálkoztak, de semmi lényeges. Kiderült, a plébános szinte egyáltalán nem szól egy szót sem gyóntatás alatt, végig a hívek hosszú, érdektelen vallomását hallották, aztán egy végtelennek tetsző, eléggé idegesítő hallgatás, majd az atya dörgedelmes hangja, teljesen légből kapott penitenciák, indokolatlanul enyhe vagy éppen váratlanul súlyos vezelelések, miket önkényesen kirótt. Én azért védtem az öreget, hisz megszerettem közben, meg sajnáltam is egy kissé, hogy nem vitte többre. Csak azok az átkozott dühkitörések és káromkodások ne lettek volna. Mondta is tisztelendő Rázor atya, hogy ez azóta van, mióta idevezényelték, azelőtt roppant választékosan beszélt, soha nem lehetett kihozni a sodrából. Együtt végeztek anno a teológián, barátságuknak és szoros munkakapcsolatuknak az ominózus ügy vetett véget, melyben ő volt a koronatanú, de bármennyire szerette a társát, az igazságot mégsem tagadhatta le az Úr Jézus szent színe előtt. Mert mindig az igazságra kell törekednünk, fejezte be határozottan lelki vezetőm, a színtiszta igazságra, bármily fájdalmas is az a gyengébbeknek.

Egyvalaki nem jött soha hozzám, még a miséről is elmaradozott, éspedig az én öregem. Felhagyott a harangozással, mindig kimentette magát valamivel, jószerével a templom felé se nézett. Kezdtém érezni, valami nincs rendben, valahol hibádzik a dolog, mert erre még nem volt példa. Kérdeztem a plébánost, de ő sem látta, meg is lepődött, miért tűnt el ily hirtelen. Tudtam, hogy nem szeghetem meg a titoktartási kötelezettséget, Rázornak is a lelkére kötöttem, el ne áruljon nekem semmit azokból a hang-

anyagokból, pedig furdalt a kíváncsiság. Elhatároztam, hogy név nélkül mesélem el, kicsit torzítva a dolgon, mintha mással esett volna meg az egész. Tőviről hegyire elmondtam a teljes gyónás minden részletét, beleértve az én meglátásaimat is, melyeket büszkén taglaltam a plébános előtt. Vártam, mi a reakciója, gondoltam, meglepődik, milyen jól kivágtam magam, s hogy mennyire éretten álltam az egészhez. De a plébános egyáltalán nem volt elragadtatva tőlem.

Ezt jól elbasztad, testvérem, mondta rövid gondolkodás után. A pillanat, a pillanat, hát hányszor kell még mondanom! Belenéztl a szemébe? Ugye hogy nem?! Akkor meg min csodálkozol? Láttam, hogy kezd megint vörösödni a feje, de ő nem hagyta abba. Mire ment ez a szegény jóember a te okoskodásoddal? Mihez kezd most a te nagy igazságaiddal? Semmit, barátocskám, egy nagy büdös semmit! Merthogy tudd meg, természetesen igazad volt, minden mondatod tökéletesen fedte a valóságot. Mind megállja a helyét önmagában, belekötni sem lehet. Az egész mégsem ér szart se, mert a legfontosabbat elbaltáztad. Mert vajon miért is mesélte el éppen neked ezt? Mi lehetett benne, hogy feltárja a neki legfontosabbat? A legfájdalmasabbat, élete fordulópontját. Gondolod, hogy teológiai disputát kívánt nyitni saját bajáról?

A plébános rettentően izzadt, s ez jól láthatóan zavarta. Mint aki verejtékezésével kiszolgáltatja magát, közszemlére teszi lényé belsejét. Mintha izzadmánya elárulná gondosan titkolt gondolatait, érzéseit, védtelenné téve a világ előtt. Kitárná mások előtt, amit el kéne rejténie, s az álláról csepegő izzadságcseppekkel önbecsülése maradéka csepegne el. Hatalmas, zászlószerű zsebkendőjével törölgette homlokát, láttam, hogy már nemcsak a hónalja alatt, de a derekánál, sőt a combhajlatoknál is jókora foltok éktelenkednek rajta. Szinte tocsogott a vízben, akárcsak, mikor a szerelmes pillanatról értekezett, féltem, még a végén teljesen beborítja a sós lé. Vagy hogy vért kezd izzadni, szavai a véres verítéken keresztül fognak átbugyogni, hogy egyenesen az arcomra csapódjanak, letörölhetetlenül.

De ő azzal újra otthagyt. Eltöprengtem, az apám jutott eszembe valamiért. Kamaszkoromban egyszer elsírtam neki szerelmi bánatom. Egy ígézően szép szemű lányról, néhány hónapos románcunkról, mely csúfos véget ért, a legszívesebben kiszaladtam volna a világból. Ő végighallgatott, vállamra tette a kezét, majd nagy bölcsen azt mondta, egyszer minden elmúlik, majd jön helyette másik. Meg tudtam volna fojtani ott helyben! Hát miért nem érti, hogy engem nem érdekel a minden, engem csak az az egy érdekel, ami az enyém! A minden véget érhet, csak az az egy ne érjen véget, mert az vagyok én, pont én, senki más. Mihez kezdjek a nagy szavakkal?

Napokig tépelődtem ezen, hol ez, hol az ötlött fel bennem. A szobámban rágódtam késő éjjel, mitévő legyek, mikor kopogtattak az ajtón. A plébános volt az, intett a fejével, kövessem. Átmentünk a parókián, be egyenesen a templomba. Síri csend, sehol egy teremtett lélek. Már épp szólni akartam, mi ez az egész, mikor hirtelen megállt, és felém fordult. Verejtékező arcába néztem, a tekintetében megpillantottam valakit, akit eddig nem láttam. A plébános erre biztatóan bólintott, szelíden megérintett. Már régóta téged vár, suttogetta, és a gyóntatószékre mutatott, a résnyire nyitva hagyott ajtón épp beláthattam. Az én öregem volt az, ott ült a helyemen, lábával szüntelenül harangozott. Én pedig beléptem az ellenkező oldalon, mint aki most már kész visszaadni, mit mástól elrabolt.”

Gál Ferenc

HÁZ KÖRÜLI MUNKÁK**XV**

Ez már a bevésés.
Nem küldhetek névjegyet
virággal, az éjszakai telefonokról
is le kell mondanom, a délceg
postagalambról meg pláne.
Még csak meg sem látogathatom
a jégtáblák közt evickélő
átkelőhajóval, hiszen együtt élünk.
Marad a duruzsolás és pizsmogás
díszítetlen falaink előterében.
Utolsó napig nézve a földi sugárzást,
ami után rádióra váltunk.
Néha bekapcsoljuk még a tévét,
kósza jeleket keresve. Szemcsés
alakokra a készüléktől javasolt
távolságra megállunk, mint akik
megbízással keltek útra,
és most nyiladékon pihennek,
a málha megbontása nélkül,
visszafogott pózban.

XXII

Most tavaszig minden ráér.
Így mondják rokonaim,
fejüket mellükre és kissé
féloldalra hajtva.
Szomszédjaim meg a szolgálatért
kapott házakban hevernek,
elvegyülve a kitömött nyulakkal.
Remélem, nem jutok idáig.
Nem engedek legalább a lista
mámorából, hogy mi minden
mellett megyek el és milyen arccal.
Ha ebből elég volt, és szemem
fáradt már az olvasáshoz,
kihamuzok, és begyűjtök.
Az első parázsig a tűztér
ablakán át nézelődöm,

majd ruháim a szobainasra bízom.
Mellé állok, megnézem a tükörben
magunkat, és a látottakon elmélázva
üresjárat nélkül, habfürdővel
tervezem az estét.

Handi Péter

FÉL FÜL

A rádióban egy hang említi
– fél füllel hallom csak –, hogy
Einstein kedvelt mutatványa volt
úgy levetni ingét zakója alól, hogy
a zakó eközben rajta maradt és
nyakkendője is nyaka körül.
A professzor állítólag ezzel
frenetikus sikert aratott a társaságban,
többen indítványozták, hogy
cirkuszban lépjen fel vele, vagy
legalábbis szabadalmaztassa a trükköt,
de a bűvész csak fejét csóválta, mosolygott,
hiszen jólesett neki a biztatás, de
szerényen elhárította az ötletet azzal, hogy
jelenleg valami mással foglalkozik.

VERS TÖBB ARCRA

Mint gyűrött vászondarab, melyen
a ráncokat egyenesre simítanád, de
azok az anyag akaratánál fogva
makacsul visszaugranak
– így közelednek, a belső optika
olykor fókuszba húzza őket, majd
átrendezi, a fények
lopakodó természete az arcokat
a homályba visszamossa.

Lámpajáték ez mind,
korpulens nagybácsik ökörcarca
egy fejforgatásra
képlékeny vonalzóvá keskenyedik, akár
az olcsó vásári kaleidoszkóp
összeugró idomai.
Az arc,
mindig az *utolsó* arc néz vissza,
hiába építgeti a képzelet
az arc esélyeit az időtéglák
gondos rakosgatásával,
az akarat, hogy *ilyen legyél*,
az óvatos kalkuláció
valószínűtlen csapdájába fut.

Haraszti Ágnes

SÜLLYEDŐ

Akkoriban kezdtem lélekvándorolni.
Fiatal lélek, ha lőnek, ki ne menj.
Két egyforma fiam volt, az egyikről
mégis azt hittem, hogy egy idegen

gyerek az, aki fekszik a járdán,
mikor kinéztem, hogy honnan nő a zaj.
Két nap múlva a pesti körhangos ház
megtelt szellemekkel, én a karommal

körbefogtam az élő, reszkető testet,
a másikat, aki nem szaladt ki akkor,
mikor mindez elkezdődött, és sok
másik életben folytatódott. A falakból

új élet díszlete lett. Őt felneveltem,
aztán huszonnégy éve átköltöztem belém.
Nézem ugyanazt az utcát, a bérházakból
belülről kifelé árad, dől ki a fény.

Ezer lyuk tátong, a megállóból nézem.
Emlémem nincsen, a másik fiammal nyilván
összefutok néha a süllyedő házban:
ma már ő az öregebb. Nem mondja: anyám.

Nem ismer fel. Csak a lövöldözésben
meghalt fiam jön el néha: mozdul az asztal.
Ahonnan látszik az a járdaszél, az ablaknál
áll és néz rám egy ötvenéves angyal.

[KIÖNTENI A SIETSÉGBEN]

kiönteni a sietségben a fáradt olajat a konyha padlójára
évekig mosni a csúszós sárga vért odalentről hiába
a vad kakast megenni a szelídet mindig külöznárni
gyűjteni a fehér rózsza szirmát amíg nem lesz egy kosárnyi
nem hullhat a sötét idegen haj az idegen párnára
igyekezet és test nélkül kell felfeküdni az úr díványára
a kezeket szorosan leszorítani hogy a könyv ki ne essen
egy söréttel az egyetlen vadért könyörögni a magaslesben
tisztán tartani a jövő helyén felparcellázott területet
állni felette reszkető kézzel tépkedni a gyökereket
a túlvilágon nem idegeskedni nem kelni fel a csendre
az esélytelenek nyugalmával pisilni a terhességi tesztre
mindig azt az alkalmas másikat akarni aki nem létezik
tarkót vakarva nézni amíg a valóság lovasai kivéreztetik
hogyha valóban egy elképzelt élet szolgálja vagyok
mindezekre még figyelnem kell amíg meg nem halok

Horváth Beáta

„JÖJJ, KEDVESEM!”

Arab lakodalom Nairoiban

(Az öreg) Az öreg két kezével maga alatt tartva avítas, elszürkült székét, közelebb húzódott a kőfalhoz a szakadó esőben. Ahogy visszaült rá, az egyik székláb megbillent egy kisebb kövön, míg a másik a puha sárba süppedt a vizesárok oldalában, amelyet vastagon takart az élénkzöld, húsos, magas fű. A férfi kissé előreborult, az egyik lábával kilépett, megtámasztotta magát, ismét felállt, de fel sem egyenesedett, csak épp megfordult, megfogta a szék széleit, és behajlított derékkal forgatta, igazgatta, felpillantott a

sötét, csillagtalán égre, majd óvatosan újra leült. Az első cseppek negyedóra alatt magukkal rántották a földre a Nairobi levegőjében szálló port, kipufogógázt, szél röptette, kavargó, tarka nejlonzacskókat. A végtelen magasság ritkás búze hirtelen embermagasságban koncentráldódik, nehéz mélyet lélegezni a gyomrot felfordító, tömény szmogban, de néhány perc elteltével a lég aznapi szennye elvész odalent a vörösesfekete sárban, és a hűvös levegőnek összetéveszthetetlen, emlékidéző afrikai illata támad: régi, szerény, külvárosi lakocskám hasadozott palatetejéről becsurgó esővíz, egész napos utazások a savanna zápor mosta földútjain, pálmák vaskos, sötétzöld levelét dühösen verdeső, majd lehulló esőcseppek, amelyek árkot marnak fájuk köré. Egyre sűrűsödtek a felhők, már két hete mindennap, délután öttől szinte éjszakai a sötétség, és hajnalig zúdul alá az égi áldás: Kenyában beköszöntött a meleg, esős évszak.

Az idősödő arab férfi jobb lábfejét a bal térdére vetve üldögélt Nairobi egyik legelegánsabb negyedében, egy háztömb tömör, halványkék vaskapu bejárata mellett, a kőkerítés tövében. Megdöngethetetlen szürke fal, külső oldalán faragatlanul hagyták a köveket, az egyenes fugák közötti durva felületen megtelepedett Nairobi vörös pora. A kerítés sima, betonozott tetején feszül a *kafferbivalynak* nevezett, spirális szögesdrót, benne egyenes, árammal töltött vezeték húzódik, börtönök félelmet keltő látványa, ám Kenyában, főleg a fővárosban, ez a fajta biztonsági rendszer elhagyhatatlan része a kerítésnek. A vaskapu jobb oldalán magányos, fiatal lángfa nő, amelyet aznapra karácsonyfa-izzósorral díszítettek fel: az ott élő jemeni család elsőszülött lánya menyegzőjére készültek. Az öreg maga fölé tartotta közel napernyő méretű, sötétzöld esernyőjét, és az esőcseppek függönyén keresztül bálványarccal figyelte az érkező nőket, amint kiszállnak a kocsikból. A férjek azonnal elhajtottak, hisz aznapra csak nőket és kisgyermekket hívtak meg. A vendégek igyekeztek a sátrak alá, legfeljebb futó pillantást vetettek a szoborként üldögélő öregember térdzoknis, papucsos, pipaszárlábara.

(Át a városon) Ez a jelenet fogadott, amikor a meghívásnak eleget téve begördültünk a vaskapu elé az esküvő első napján. Egy darabig csak bámultam az autóból a férfit, tűnődtem, miként szálljunk ki, hogy lehetne a legkevésbé megázni. A napos időben negyedórás út kis híján kétórássá nyúlt a péntek délutáni csúcsforgalomban, sűrű záporban. Az első fél óra kocsikázás után azt is megbántam, hogy elindultunk, de hiába, ott kellett lennünk. A gyerekek nyafogtak a füledt autóban; melegük van, hadd vegyék le kényelmetlen szaténruhájukat, és hadd szálljanak ki. Próbáltuk kikerülni Nairobi főútját, mellékutcaikon, áruházak mögötti lerakodóhelyeken hajtottunk keresztül, teljesen hasztalanul, a dugó általános, folyamatos a dudálás, a szirénázás, a mennydörgés, Nairobi útjai indulatoktól, türelmetlenségtől feszültek, az eső félelmetesen vágódott a szélvédőre a teljes sötétségben, az ablaktörlők szüntelenül jártak, a sofőrök folyamatosan suvickolták az ablakokról a párát, ki-kiszóltak egymásnak, hátha tud valaki egy kevésbé forgalmas utat. Az úttest külső szélén céltaxik süvítenek el mellettünk; szállítják Nairobi dolgozóit, nem várhatnak, az ügyfél és a bevétel az első, életveszéllyel nem törődve hajtanak a lejtős, sártól síkos peremre, egy keréknyomnyi tévedésre várja az utasokat a több méter mély szakadék.

Kisfiam hátravetett fejjel üvölt az ölemben, gyöngyözik homlokán a veríték, csurognak a könnyei, apró markával ráncigálja ruhám szalagjait, gyöngyeit, az arcocskájára van írva, hogy szenved, aludni akar, nem az autóban gubbasztva, hanem lepedőn, hason és csendben. Ám egyszer az utazásnak vége szakadt, elgémberedve, fél perc mozdulatlanság után kikászálódunk a kocsiból, és beszaladtunk az első sáttortető alá, majd onnan a meghívó család bérelt házába.

(Henna) Otthonuk igen barátságos, és, leszámítva az udvaron növe banánfákat, kifejezetten európai hangulatot áraszt: a padló sötétbarna parkettás, ovális virágszendéletek függenek a vajszínű falakon, egy festményen hosszú ruhás kisasszonyok teáznak az árnyas ligetben, faragott szélű, kényelmes ülőgarnitúra van a nappaliban. Lányaim a kíváncsiságtól hajtvá felszaladnak az emeletre, egyenesen a hennafestő asszonyokhoz vonzza őket a füstölő illata. Húsz perc nem telt el, máris mindkettőnek ragyog fehér kezén a friss, narancssárga henna virágfüzér. A festők barátságos, szószátyár, ébenfekete, dús keblű nők, a sebtüben a fejükre dobott kendőjük rojtjai az arcuk előtt fityegnek, vaskos, sötét szájuk egyszerre mozog kövér kezükkel: ajkuk között cikázik a nyelvük, világít a fogsoruk, ujjaik között pedig a fényes hennatölcsér, és pillanatok alatt mesteri, stilizált virágdíszek születnek, ezenközben élénk tárul életük legutóbbi, kidíszített fejezete: ki mindenkin dolgoztak, és mit kértek tőlük. Az asszonyokat ötszáz kilométerről, a partvidékről hozatták fel külön az esküvő kedvéért. Nem mintha Nairoiban nem lennének kiváló hennafestők, de a rokonok mindennek meg akarják adni a módját, költségekkel nem törődnek, mindenből a legprofibbat választják, de legalábbis a legdrágábbat. Majd egy gyors búcsú, az asszonyok összekapkodják holmijukat, szétosztják a megmaradt hennatölcséreket, az egész napos kézimunka után máris taxiba ugranak, szaladnak a távolsági buszhoz, amely kora reggelre ér velük haza, az Indiai-óceán partjára.

(A menyasszony) A legdagályosabb díszítés természetesen a menyasszonyt illeti, ő volt az első, akire henna került. Az ujjaitól a válláig, a lábfejétől a combjáig kacskaringóznak a círadák, de még a fél háta is feketéllik a hajfestékekkel felvitt virágok körvonalaitól, amelyek réseit sűrűn és sötéten hennával töltötték ki a festő asszonyok. A leány alacsony, sovány, törekeny. Hátközépig ér sűrű, sötét haja, arca keskeny és beesett, magas homloka alatt dús, fekete szemöldök, hosszú pillái árnyékában mélyen ül nagy bogárszeme. Kislányosan bájos mosolya ellensúlyozza jellegzetes arab orrát. Éveken át utasította vissza kéréseit, de felette is elszállt az idő, fiatalsága is múltóban, hiába várta türelemmel álmai fehér bőrű, velekörű, nyugat-jemeni vőlegényét, már egyre kevesebb feltételt szabhat, már meg kell elégednie valakivel, akit személyesen nem is ismer, csak fényképről és telefonbeszélgetésekből, most már az is megfelel neki, ha van munkája a férfinak, és életében először szerelmes.

A leány családja öt hónapig készülődött a lakodalomra, a Kenyában élő jemeniek szokásainak megfelelően háromnapos ünnepséget tartanak. A szomszédok véleményével nem törődve, az egész háztömb udvarára sátrakat állítottak, aranyozott lámpások lógtak sorokban, alattuk fehér terítős asztalors leborogatott poharakkal. Az udvarban lévő parkoló helyére fedett pódiumot emeltek, melyet vastagon borítottak a szőnyegek, a bal oldalán száznál is több ülőpárna, a jobb végén csak egy nagy, amelyre majd a menyasszony ül. De az első napon nem az övé a főszerep; az első este arra való, hogy a majdnem kétszáz meghívott nő gátlások nélkül táncoljon az arab hagyományos és modern zenére. Amikor egymás között vannak a nők, s nincs férfi a közelben, nem kell szemet lesütve elkendőzni magukat. Felvehetik a szinte egyenruhának számító esküvői öltözetüket: egy erősen áttetsző anyagból készült, élénk színű, tarka, sokszor aranyosan csillogó, egyenes szabású, bő, bebújós darabot, az alá egy sűrűn hímzett, strasszköves, fényes szatén alsószyoknyát, a túllruhát a derékrészén betömködik az alsószyoknya gumijába, a felsőtestükön pedig tisztán kivehető a domborodó idomjaikon feszülő melltartójuk mintája. Megszokhattam volna már a látványt, mégis, a mai napig mosolygásra készítek. Arcuk, akár a japán színházi maszkok, szemüknek egy fél centi vastag, fekete,

szemtus négyszög ad keretet, szájukon lángvörös rúzs, orcájukon lisztszínű púder és ciklámenszínű folt; térdig, könyökig tele vannak hennatetoválassal. Megdőbbenve nézem az egybegyűlteket, valaki oldalba bök: ugyan már, ne ácsorogjak már ilyen félszegen, nincs itt férfi, lazuljak el!

(Kat) Tán csak egyvalaki látja őket a kapu felől, az ernyője alól, ha ugyan rájuk néz egyáltalán. Nem valószínű, nem is lenne illő. Csak ül a hol erősödő, hol csituló esőben, a zöld ernyő alatt, a kockás körültekerőjében, mint valami szoknyában, fejére rózsaszín alapon lila virágos, ám férfiaknak készült kendőt kötött. Őlében egy csokor kat: a jemeni lakosság kedvenc rágicsálnivalója; kicsi puha gallyacsák, néhol friss levélkével, amelyektől ugyan elkábul az ember, de közben akár negyvennyolc órán át is ébren marad, amit aztán szükségképpen egész napos önkívületi alvás követ. Ez Jemennek szinte nemzeti eledele, a rágicsálók telitömik szájukat a kat levélkéivel, a gallyacska puha, bordó kérgével, fél arcuk, mint a hörcsögé, vagy mintha egy teniszlabda szorult volna bele. A növényke kiszívja a szervezetükből a vizet, sava szétmarja a gyomrukat, fogaikból barna csonkok maradnak, mígnem azok is kihullanak, de nekik jó, mert amíg katot esznek, addig önfeledten bizseregnek. Még a hagyományos munkaidőt is megváltoztatták a katevés örömei miatt, sőt az iszlám szerinti napi öt imaidőt is korábban vagy későbbre tolták, illetve összevonták, hogy még az imádságaik se zavarhassák meg őket a délutántól késő éjszakába nyúló levélcsócsálás élvezeteiben. Jemen kórházaiban egymást érik a vízhiányos férfiak. Miután feltöltötték őket több liter folyadékkal, ismét nekiállnak rágicsálni. Hároméves gyerekeknek ünnepélyesen mosolyogva nyújtják oda a botocskát, úgy, mint más kultúrákban a rántott csirkecombot vagy egy szelet csokoládét szoktak, és a lurkók kiskecskék módjára azonnal nekilátnak. Hiába tiltják államilag a természetüket, hiába tiltja az iszlám a fogyasztásukat, hiába drága a kórház, függőségben élnek, azért élnek, hogy úgy érezzék, mégsem élnek, hogy esténként együtt ússzanak a felhőkkel.

Odvas szájában némán örli az öreg a kat zöldjét. Táskarádiója gombjait csavargatja, húzogatja az antennáját; szülőföldje híreit hallgatja, hallgatná a Sana'a Radio közvetítésében. Belebámul a sötétségbe, a sűrű esőbe, tán hazája több száz éves lakóházait, a jemeni hegyeken burjánzó bokrokat vagy a szürke sziklákat véli látni. Senki sem tudhatja, mi járhat a fejében a kat hatására, vagy hogy egyáltalán gondol-e valamire, vagy csak magába roskadva ücsörög. Hazátlan ember.

(Menyasszonyi ruha) Kisfiam elszunnyadt az örömszülők ágyán, a sötétké, virágos ágyneműk között. A hálóban csend, tisztaság, homály, fehér vászonnal letakart tévéképernyő, délutánról maradt parfüm- és füstölőillat, az ablakkeret résein friss, esőszagú, hűvös levegő fúj be, a sarokban több tálca háromszögletű lángoska és sűrű, sötét tésztajú, kardamom-, szegfűszeg- és fahéjillatú piskóta: az arab káák. Gondoltam, a hálóban időt nyerek, nem kell lemennem a sátrakba, nem kell magamra erőltetnem a megjátszós jókedvet, nem kell felborulnom a műhahotázástól, nem kell bemutatkoznom a sok tucat ismeretlennek. Kinéztem az emeleti ablakból a felhős ég sötétszürke, márványos árnyalataira, csak álltam a párkánynál, és végre semmire sem gondoltam, és nem is kellett gondolnom, néma csönd, nem hallottam semmit, és nem is akartam hallani, elvettem egy fűszeres, olajos lángost, leültem az ágy szélére, beleéltem magam a hitbe, hogy elfelejtettek, és olyan lassan ehetek, ahogy csak akarok.

De nyugalmam nem tartott sokáig, nyílt az ajtó, hangos kiáltás közben bevágódott a lámpafény: Lányom, hát te itt vagy? Ne árválkodj már itt búsan, tudod, mit? Te kíséred le a menyasszonyt a pavilonba!

Gondolkozni sem hagytak, felállítottak, és toltak maguk előtt, egészen a menyasszonyig. Sietve rásegítettem a sötétzöld, kétrészes szaténruháját, megtisztelve éreztem magam: több tucat estélyit küldtek neki Jemenből, Ománból, Szaúd-Arábiából, és ő mégis azt veszi fel, amit én varrtam neki. A muszlim esküvőkön a menyasszony hagyományosan zöld színű ruhát visel, az övé ötvözte a marokkói arab stílust a japán kimonóval: széles övpántján szolid gyöngydíszek, fényes, halvány olajzöld, térdig érő kaptánján vékony arany- és rózsaszín minták futottak, alatta a szoknya merev anyagból való, bő, sötét olajzöld. Az esküvő első napján az ara arca és feje el van takarva, így a leány a legnagyobb önbizalommal hagyta a haján a pakolást és a fürdősapkáját, arca kezelés alatt, az öltözködés befejeztével a fejére borítottak egy vastag, narancssárga csíkos, derekáig érő, éppen kéznél lévő hatalmas kendőt – ami az egész összehatást tönkretette.

(Habibi tálá) A lépcsőfordulónál szembe találtuk magunkat fél tucat felvevővel, fényképezővel. Igyekeztem természetesen viselkedni egy ennyire természetellenes helyzetben, csak húztam magam után lángvörös, többretegű, lebernyeges, keleti stílusú ruhámat. Támogattam a semmit nem látó leányt, vonultam vele és fényképező társainkkal végig a szomszédok házai előtt, a lámpások halvány fénye alatt, magabiztosságot tetve, egészen a pavilonig, ahol érkezésünket az oly jellegzetes örömkurjantással fogadták az arab asszonyok: nyelvüket vízszintesen, fürgén mozgatják nyitott szájukban, kezükkel takarva azt, mialatt fülsiketítő hangot hallatnak. Dacoltam önmagammal, bíztam benne, hogy túl fogom élni. Cipőnket levette felléptünk az emelvényre, elkísértem a neki szánt üléspárnájára, majd végre odébb léptem, és elvegyültem a tömegben. A zene egyre csak hangosodott, dőltek a hangszórókból az arab szerelmes dalok, habibi tálá, azaz jöjj, kedvesem, több tucat verzióban és dialektusban szólaltak meg a slágerek, az arabok is lehetnek szerelmesek.

A Kenyában élő jemeniek zöme szakított a tradícióval, és nem tizenévesen adják, kényszerítik házasságra a lányokat, manapság a legtöbbször harmincon túl megy férjhez. Mind többen és többen állnak fel, a menyasszony elé rendeződnek egy sorban, kibontják hajukat, és egyenként rázzák az ara előtt, kissé megdőlt testtel, jobbra és balra. Jemeni hagyomány a hajdobálás, de minden arab országban meg lehet találni, gyerekek az ünnepeken, nők a közös táncokon és az esküvőkön. Az arab nők sűrű, olykor combig, térdig is érő fekete haja csak úgy száll a levegőben, de Kenyában már ez sem az igazi. Az itteni nők haja fazonra vágott, melírozott, festett, válluknál tovább is csak ritkán ér, így aztán a lágy, egyik és másik oldalra történő hajdobálásból csak az eszeveszett fejrázás maradt, mint rockzenészek a porondon, miközben tépik a húrokat, és fejlógatva rázkódnak. Ez itt most ájulással végződött: egy fiatal, kövér nő nyújtott testtel hanyattvágódott, egyenesen a nagyobbik kislányomra, aki megszeppenve kiszólt a dísz- és hájpárnák alól, hogy mami, itt vagyok. Bizonyára megszokott az eset, mert senki sem törődött avval, hogy valaki szó szerint kidőlt a sorból, ment tovább a hajrázás köszöntés, amelyből szintén nem látott semmit a menyasszony. Lemezt cseréltek a lejátzóban, még vidámabb, még fürgébb, még érzelmesebb egyiptomi dalokat tettek be, remegtek a hangszórók, felállt a többi nő is, valami százötvenen, ki-ki elővette kendőjét, levette válláról, fejéről, és csípőjére kötötte. Egyesével, kezüket fejük fölé emelve, szem-

ceruzával óriásivá varázsolt szemüket lesütve, egymásra sem nézve forgatták, billegteték légballon méretű, szinte külön életet élő és most kendővel lekötözött hátsó felüket, testük majdnem mozdulatlan, ám faruk csak úgy remegett, a partvidéken élők még attól sem riadnak vissza, hogy szoknyájuk alá anyagokat tömködjenek, hadd látsszék minél kerekesebbnek az, amit máshol lapítanak. Mindenről megfeledezve táncoltak, keringtek, pörögtek ezerszínű szatén- és tüllruháikban, övék volt az éjszaka, felszabdultan kurjongattak.

Bekapcsolták a kislányok is. Néhányukkal még őriztetik a hagyományokat, nekik még a hajuk a fenekükig ér, aranytalléros fejfedőt viselnek. Jó volt őket nézni, öntudatosságra vannak nevelve, ha sikerül, majd 18-20 évesen hozzáadják őket az egyik első unokatestvérükhöz, hogy ne csak arabok maradjanak, de klánuk véréit is őrizték, ha nem sikerül, és ennek sokkal nagyobb a valószínűsége, akkor ők is autóba ülnek, könyvelőnek, titkárnőnek állnak, és majd 30-35 évesen hozzámennek valakihez, amikor már nincs más út, csak elfogadni azt, akit a nagynénik közbenjárásával eléjük sodor az élet. Más anyák már nem foglalkoznak gyermekeik küllemével: az egyenesen Jemenből importált feleségek a kat kábító és bizsergető hatására átlag másfél évente néznek anyai örömök elé, egyszálbelű, hat-nyolc gyermekes asszonyok torzonborz frizurával kókadznak a széleken, soványka kislányaik épp hogy csak nem meztelenek, egyetlen alsótrikóban, harisnyanadrágban, cipő nélkül ugrabugrálnak kócos, kusza hajukkal, bele a sárba, rá a szőnyegre, ám náluk senki sem dobálja, forgatja csípőjét jobban.

(Ivás, evés) Felállt az öreg. Vállára terítette rózsaszín kendőjét, két kezével végigsimított simára borotvált arcán, majd tíz körmével erőteljesen, már-már hallhatóan megvakarta őszülő üstökét. Közelebb jött a sátorhoz, hátha valaki a széléről észreveszi. Egyik kezével láthatatlan üveget tartott, majd úgy tett, mintha inna: vizet kért. Mutatóujjával bökdöste száját: ha lenne valami étel, annak is örülne. A közelében állógatók abba hagyták az önfeledt mulatozást. Víz kell. Valaki elment hátra, a cselédekig. Vízet kéréssett. Esetleg akkor már mindenki ihatna. Egészen elfeledkezett róla a nép. Sorban, egyesével, párosával megközelítették az asztalokat, megfordították a poharakat, és csak töltötték, osztották, egymásnak adogatták a gyümölcsöt, vizet, valaki felosont a hálóba, néma csöndben lehozta a süteményes tálat, valaki más egy óriási tálca kínálta a vendégeknek az indiai ládút. El kell telnie valamennyi időnek, míg az ember hozzá szokik az ízéhez, különös, az biztos, csicseriborsóliszt és kurkuma vízben elkeverve, majd miután forró olajba csöpögtették és megsütötték, kiszűrjük, és cukorral, kardamommal és kókuszreszelékkel labdákat formálnak belőle. Pillanatokon belül mozgásba lendíti a beleket. A vendégek épp csak kóstolgattak, ebből egy kicsit, abból egy kicsit, aznap nincs idő az evésre, tudták ezt a szervezők is, nem is volt ennél több étel. Főtt vacsora majd másnap és harmadnap. Az öregről mintha elfeledkeztek volna, ő még mindig a kapuban állt, és kintartóan nézett befelé, intettek a táncértől egy szolgának, hogy tegyen már egy papírtányérra néhány falatot, és vízzel együtt vigye ki a parkolóig annak a férfinak.

A zene nem ér véget, az emberek úgy tesznek, mintha nagyon barátságosan beszélgetnének egymással, valójában csak artikulálnak és mosolyognak, senki nem akar mondani semmit, amúgy sem lehetne hallani, az esküvő ürügyén jól érzik magukat.

Az öreg visszaült a lángfa tövébe, már csak szitált az eső. Félretette az ernyőt, csetintgetésekkel kiszipogatta a kat zöld rostjait a fogai közül, majd nagyot köpött. Egy korty vízzel kiöblítette száját, és ismét nagyot köpött. Hátradőlt rozoga székén, odaodaszólt a kapuőrnek tört szuahélijén, erős akcentussal, kínálva nyújtotta tányérját, az

tenyerét emelve visszautasította. Az öreg mutató- és hüvelykujja közé csíptetve megfogott egy lángost, kisujját mesterkélt eleganciával eltartotta, majd kimértén és odaadással, fejét oldalra biccentve, beleharapott. Aprókat harapdált, ám annál erőteljesebb állkapocsmozgatással rágott. Közben kortyolgatott, és bámult maga elé. A jemeni öreg, akit mindenki ismer, de senki sem igazán. Akiról pletykák terjengenek egytucatnyi változatban. Akinek családja több száz tagot számlál, ám hiába ő a rangidős, a családtagok nem számítják maguk közé. Befejezte vacsoráját, a papírtányért, szalvétát odanyújtotta az egyik afrikai kapuőrnek: dobja ki, hát azért kapuőr! Ismét keresztbe vetette lábát, majd többszöri próbálkozás után rágyújtott. Számára egyetlen elintéznivaló maradt aznapra: figyelni a feleségükért érkező férjeket, és megszólítani valamelyiküket, akit nem vet szét a méreg, amiért elmaszkírozott nőrokonaiért már másodszor kell áthajtania Nairobin, és hazavitetni magát. Találkozunk másnap.

(A nagy nap) És elérkezett az esküvő második napja. Ugyanolyan viszontagságok közepette átvergődtünk a fővároson. Aznap volt maga a házasságkötés, a másfél száz nőhöz most még ugyanannyi férfi is tartozott. A nők a lakásban ültek, a férfiak a sátorban, a tegnapi tánctéren. Az első nap még oly gyámoltalan öreg most főszerepet osztott magának. Büszke kilétére, mert nem itteni arab, hanem ottani, egyenesen a fővárosból, nem Jemennek a nyugatiak által lenézett keleti részéből, mert nem sötét a bőre, és a legeslegtávolabbi felmenője sem keveredett afrikaival. És épp ezért a Kenyában töltött hosszú évek alatt sem akaródzott tisztességesen megtanulnia szuahéliül, azt meghagyta az afrikaiaknak meg azoknak, akik azt hiszik, fontos dolog a párbeszéd, és akik úgy gondolják, minden ember egyforma.

Leült a sátorban a madzsliszra, az alacsony ülőgarnitúrára, közel a széntartó agyagedényhez, amelyről áradt a parfümillatú füst, és minden meghívottra szélesen mosolygott, szájából csak úgy sötétlett barnás, töredezett fogsora, vaskos, csontos kezével kezelt fogott az érkezőkkel, és széles karlendítéssel helyet kínálta őket. A vendégek ugyanolyan széles mosollyal viszonzták a kedvességet, sorban ültek le hófehér, bokáig érő egybe-ruhájukban. Megérkezett az imám is, a főváros legnagyobb mecsetének a főimámja, idősödő, szakállas, tiszteletnek örvendő férfi.

A házban gyülekeztek a nők és a kisgyermek. Egymás között pusmogva a nappaliba zsúfolódtunk, és vártuk, hogy az imám felolvassa a házasságkötés szövegét, amelyet mi hangszórón keresztül hallgathattunk. A második napra illő sokkal elegánsabban felöltözni, mindenkin vadonatúj ruhaköltemény Ománból vagy Marokkóból, akiknek nem teltett rá, csak az itteni muzulmán piacon szereztek be dubaji arab estélyijüket. Minden ruha a szivárvány színeiben pompázott, de ha nem, akkor tintakék-ezüst, virító ciklámen-arany, napsárga-vörös kombináció, de legalább nem átlátszó. Feltornyozott fejkendők, amelyekbe gyerekfej méretű anyagrózsa bokrétaikat tűztek, a homlokukba féloldalasan belefésültek egy kemikáliától egyenes és fényes tincset, divatfülbegalójuk a vállukat súrolta, csörögtek-ficáncoltak, ahogy sétáltak, az arcuk sem a tegnapi már: oda a japán maszk, a kínai hernyó-oroszlán arca, aznapra a ruha színéhez illő szemhéjat kerekítettek maguknak, bátran nekiestek a palettának, és alapanyagot nem sajnálva, sárga-zöld-rózsaszín-kék csíkos szemhéjjal és bronzvörös orcával érkeztek a nagy napra. Ismerőseim idegenekké váltak a szememben. Türelmetlenül és egyre hangosabb beszélgetéssel töltöttük ki a várakozás közel negyven percét, míg végre megszólalt az imám mély hangja. A menyasszony még aznap is távol volt tőlünk, az egyik emeleti hálóban. Az áldások és imádságok után a leányból egyszerűen feleség lett, feleséggé nyilvánított-

ták. Önkéntes asszonyok körbejártak az odakészített tálcaikkal, amelyekről Mombasából származó friss halvát kínáltak, nagy nehezen felcsippentettünk egy szeletkét: olyan vékonyra vágták, hogy reménytelenül ráolvadtak, odaragadtak az edényre. Egy kismama parfümösüveggel a kezében körbesétált, és azt mondta, áldást oszt, mire mindenki odatartotta a nyakát, kezét, fejét... bár ilyen könnyen részesülhetnénk akármilyen áldásban is! Az egybegyűlt nők egyre hangosabban beszélgettek, több mint százan egyetlen szobában, vártuk, hogy végre meglássuk a menyasszonyt. Két kislány előkerített valahonnan egy hatalmas dobot, az egyetlen hangszert, amit engedélyez az iszlám, ezt is csak nők használhatják az esküvőkön, és fergetegesen verni kezdték, mégis alig hallatszott, az asszonyok pletykái mindent elnyomó hangerővel vetették szét a dobhártyákat.

Odalent, a volt táncsátorban, ezalatt a férjje vált vőlegény a másfél száz férfi vendég gratulációit és jókívánságait fogadta. Majd kíséretével végigsétált a háztömb előtt, megjelent a lakásban, és az emeleti szobában az immáron feleségévé vált leány mellé ült. A férfiak érkezését örömkurjantás tudatta, és evvel egy időben hangos elégedetlenség tört ki: hol van itt az erkölcs, hol van itt az erkölcs?! Sipítóztak a muszlim nők, akik felszabadultan, kirittventve élvezték a menyegzőt egész ideig, majd egy pillanat alatt csúfot üttek belőlük, akik férfiak előtt nem szoktak fedetlen fejjel és testet követő ruhákban mutatkozni. Most aztán tessék, és hiába zárkóztak hirtelen az ajtók mögé, az esküvőről felvétel is készült, minden résztvevő kap egy DVD-t. A férjidelegáció hosszasan időzött az aránál és a közeli rokonokkal. A férj jóval idősebb, mint a leány, aki neki a válláig is alig ér. Irodai munkához szokott, barátságos, testes ember, fején hófehér kendővel. A férfiak távozása után ismét a nőknél volt a sor; egyesével köszöntöttük a menyasszonyt, aki mozdulatlanul és megilletődve ült az ágy peremén, terebélyes, száúdi, sötétzöld szoknyájában, amely díszlett a tucatnyi, aranyosan csillogó, valóságghú, bársony pávatollaktól. Arcán aranyszínű gyöngyökből készült háló, haja gondosan fedve, és a fején, felsőtestén zöld organzalepel.

Az éhségtől kopogott a szemünk, senki sem merte megkérdezni, mégis, eszünk-e valamit, főleg, hogy mikor, nehogy úgy tűnjön véletlenül, azért jöttünk az esküvőre, hogy jóllakjunk. Mégis egyre csak az asztalok felé pillantottunk – amelyek üresen álltak. Végül nyafogtak a gyerekek is, ezt már a szervezők sem tűrhették, és tányérokat kerestek, találtak is egyet, a gyerekek akár egy tányérról is ehetnek. Alaposan megpakolták rizses hússal, az egyik anya vállalta, hogy megeteti mindet: nem tartott sokáig, és nem azért, mert farkaséhesen felfalták, hanem mert nem ízlett nekik, és inkább kiszaladtak játszani. Közben mi vártuk, hogy a férfiak jóllakjanak, és a felszolgálók végre mifelénk is járjanak. De a férfiaknak nem volt sürgős, a legnagyobb nyugalomban ültek és nevetgeltek a sátorban, az öreg irányította a beszélgetést, körbesétált a parfümösüveggel, bekente a vendégek kézfejét, felsőbbrendűségét érezte a zömében sötétebb arabokból álló és afrikaival keveredett gyülekezettel. Ő volt a házigazda, az úr, ott, ahol semmi sem volt az övé.

Elérkezett az éjféli, mire végre megláttam a már kihűlt menüt. Az arab esküvőkön pazar a lakoma: fűszeres rizs, finoman omló marhahús, ropogós hal, darált húsos táskák, csirkés tekercesek, saláták, lepénykenyerek, gyömbéres tea, kávé, fánkocskák, émelygős, színes torták, aprósütemények, gyümölcsök halomban, datolya, pudingok, már a lakodalom szó hallatán összeszalad a nyál az ember szájában, való igaz, hogy a vendégek zöme csak enni jár a menyegzőkre. De ebben a lakodalomban csalódnunk kellett. Beleharaptam egy kisebb, gumyszerű, marhahúslében főtt, fekete csirkeszárnyba, és megcsömörödvé félretettem, a rizses hús tocsogott az olajban, és még éjjel a kosztot

egészeben elszállították egy árvaházba. No de aznap este még forrt a hangulat a napaliban, szorosan egymás mellett táncoltak a nők, teli szájjal röhögtek, ölelgették, csókolgatták egymást, ismerkedtek, üvöltött a magnó, verték a dobot, rohangáltak a gyerekek. Én már kellemetlenül éreztem magam, búcsúzkodni kezdtem, udvariasan visszautasítottam minden jó szándékot, nem győzték felajánlani, hogy csomagolnak ételt, nem, nem kérek, de, ízlett, köszönöm, nagyon finom volt, igazán. További fél órán át ígértették meg velem, hogy holnap mindenképpen legyünk a bevásárlóközpont nagytermében, akkor lesz az igazi lakodalom, ötszáz meghívott, a menyasszony is akkor öltözik ki, még a szeme is ki lesz festve, sőt, előtte fodrászhoz is megy, és vacsora is lesz, és meghívott örmény hastáncosok kápráztatnak el minket, és az ifjú feleség a terem elején ül a férjével egy kanapén, és le leszünk fényképezve velük, és mindenképpen az ománi lakodalmi ruhámat vegyem föl, biztos van ilyenem, igen, több is, csak kérik, teljes make-upot alkalmazzak, mert ez a kifestés meg púder semmi egy arab menyegzőn. Mindenképpen ott leszünk.

(A harmadik napon) És eljött a harmadik nap, kikapcsoltam a mobilomat, belebújtam a legbővebb nadrágomba, feltettem az ebédet, és leültem a gyerekekkel játszani.

Ádám Péter

PAUL-LOUIS COURIER, SZŐLŐSGAZDA ÉS HONPOLGÁR

„Ilyen maró gúnnyal, ennyi szípkorkázó szellemességgel és ilyen indulattal nem írtak pamfletet Voltaire óta” – írta róla Stendhal, aki „Franciaország legokosabb emberének”, a „legnagyobb francia stílisztának” tartotta;¹ de Goethe, Balzac, Alexandre Dumas, Alfred de Vigny, Mérimée, sőt – bár némiképp fanyalogva –, maga Sainte-Beuve is elismerte rendkívüli tehetségét. Pedig Paul-Louis Courier a szó hagyományos jelentésében nem is volt „szépiró”, nem írt se verset, se regényt, se visszaemlékezést, se tragédiát, „irodalmi” hagyatéka csak egy tucat politikai pamflet, egy köteg magánlevél meg néhány fordításkíséret, továbbá a francia DAPHNISZ ÉS CHLOÉ; ráadásul az utóbbi csak részben tőle való, lévén Jacques Amyot XVI. századi töredékes átültetésének öt-hat kéziratoldallal kiegészített és átdolgozott változata.

Ahogy Sainte-Beuve nyomán² az irodalomtörténész Albert Thibaudet is írja,³ tulajdonképpen nem is egy Paul-Louis Courier van, hanem kettő, az 1815 előtti meg az 1815 utáni. Az 1815 előtti Courier: izsákjában ógörög klasszikusokat cipelő „hellenista”

¹ Stendhal: COURRIER ANGLAIS, établissement du texte par Henri Martineau, tome I, Paris, Le Divan, MCMXXXV, 153., I. még tome II, 103–104., 161., 356–357. Vö. Alain Dejammet: PAUL-LOUIS COURIER. Paris, Fayard, 2009. 15.

² C.-A. Sainte-Beuve: CAUSERIES DU LUNDI, tome VI, Paris, Garnier Frères, 1853. 323.

³ Albert Thibaudet: HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE FRANÇAISE DE 1789 À NOS JOURS. Stock, Paris, 1936. 90.

katona, két csata közt apátsági könyvtárakban üldögélő „lovass tüzér”, aki huszonegy évesen épp idejében fejezi be a Châlon-sur-Marne-i tüzériskolát, hogy tüzérisztként – bár nemcsak hogy különösebb lelkesedés nem lobog benne, de kifejezetten rühelli a katonaéletet – Valmytól Wagramig végigharcolja a forradalom, a Direktórium meg a Császárság háborúit. Az 1815 utáni Courier: a Loire menti birtokára visszavonuló és szomszédaival pereskedő szőlősgazda, a népszerű pamfletek szerzője, akit az esküdt-széknek börtönbüntetéssel sem sikerül elhallgattatnia. A *vigneron* (szőlősgazda) szó, amely a pamfletekben elmaradhatatlanul követi a szerző nevét, az ő esetében nem foglalkozásnév, hanem „rang”: Courier azt jelzi vele, hogy írásaiban nem az alattvaló szólal meg, hanem a szabadságjogaira érzékeny honpolgár.

Mivel visszaemlékezéseket nem írt, az 1815 előtti Courier-ról csak az író levelezéséből tudhatunk meg egyet-mást. Ezeket az 1787 és 1812 között keletkezett leveleket, amelyeknek fesztelen hangja Madame de Sévignére emlékeztet, Courier özvegye gyűjtötte össze az író halála után (Courier-t 1825-ben máig felderítetlen körülmények közt meggyilkolták), és adta ki őket LETTRES DE FRANCE ET D'ITALIE címen 1829-ben. 1815 után Paul-Louis Courier jószerivel nem is ír mást, csak politikai pamfletet. A levelezés meg a politikai pamflet eléggé távol áll egymástól, a két mű stílusa azonban egy és ugyanaz, ahogyan a szerzőnek a levelekből felsejlő portréja is igen hasonló ahhoz, amelyik a politikai pamfletekből rajzolódik ki.

A portré egy folyton morgó, örökké elégedetlen, szinte mindenkivel perben-haragban álló férfi arcképe, olyan férfié, aki mintha a Restauráció éveiben akarná kiadni magából mindazt a tehetetlen dühöt, indulatot és keserűséget, ami a Császárság éveiben halmozódhatott fel benne. Courier-t nem tévesztette meg a napóleoni dicsőségpropaganda, és a Bourbon Restauráció eufóriája is hidegen hagyta. A Császárság alatt csak magánlevelekben füstölgő Courier képtelen szótlanul túrni a Restauráció megannyi jogtörését és önkényeskedését, és vulkánként okádjá az új rezsimre felháborodásának látványát. A Restauráció a Császárságnál aligha adhatott több okot zúgolódásra, viszont megajándékozta az országot a méltatlankodás sokáig nélkülözött szabadságjogával. Courier él is ezzel a lehetőséggel, annál is inkább, mivel a dohogás az ő esetében lét-szükséglet, ahogyan, legalábbis a Forradalom után, egy kicsit a francia nemzeti karakternek is elmaradhatatlan velejárója.

Courier a pamfletírásban is jó hasznát veszi a tüzériskolában tanultaknak: hajszálpontosan céloz, ezért talál telibe minden gúnyos-ironikus megjegyzése. A Courier-féle gyilkosan szellemes pamflet – amely egyformán örököse a VIDÉKI LEVELEK Pascaljának és Bossuet mennydörgő hitzónoklatainak –, a francia „civil kurázi” megkerülhetetlen klasszikusa: igaz, sohasem ás mélyre, de nyelve csiszolt, logikája kifogástalan, érvelése hatásos. A III. köztársaság republikánus antiklerikalizmusát előlegező radikalizmusa a minden politikai rendszert eleve gyanakvással fogadó földbirtokos citoyené, akinek Paul-Louis Courier nemcsak szabadság- és méltányosságigényét, de politikai eszményeit is kifejti. Ahogyan a *Le Censeur* című liberális hetilap⁴ szerkesztőjéhez intézett IX. levelében írja, „a nemzetnek úgy kell irányítania a kormányt, mintha az fizetett kocsisa volna, és ügyelnie kell rá, hogy ne arra menjen és ne úgy, amerre és ahogyan ő akar, hanem arra, amerre mi akarunk menni, és azon az úton, amely nekünk legjobban megfelel”.⁵

⁴ 1814-ben alapított, hol betiltott, hol új címen megjelenő harcosan ellenzéki hetilap, amelynek Paul-Louis Courier mellett olyan munkatársai voltak, mint a liberális politikus André Dupin (1783–1865) vagy a történész Augustin Thierry (1795–1856).

⁵ LETTRES ET PAMPHLETS DE PAUL-LOUIS COURIER. Paris, Léon Vanier, 1876. 73.

Paul-Louis Courier

KÉRVÉNY AZ ALSÓ- ÉS FELSŐHÁZHOZ¹

Ádám Péter fordítása

Touraine megyei vagyok, luynes-i lakos; Luynes a Loire jobb partján fekszik, valaha jelentős település volt, de lakossága a Nantes-i Ediktum visszavonása² óta ezer lélekre csökkent, és ha az Önök bölcs előrelátása a mostani üldöztetéseknek nem vet véget, hamarosan ennyi se lesz.

Feltételezem, igen tisztelt Uraim, legtöbbjüknek halvány elképzelésük sincs arról, hogy Luynes-ben mi folyik idestova néhány hónapja. Hogy milyen dolgok történnek mifelénk, nem nagyon érdekl Franciaországot, Párizst meg egyáltalán nem. Ezért egy kicsit vissza kell mennem az időben, hogy mindent tisztán lássanak.

Lassan egy éve, hogy Szent Márton táján az emberek egyszer csak arról kezdtek beszélni, hogy vannak jó alattvalók meg rossz alattvalók. Hogy ezen mit értettek, nem tudom, de ha tudnám, sem mondanám meg, nem akarom én senkivel összerúgni a patkót. Azokban a napokban a falumbeli François Fouquet lóháton épp a nagymalomba tartott, amikor a temetőbe vezető úton halottas menet élén szembejön vele a helybeli plébános. Az út keskeny volt; a pap rákiált Fouquet-ra, hogy álljon félre (nem áll), hogy vegye le a kalapját (nem veszi le), mi több, elüget a menet mellett, és sárral fröcsköli be a pap fehér miseruháját. Tetejébe, egyesek szerint, akiknek szavát nincs okom kétségbe vonni, még káromkodott is egy cifrát, kijelentve, hogy *fütyül* ő a papra meg a temetésre (remélem, értik, mire célzok). Ennyi történt, igen tisztelt Uraim, semmit nem teszek hozzá, semmit nem veszek el belőle. Dehogyan akarom, isten őrizz, pártját fogni ennek a Fouquet-nak, és nem akarom szépíteni se a dolgot. Szerintem is nagy hibát követett el, én ezt már akkor tudtam. De hadd mondok el, mi történt ezután.

Három napra rá négy csendőr jelent meg Fouquet házában, megbilincselik, béklyóba verik, és hogy még nagyobb legyen a szegényen, két útonállóval együtt mezítláb beviszik a langeais-i börtönbe, és mindhármukat ugyanabba a cellába zárják. Ahonnét Fouquet csak két hónap múltán szabadult. A családjá csak azért tudta túlélni ezt a nehéz időszakot, mert mifelénk még nem veszték ki teljesen a jóra való emberek. Bizony, ezen a mi vidékünkön az irgalom máig erősebb a vallásos áhítatnál. Így aztán, míg Fouquet börtönben volt, a gyerekei nem haltak éhen. Ebből a szempontból még szerencsésnek is mondhatta magát.

Nagyjából ugyanebben az időben és nagyjából hasonló súlyú cselekedetért Georges Mauclairt is hosszú hetekre tömlöcbe vetették; vele az volt a baj, legalábbis ezt rebesgetik, hogy szidta a kormányt. Ami akár igaz is lehet. Minálunk nem nagyon tudják, hogy a kormány mi fán terem. Ezen a téren eléggé hézagosa az ismereteink. Nem mondhatom, hogy állandóan ekörül járnak a gondolataink, és ha Georges Mauclair csakugyan a kormányról akart beszélni, engem nem lep meg, hogy sok jót nem tudott mondani róla. Az viszont nagyon is meglep, hogy emiatt börtönbe csukták. Azért ez mégiscsak túlzás. Ami engem illet, többre tartom azt a nagyvonalú elnézést, amivel egy másik falumbeli ügyét ítelték meg; emez miséről jövet a piac kellős közepén nem átallotta mindenki füle hallatára fennhangon kijelenteni, hogy ő bizony addig nem adja el a borát, amíg Bonaparte vissza nem jön, sőt, azt a butaságot is hozzátette, hogy sokáig

már nem akar várni. Ebből Önök is megérthetik, igen tisztelt Uraim, hogy ez a jóember nemhogy eladni nem akarta azt a bort, de nem akarta tartogatni sem, egyszóval ami bora volt, azt mind ő akarta meginni. Legalábbis én akkoriban ezt gondoltam. Akárhogyan is, ennél súlyosabbat akarva se mondhatott volna. Maclair ennyit se mondott, mégis börtönben találta magát. A másikat viszont futni hagyták. Hogy miért? Mert ő jó alattvaló. És mért vetették a másikat börtönbe? Mert ő rossz alattvaló. Azért rossz, mert nem szívelik azok, akik ráküldték a csendőröket: ez a helyzet, igen tisztelt Uraim. Chateaubriand mondja abban a könyvben, amit bár betiltottak, mégis mindenki olvas:³ *Önök két mércével mérnek. A cselekmény ugyanaz, de egyiket elítélik, másikat felmentik.* Ez utóbbi nyilván hallott valamit arról, hogy Párizsban mi folyik. De, igen tisztelt Uraim, itt Luynes-ben sem mennek másképpen a dolgok, kizárólag az a fontos, milyen viszonyban állsz ezzel vagy azzal. Ha jó alattvaló vagy, békén hagynak. Kizárólag az a fontos, nem vagy-e perben-haragban X-szel, köszöntöted-e illendőképben, nem szidta-e össze a cselédjét vagy dobáltad meg kővel a kutyáját. Mert ha igen, rossz alattvaló vagy, vagyis bujto-gató. Akkor kemény kézzel lecsap rád a törvény, ahogyan nemrég tíz jámbor falumbelire is lecsapott, tíz istenfélő és polgármesterfélő derék családapára, pedig ezek a szőlősgazdák, földművesek és mesteremberek a légynek se tudtak volna ártani, jó szomszédok voltak, megbízható barátok, ott segítettek, ahol csak tudtak, és senki se találhatott kivetnivalót se a munkájukban, se az erkölcsükben, se a magatartásukban; mégis rossz alattvalónak bizonyultak. Különös dolog ez, nagy port vert fel a környéken, és egy darabig még biztosan beszélni fognak róla. Mi, vidéki emberek, nemigen vagyunk hozzászokva az ilyen hatósági intézkedésekhez. De a Maclair-ügy meg annak a másíknak az ügye, akit azért tettek hűvösre, mert nem vette le a kalapját a pap meg a temetési menet láttán, csak a kezdet volt. A java csak most jön.

Nagybőjt harmadik hetének csütörtöki napján, március 25-én történt. Hajnali egy volt, mindenki aludt. Váratlanul negyven csendőr jelent meg a faluban. Először a fogadóba mentek, ott eligazítást tartottak, megkaptak minden szükséges információt, majd onnan napfelkeltekor kirajzottak a faluba. Luynes, igen tisztelt Uraim, nagyjából feleakkora, mint a Palais-Royal.⁴ Pár perc se telt belé, az egész falun kitört a rémület. Egyesek fejvesztve menekülnek, mások próbálnak búvóhelyet találni. Voltak, akiket ágyból, feleségük vagy gyerekeik mellől rángattak ki. Sokan hiányos öltözékben a szántóföldek felé vagy az utcákon próbáltak egérutat nyerni, de csak az ott lesben álló csendőrök karjába futottak. Hosszas dulakodás és kiabálás után mindössze tíz embert tudtak letartóztatni. Ezeket rögtön magukkal is vitték. A rokonok és gyerekek is velük mentek volna, ezt azonban a hatóság nem engedélyezte.

A hatóság, igen tisztelt Uraim, minden másnál fontosabb Franciaországban. Máshol a törvény az úr, minálunk a hatóság. Canaye atyának,⁵ ha még élne, minden oka megvolna, hogy büszke legyen ránk! Mindenhol ezt látná: *a józan ész oda, csak tekintélyelvűség van.* Igaz, hogy itt nem az egyházi zsinatok, nem az egyházatyák, még kevésbé a jogtudósok, hanem a csendőrök tekintélyéről van szó, ami azonban semmivel sem ér kevesebbet az előzők tekintélyénél.

Raadásul egy szóval se mondták ezeknek a szerencsétleneknek, hogy mi a vád, hogy milyen sors vár rájuk, és szigorúan megtiltották a hozzátartozóknak, hogy vigasztalás-képpen elkísérjék őket a börtön kapujáig. A gyerekeket félrelökdösték, pedig csak egy utolsó pillantást akartak vetni az apjukra, vagy csak annyit akartak tudni, melyik börtönbe viszik. Mind a tíz letartóztatott ellátatlan családot hagyott maga után. Brulon meg a felesége csak hat hónap múltán szabadult. Ez alatt az idő alatt a gyerekeik magukra maradtak. A már korábban özvegyiségre jutó Pierre Aubert-nak egy fia volt meg egy

lánya. A kislány tizenegy éves, a kisfiú még kisebb, de olyan kedves és jó eszű gyerek volt, hogy csodájára járt az egész falu. Nem csoda, hogy ebben a szerencsétlenségben egy olyan sem akadt, aki ne próbált volna segíteni rajtuk. Meg is lett volna mindenük, csakhogy az apai szeretetet semmi se pótolhatja. A kislány nemsokára mély búskomorságba esett, senki se tudta megvizsgálni. Képtelen volt elfelejteni azt az éjszakát, amikor a csendőrök vasba verve elvitték az édesapját. Attól fogva olyan iszonyatos rémület lett úrrá rajta, hogy soha többet nem játszott, soha többé nem fényelt fel az arcán a gyermekkor felhőtlen vidámsága. Csak búslakodott, emésztette magát. Már enni se akart, egyre csak az apját hívogatta. Azt hittük, ha találkozhat az apjával, talán az enyhít a fájdalmán, és visszatér belé az élet. A kislány kapott is engedélyt a látogatásra, de már későn. Az apja örült, hogy láthatja, hogy karjába veheti, hogy megcsókolhatja, de tudni nem tudott semmit a gyerek állapotáról, ezt még a börtönőrök se merték tudomására hozni. A férfi azzal áltatta magát, csak néhány nap, és szabadlábra helyezik, és viszontláthatja a lányát; holott a kislány akkor már két hete halott volt.

Igazság, méltányosság, gondviselés! Porhintés, üres szavak! Bármerre nézek, csak diadalittas jogtiprást látok és meghurcolt ártatlanságot. Tudok olyanról, akinek árulással, hitszegéssel és ostobasággal sikerült a teljes tönkremenetelből talpra állnia. Az a család viszont, amelyik éjt nappallá téve dolgozik az örökbe kapott földön, örökre eltűnik az igazságszolgáltatás labirintusában. De hagyjuk is ezeket a szívfacsaró példákat, mert még elbizonytalanodunk abban, hogy érdemes-e egyáltalán megmaradni a jóság és tisztesség ösvényén.

Miután ezeket a szerencsétleneket az imént mondottak szerint őrizetbe vették, a tours-i börtönbe vitték őket. Néhány nap múlva pedig tudtukra adták, hogy mindannyian bonapartisták. De büntetést nem akartak rájuk kiszabni, mint ahogy pert sem akartak indítani ellenük, hanem továbbküldték őket, és erre jó okuk volt. Mert hadd mondok el, igen tisztelt Uraim, ha egyáltalán volt valaki, aki soha nem esküdött hűséget Bonaparténak, aki sose kereste a kegyeit, és nem tette egész életét a lába elé, azt aligha azok között kell keresnünk, akik vád alá helyezték, és bonapartizmusért el akarták ítélni őket. Az a bíró, aki ma bonapartizmus örvén kíméletlenül pálcát tör felettük, nem is olyan régen még a vádlottak sorköteles fiaival bánt ugyanígy, csakhogy egészen más indokkal, vagyis azért, mert nem akarták Bonapartét szolgálni. Ugyanezekkel a fogdmegekkel fogatta el a szolgálatmegtagadó sorkötelest, és vitette fegyencelepre azt a fiút, akinek fontosabb volt az apja Bonaparténál. Ha a fiút nem tudta kézre keríteni, elvitette helyette az apját, dobra verette a szerencsétlen termőföldjét, a jóságait, még az ekéjét is, csak azért, mert a fia nem engedelmeskedett Bonaparte katonai behívójának. És még ezek vádolnak minket bonapartizmussal! Ami engem illet, nem vádolólok, nem is jelentek fel senkit, nem ácsingózom én semmilyen állami megbízatásra, és nincs bennem semmi gyűlölet sem. De határozottan állítom, nincs az az indok, amelynek alapján őrizetbe lehetne venni Luynes-ben tíz embert vagy százezret Párizsban, mert a kettő között nincs semmi különbség. Az itteni lakosok közül lehetetlenség volna tíz tolvajt vagy gyilkost kiállítani, úgy éljek, ha nem igaz. A letartóztatottakat tehát azért vették őrizetbe, mert úgy ítélték meg a dolgot, hogy mind a tízen ellenségei a királyságnak, és mint ilyenek, veszélyesek az államra nézve. Jól hallották, igen tisztelt Uraim, Párizstól száz mérföldre, egy isten háta mögötti és jószerivel megközelíthetetlen faluban, ahol még átmenő forgalom sincs, tíz összeesküvő rejtőzik, tíz közellenség, tíz olyan ember, aki semmiképpen sem maradhat szabadlábon. Az intézkedést alaposan elő kell készíteni, a titkolózás minden katonai művelet előfeltétele. Éjfélkor a csendőrök nyeregbe szállnak, elindulnak,

és a lehető legkevesebb zajt csapva megérkeznek Luynes határába. Sehol egy kiiktatandó őrszem, sehol egy megtámadandó őrhely. Belopakodnak a faluba, és a foganatosított intézkedéseknek hála, kézre kerítenek egy asszonyt, egy borbélyt, egy vargát meg négyöt földművest vagy szőlősgazdát, és a királyság meg van mentve.

Pedig nem ők az igazi rendbontók, hanem azok, akik mindenki ben rendbontót gyanítanak. Azok, akik a hatalom birtokában minden ellenségükben a király ellenségét látják, és addig nem hagynak nyugtot neki, míg csakugyan azzá nem válik. Végül azok, akik még Luynes-ben is találnak tíz letartóztatandó gyanús alakot, tíz családot, amelyet a király nevében kétségbeesésbe lehet taszítani, tönkre lehet tenni. Hát ezek volnának a király ellenségei. Íme, a tények, igen tisztelt Uraim. Biztosra vehető, hogy nem a közjó érdeke vezérli ezeknek az erőszakos cselekedeteknek a kiagyalóit és végrehajtóit, hanem valami egészen más. De hogy mi, azt itt nem kívánom kifejteni. Mindössze az volt a szándékom, hogy tudassam Önökkel, milyen szerencsétlen helyzetbe kerültünk, és ha lehetséges, rábírom Önöket arra, hogy vetessenek véget ennek a méltánytalan vegzálásnak. És még nem is mondtam el mindent, igen tisztelt Uraim.

A felségsértéssel vádolt tíz letartóztatottat időközben átszállították Orléans-ba, mivel a tours-i bíróság kijelentette, nem tartja magát illetékesnek szóbeli bűncselekmények tárgyában. És miközben a szerencsétleneket börtönről börtönre hurcolták, Luynes-ben is történt egy és más. Egyik éjjel felgyújtották a polgármester házát. Nem sokon múltott, hogy ez a minden szempontból tiszteletre méltó család nem veszett oda a lángokban. A segítség szerencsére idejében érkezett. Azonnal ott voltak a csendőrök, és mindenkit letartóztattak, elvittek, börtönbe vetettek, akire csak egy kicsit is ráterelődött a gyanú. Az igazságszolgáltatás ezúttal a polgármestert vette védelmébe. Mindenki bűnös látott, meglehet, nem is alaptalanul. Nem akarom untatni Önöket, igen tisztelt Uraim, ennek a pernek a részleteivel, már csak azért sem, mert nem is nagyon ismerem őket, és a per még be sem fejeződött. Mindössze azt szeretném az elmondottakhoz hozzáfűzni, hogy a tíz elsőként letartóztatott közül kettőt száműztek (a hatóság, ugyebár, mégsem ismerheti el, hogy tévedett), kettőt börtönbe került, hatot pedig ítélethozatal nélkül hazaküldtek, ezek a szerencsétlenek tönkretéve, megnyomorítva és munkaképtelenül tértek vissza a faluba. Az ő esetükben jogos a feltételezés, hogy még szóbeli bűncselekményt se lehetett felhozni a rovásukra. Isten ne adja, hogy valaha is okuk legyen valóban rosszat cselekedni.

Önök most nyilván azt hiszik, hogy Luynes cégéres gazemberek, kötnivaló haramiák tanyája, a lázadás, az államellenes összeesküvés melegágya. Azt gondolják, hogy ez a békeidőben körülfűrt és csendőrök által éjnek idején többször is megtámadott kis település, ahonnan elvisznek hat letartóztatottat, minden emberi mivoltukból kivetkőzött gonosztevők lakóhelye.

Pedig, igen tisztelt Uraim, Touraine megye az utóbbi negyed évszázadban nem a legnyugodtabb, hanem az egyetlen nyugodt országrész a királyság területén. Hol találunk Önök – és nem csak Franciaországban, egész Európában – olyan szegletet, ahol az utóbbi két és fél évtizedben nem volt se háború, se forradalom, se semmilyen mozgolódás? Mert Touraine, amelyet nem forgatott fel polgárháború, amelyet nem szálltak meg idegen csapatok, az egyetlen békés zug volt ezekben a viharos időkben. Mi itt csak hallomásból értesültünk a lyoni mészárlásokról,⁶ a vendée-beli borzalmakról,⁷ a józan ész főpapja jóvoltából keletkezett hullahegyekről, végül az állandó háborúskodást és az állami rendőrséget feltaláló zseniális államférfi hideg fejjel kitervelt vérengzéséről.⁸ De a sorscsapásoknak legfeljebb a híre jutott el hozzánk, ebbe a világfelfordulás közepette is csendes faluba, ebbe a sívó homokkal körülvett nyugalmas oázisba.

És ha még régebbre megyünk vissza, a poitiers-i meg azincourt-i vereség⁹ utáni zaklatott időkbe, amikor az egész királyság nyögte az ellenség jármát, a királyaink akkor is csak a háborútól érintetlen, békés és biztonságos Touraine-ben letek menedéket.

Ez az egész országban tűzvészként terjedő pusztulás, amely János király rabsága¹⁰ alatt rommezővé változtatta Franciaországot, megkímélte a Cher és a Loire öntözte tájakat. Ilyen szerencsés ez a mi földrajzi helyzetünk. Egyformán távol országhatártól és fővárostól, hozzánk érkeznek utolsónak a népfelkelések és háborúk hullámai. Tours-i asszony még nem látta soha katonai tábor füstjét.

És ebben az öröktől fogva boldog, békés és nyugalmas országrészben nincs is csendesebb község Luynes-nél. Senki se tudja minálunk, hogy mi a lopás, gyilkosság, erőszak. Ebben a hosszú életű emberek lakta tartományban még a legöregebbek se láttak se katonát, se fogdmeget egészen addig a napig, míg a csendőrök tavaly be nem törtek a faluba, hogy Fouquet-t móresre tanítsák. Mifelénk az emberek hírért se hallották a különféle pártoknak és politikai csoportosulásoknak. Mi csak műveljük kertjeinket, mások dolgába nem avatkozunk. A Forradalom keltette gyűlölet nem vert gyökeret minálunk, ahol az események se áldozatot nem szedtek, se új vagyonokat nem hoztak létre. Nekünk mindig is a hatalmasságoknak való engedelmesség volt az életelvünk. De mivel mindig késve értesülünk a változásról, attól félve, hogy rosszkor kiáltjuk, „Éljen a király!” vagy „Éljen a Liga!”¹¹ végül nem mondunk semmit. És nagyon is bevált ez a politika, egészen addig a napig, amikor Fouquet fején kalappal el nem ügetett a halottas menet mellett. Ma sem értem, minek köszönhető, hogy felfújták ezt az ügyet, és így meghurcoltak minket: minden más ürügy sokkal hihetőbb lett volna. Ha a felmenőink eretnokségéért máglyára ítélnék bennünket, még abban is több igazság lett volna, mint felforgatás vádjával elhurcolni és börtönbe vetni minket.

Remélem, most már Önök is jól látják, igen tisztelt Uraim, hogy Luynes egyáltalán nem fészke semmilyen felforgató tevékenységnek, mint Önök gyanították, és semmivel sem érdemelte ki, hogy lesújtson rá az igazságszolgáltatás pallosa, épp ellenkezőleg, Luynes a legnyugodtabb, legengedelmesebb országrész a királyság területén. Legalábbis az volt, amíg ezzel az égbekiáltó igazságtalansággal meg nem gyűjtötták a harag és gyűlölet még jó ideig lángoló tűzét. Mert azt is meg kell mondanom, igen tisztelt Uraim, hogy ez a vidék már rég nem azonos valamikori önmagával. Ma már el se hinné az ember, hogy itt évszázadokon át nyugalom honolt. Ebben a mi falunkban ma már a rémület az úr, a rémület pedig a bosszúállás édestestvére. Az a tény, hogy néhány hónapja felgyűjtötták a polgármester házát, ugyancsak annak bizonyítéka, mennyire befészkelte magát az itteniekbe a tehetetlen düh. Nos, ez a tehetetlen düh azóta még elkeseredettebb, holott a falu mindmostanáig maga volt a szelídség, és türelemmel vetette alá magát minden valamennyire is elviselhető politikai rendszernek. De ez a méltánytalanság még őket is kihozta a sodrúkból. Mivel épp azok a bírók taszítják őket kétségbeesésbe, akiktől igazságot vártak, és épp azok a törvények sújtanak le rájuk, amelyeknek oltalmazniuk kellene őket, nem ismernek határt féktelen dühükben, ahogyan a rajtuk uralkodók is elvetettek minden mértéket. Ha csakugyan kötelességük a törvényhozóknak a bűncselekmények megelőzése, igyekezzenek, igen tisztelt Uraim, és vessenek véget minél hamarább ennek a lehetetlen állapotnak. Hadd kapja végre vissza elvesztett nyugalmat ez a szerencsétlen vidék az Önök bölcsességének és a király kegyének jóvoltából.

Párizs, 1815. december 10.

Jegyzetek

1. A Chartának nevezett alkotmány, amelyet XVIII. Lajos „adományozott” a nemzetnek, 53. cikkelyében lehetővé tette, hogy az alattvalók panaszbeadványt nyújtsanak be a választott testületeknek, vagyis az alsó- és felsőházaknak. Vö. Léon Duguit–Henry Monnier: LES CONSTITUTIONS ET LES PRINCIPALES LOIS POLITIQUES DE LA FRANCE DEPUIS 1789. Paris, 1898. 188.
2. Miután XIV. Lajos 1685-ben visszavonta a protestáns vallásgyakorlást engedélyező Nantes-i Ediktumot (1598), a francia reformátusok százai elhagyták az országot.
3. Chateaubriand DE LA MONARCHIE SELON LA CHARTE című művét nem „tiltották be”, a rendőrség csak lefoglalta a kinyomtatott példányokat, de a szerzőnek hosszú bírósági huzavona után nagy nehezen sikerült visszaszerezni őket. Vö. Chateaubriand: MÉMOIRES D’OUTRE-TOMBE, coll. „Quarto”, Gallimard, tome 1, Paris, 1997. 1610–1613. Az idézet nem szó szerinti. Chateaubriand: DE LA MONARCHIE SELON LA CHARTE. = OEUVRES DE CHATEAUBRIAND, MÉLANGES POLITIQUES, tome 12, Paris, Dufour, Mulat et Boulangier Libraires-Éditeurs, 1853–1856. 43.
4. A párizsi Palais-Royal 21 000 négyzetméteres kertjéről van szó.
5. Célzás Charles de Saint-Évremond (1616–1704) legismertebb és legszemesebb dialógusa (1656), amelyben Canaye atya arról próbálja meggyőzni Hocquincourt marsallt, akinek vacsoravendége, hogy nincs is veszélyesebb a társadalmi rendre nézve az önálló gondolkodású, mindent megkérdőjelező és mindent a józan ész felől vizsgáló embereknel. Vö. OEUVRES MÊLÉES DE SAINT-ÉVREMOND, par Charles Giraud, tome premier, Paris, J. Léon Techener Fils, MDCCCLXV. 38–51.
6. 1793-ban több ezer áldozata volt a júniustól novemberig tartó lyoni lázadás elfojtásának.
7. Az 1793-as vendée-i királypárti felkelés leverekek körülbelül százötvenezen estek áldozatul a köztársaságiak megtorló hadjáratának.
8. Célzás a robespierre-i terror időszakára és a napóleoni háborúk emberáldozatára.
9. A poitiers-i (1356) és azincourt-i (1415) csata: a franciák két legemlékezetesebb veresége a Százéves Háborúban.
10. II. (Jó) Jánost (1319–1364) az angolok 1356-ban foglyul ejtették, és csak 1360-ban engedték szabadon.
11. Annak a szövetségnek a neve, amelyet a vallásháborúk idején a katolikusok a protestantizmus visszaszorítására alkottak, és amely a XVI. század végére annyira megerősödött, hogy III. Henrik és IV. Henrik idején már a királyi hatalmat fenyegette.

Dékány Dávid

ZSEBLÁMPAFÉNYBEN

*Eredetileg kastélynak épült,
atán a lakók váratlan és gyors halála után gyufagyár lett –
most árvaház.*

Ez az utolsó éjszakája nálunk.
Délelőtt egy ugrókötélre akasztotta fel
az itt töltött hónapokat,
de a leragasztott cipősdobozra,
amibe az éveit csomagolta,
légzőnyílásokat fűrtünk.

Takaró alatt, zseblámpafényben mesélt róluk,
a középkorú párról, akik holnap elviszik.
Azt hiszik, *örökbe* fogadják.

Étkezés előtt összekulcsolt kézzel motyognak,
nem tudják, hogy közös fogkefét használunk,
és öblögetéskor az asztali áldások maradékait is kiköpjük.
Nem tudnak a felgyújtott kukákról,
pedig az olvadt műanyag, akár a gyanta,
végigfolyt a buszmegálló törzsén.

Mire az eső eleredt, már megfogadta, hogy
a születésnapján lángokban áll majd az erdő,
benne az intézet
és az intézet udvarán a borókák is.
Aztán elaludt a zseblámpafényben,
és nekem most végig kell nézmem,
ahogy a villámok merényletté hegesztik össze
egy kisfiú álmának égési sérüléseit.

A MŰVELETEK SORRENDJE

*Először a kapcsolók, aztán a szövegetek,
végül a gömbölyűek is.
Az utolsó napon ledőlnek majd mind a zárójelek,
és romjaik közül előbújik az az egyetlen,
értelmezésektől és magyarázatoktól független szám,
a megoldás, amit annyira várunk.*

De addig be kell tartanunk a műveletek sorrendjét,
ahogy a napszakokét is.
Legyen szó egy fegyver összeszereléséről,
körömvágásról, hajtóvadászatról, övcsatolásról
vagy a vitorlák szélirányba állításáról.
Megkeresni a víz alatti cölöpöket ugrás,
kihúzni a biztosítószegyet egy kézigránát eldobása előtt.
És örökölnünk kell.
Legalább a szüleink soha meg nem írt házi feladatait
vagy legszebb emlékeit olyan adathordozón,
amit már nincs mivel lejátszani.

Vagy végrendelettel a fiókban, nyolcvanhárom évesen
szembesülni a ténnyel,
hogy egy balesetben az egész családot meghalt,
és te kapod mindenüket.

És az a nő sem fog az autók közé lépni.
Csak áll az út szélén, mozdulatlanul, fél órája,
egyik kezében bot,
a másikban egy elgázolt vakvezető kutya véres pórása.

Pallag Zoltán

AZT MONDJA

nem lesz semmiféle ősz
főleg nem november
se sapka se sál se puszi a szádra
mi nem futunk össze sehol
ahol látszik a lehelet
szemüvegeden a pára

nem lesz köd reggel induláskor
ne is reménykedj
telefon cigi kulcsok pénztárca
semmi sem lesz meg

a telefonoméért nem szaladok vissza
amíg a kocsirol a leveleket söpröd
mert én ide többet úgysem állok
leszarom ezt a fát is
te velem nem leszel türelmes
te engem nem fogsz siettetni
hagyjál a romantikával

mi nem fogunk sehova se menni és
most már mindig augusztus marad
és mindig a hasadon fogok feküdni
egyáltalán nem is értem
hogy jön ide az ősz

FIGYELŐ

HÓFEHÉRKE ÉS EGY DARABKA TENGER

Tóth Krisztina: *Akvárium*
Magvető, 2013. 322 oldal, 2990 Ft

A PIXEL regény felé mutató elbeszélői játékaik, átjárásos történeteik után Tóth Krisztina vérbeli regénnyel állt elő. Nem is akármilyen: az AKVÁRIUM befogadása a VONALKÓD iránt érzett lelkesedésemhez közelít, a regény már az első oldalakon beszippantott, oly gyönyörrel kenődtem fel az akvárium falára, mint egy algatisztító hal, ha melő és élvezet egy és ugyanaz. Úgy érzem, a szerző remekül összehozott mindent, amit prózáírásból tud, sőt kifejezetten azokat a prózáírói fogásait tudta mozgósítani és egységbe rendezni, amelyekben különösen erős. Tóth Krisztina ugyanis kivételes tehetséggel tud apró mozzanatokból, jól elhelyezett megfigyelésekből hangulatokat, tereket és karaktereket építeni. Sokszor egy-két mondat – épp ezért nem akármilyen mondat – elegendő, hogy elbeszélésének tárgya életre keljen. Megfigyelései pontosak, élesek, érzékenyek, olyan egyedi vonásokat adnak megjelentett témájának, közegének, alakjainak, amelyekből kevés szóval és felesleges magyarázatok nélkül bomlanak ki, állnak elő szinte tapintható, érzékelhető közelséggel elbeszélő alakjai és azoknak sorsai, történeteik. Ezek a történetek pedig sodrók, érdekesekek, sokszor éppen csak egy hajszállal maradnak belül a lehetőség határain, miközben nagyon is mindennapiak, tipikusak. A szerző különös érzékenységgel, finomsággal teremti meg nőalakjait, a női sorsok, érzésvilágok, a női test és az ahhoz való viszony magas fokú esztétikáját űzi, és ez az AKVÁRIUM-ban is így van.

A regény az ötvenes-hatvanas évek „szűk levegőjében” egy kispolgári zsidó család és nevelt lányuk, Vera történetét mondja el, és a szálak egészen a hetvenes évek végéig futnak felénk. Tóth Krisztina első olyan műve, amely alapvetően a saját életidejétől régebbi idősíkban játszó-

dik, s ez az időbeli eltávolítás mindenképpen írói fejlődésének javára írható, még ha a kommunikatív emlékezet időkeretén belül is marad. A korhangulat kiválóan eltalált; a (túl)élési stratégiák, a folyamatos éberséget, óvatosságot, bizalmatlanságot követelő, életmóddá növelt alapállások a hétköznapi élet színterein mozgatott hétköznapi alakok sorsán keresztül bontakoznak ki. Sőt, talán épp ez itt a lényeg, a történelem által már amúgy is megcibált kisebbberek miként képesek egy másik, de alig-alig jobb, viszont tartósabb időszakot átvészelni. Ne legyenek illúzióink, nincs itt semmiféle kispolgári heroizmus, reflektált öntudat vagy történelmi szerepvállalás. A szereplők saját szűkre zárt akváriumukban úszkálnak, ahonnan még a kerület puccosabb vége is egy másik, idegen világnak tűnik, a jelenre, a mindennapokra koncentrálnak, épp csak annyi levegővel, amennyi egy átluggatott befőttesüveg tetején érkezik, mint amennyit Jóska bácsi is engedett guppijainak a végleges lakhelyükre vezető úton. A túlélés egyetlen lehetősége „a múltat végképp eltörölni”, ha nem is (kizárólag) az induló értelmében. A történelmi kataklizmák egyént és társadalmat sújtó csapásaira csak elejtett utalásokból, felvilágosító képekből következtethetünk, maguk a szereplők nem beszélnek a múltáról, nem emlékeznek – talán Gabi bácsi, az egyetlen értelmiségi figura kivételével –, jelenük mindennapi megélhetési gondjaiba, lázas munkájába fojtva némán hordozzák saját múltjukat, leginkább megviselt, beteg testük lenyomatainak, bélyegzőin. Ebben a világban még az álmodozás, a vágyak megvalósítására tett próbálkozás is átcsap a normalitás határain, „*Jóska bácsinak elment a józan esze*” az akvárium „*őrült*” tervével. Az elfojtott múlt és a realitások mentén nem igazán tervezhető jövő között a hősök egy folyamatos jelenben gürcölnek, műszakoznak, s álmaik, vágyaik mindegyike elszakad ettől a jelentől, mindennapi valóságtól, egy másik közeg, másik világ lehetőségének szebb, jobb illúziójaként jelennek meg. Azonban az elbeszélő sorra leszámol ezekkel az ábrándokkal. Már maga a regény-

szerkezet elzárja bármiféle reménynek, kiútnak a lehetőségét, ahogy az akvárium-üvegkoporsó alatt fekvő Hófehérke is örök fulladásra ítéltetik a történetben. Vica, az unoka fénytelen, poros pincelakásban tölti idejét Klárimamánál, aki az óra ismeretének hiányában értelmetlen időtlenségben, élősködő színészkedéssel, tisztességes munka nélkül lébecolta át az évtizedeket, az ő attitűdje, normalitás határát súroló deviáns viselkedése sem vezet(ett) sehová. Vera rosszul sikerült házassága, hibbant anyja és a pincében fura játékokat kieszelő kislánya a hatvanas éveket felváltó hetvenes évekre sem ígér semmi jót, a történet közelebbi idősíkot ábrázoló nyitó- és záróképe közé kifeszített múlt ilyenformán eleve reménytelen. Az állandó, mozdulásra képtelen idő képzetét az elbeszélés menete, időkezelése tovább erősíti, a jelenhez közelebbi idősíki inkább csak a szerzői tagolás, önálló számozás által válik el a múlttól, a két pillér közé helyezt, terjedelmében leghosszabb szövegtest, a múlt szakadéka, az események elmondása közben elérkezik Vera házasságához, Vica születéséhez, a két idősíki végül alig-alig válik el egymástól. Az örök jelen érzetét a körkörös, többnyire konkrét időmegjelölések nélküli, nem lineáris rendben haladó elbeszélésmód is fokozza, a mindennapok egyformaságában az idő múlását a körfolyósokra időnként beszivárgó történelmi események és a kislányból nővé cseperedő Vera érzékelteti. Az egy-egy élethelyzetet, időszakot, eseményt ábrázoló jelenetek, bár igenis van egyedi vonásuk, mégis belesimulnak ebbe a tompa időtlenségbe, ahogy az esküvő és a temetések is az élet olyan részei, amelyek összességükben nem változtatnak semmin. A kilátástalanságon pláne nem. „[Vera] sose gondolt rá azelőtt, hogy amit maga mögött hagyott, az a szegényes díszlet, nem örök, mert ha a környezetükben haltak is meg néha emberek, az ő nevelőszülei érintetlennek és kortalannak tűntek, mint akik talán soha nem is voltak fiatalok, de öregedni se fognak ezután. Az örök jelen állott, barna levegőjében pácolódnak, folytonosan ugyanazokat a mondatokat ismételve.”

Tóth Krisztina regényének világa nemcsak választott korszaka miatt végtelenül nyomasztó, hanem mert ebből a közegből nincsenek kiutak, nincsenek más lehetőségek – ahogy erre már utaltam –, s ezt a finoman megszórt mellékszálak is egyértelművé teszik. A néninek, Edunak és Klárimamának nincsenek vágyai, ők még ál-

modozni sem mernek, tudnak. Edit néni életét a húsos és tejes edények feletti aggodalom, a kozt pénz beosztása, a tisztességes végigdolgozott mindennapok töltik ki, ezért képtelen megérteni Jóska bácsi akvarisztikai terveit. Az enyhén értelmi és testi fogyatékos Edu vágyai mindössze az ösztönök szintjén mozognak, a folyamatos zabálási és a ki nem élt, nem is tudatosított, időnként felszínre törő nemi vágy a legtöbb, ami a fejében megfordul. Klárimama élethez, társas kapcsolatokhoz, társadalomhoz való viszonyát pedig teljes káosz és rendszertelenség uralja, komikusra rajzolt élősködő alakja csupán sodródni bír, tervezni, vágyakozni nem. A felcseperedő Vera, mint a fiatal lányok többsége, álmokat sző jövőjével kapcsolatban: karcsú, magas és szőke akar lenni, ezeket a tulajdonságokat passzítja a sikeres, gazdag nő képéhez, ám az első csalódás Sophia Loren kapcsán éri, akihez korábban, kamasz lányként hasonlították: „szóval ez az a *Sophia Loren!* Csontos, erős szemöldökű, lóarcú nő volt, kiabálva szaladt egy poros földúton. Vera rondának találta, a filmet meg hangosnak”. S a fiatal lány hiába festeti szőkére a haját, hiába menekül az első esztergályos karjába, a házasságba már az esküvő napján beletörök a bicskájá, illetve lába, a kínos lakodalom sebekkel és fejfájással végződik. A libaszírszagú kis lakásból való menekülési kísérlet pedig nem-hogy boldogságot, jobb életet, hanem újabb fájdalmakat, keserűségeket és egy agresszív férjet hoz. „Az utóbbi hónapok rendezkedéssel és veszekedéssel teltek, az egész új élet képtelenül idegennek és máris sivárnak tűnt, majdnem olyan fullasztónak, mint az otthagytott, állandóan ételszagú lakás Eduval, a zsörtölődő néniével és a húsz éve ugyanazokat a tréfákat ismételtető Jóska apuval.” A nagyszájú, élcelődő, életrevaló, ám Verát lekezelő és bántalmazó Lali iránti egyre növekvő undor, a házasság elviselhetetlen közege, az egymáshoz nem illő emberek élethossziglan tartó vergődése megidézi az ISZONY Kárász Nellijét és Takaró Sanyiját is, ám ebben az esetben a nő a helyzet felismerése ellenére sem képes sem küzdelemre, tetterre, sem változtatásra, újrakezdésre, pedig undora zsigeri, éppen olyan, mint amilyen az oszló kutyatetem láttán tolu fel: „Nem az első és nem is a későbbi verések idejére keltezte a viszolygást, amit a Lali kellett benne. Pontosan tudta, hogy akkor, ott, abban a pillanatban fogant meg benne és terebélyesedett egész testét betöltő undorrá, és köszönt vissza rendszeresen a későbbi, levegőtlen pillanatokba meg-

sokszorozódva, az állott hurka- és olajszagot is melegdögszagúvá változtatva, amikor a lángossütő már készen állt.”

A női sorsmintázatok érzékeny kidolgozása mellett nem sikkad el Gabi bácsi sorsa vagy Jóska bácsi élni vágyó, a szobai tükör elé „egy darabka tengert” telepítő alakja sem. A Benkő doktortól közhelyszerűen átvett szófordulat lesz vágyainak jelmondata, szabadságvágyának, boldogságra, szépre való vágyának megtestesítője pedig az akvárium, amelyet hosszas munkával készít el lépésről lépésre, s amelynek elkészültekor holtan esik össze. Jóska bácsi egy percig sem élvezheti ezt a darabka illúziót, s úgy hagyja itt, gazdátlanul, ahogy Benkő doktorék is a sajátjukat, amikor hosszasan elhúzódó disszidálási tervüket végül megvalósítják. Ám az elbeszélő Piroska Tóni történetén, elvakult, realitásokat vesztő levelezésén át azt is megmutatja, hogy Amerika sem annak az ígéletnek a földje, mint aminek innen, az angyalföldi vasfüggöny mögül látszik. A távolba szakadt férfi számára az emlékképekből kicsinosított Vera testesít meg minden fontos köteléket: hazát, családot, szerető társat, s ezt a dédelgetett álmat még az elküldött fénykép illúzióromboló realitása és a válasz nélkül maradó levelek sem tudják megingatni: „Az t írta, Vera hamarosan kijöhet hozzá, a kockás papíron mellélt alaprajzon már el is kezdheti megtervezni, hogyan rendezzék el a bútorokat. Mivel nem kapott választ [...] a sorok továbbra is egy fantomszemélyhez, egy vágyakból és emlékekből megálmodott nőhöz szóltak, a különbség csak annyi volt, hogy a nő még passzívabb részvevője lett a kapcsolatnak.”

A harmonikus, önazonos élet képtelenségének, a kudarcba fulladt (női) sorsoknak nagyon erős kifejeződése a regényben a test idegensége. A női karakterek taszító, idegen testekként élnek ebben a világban, mintha az egész korszak megszokhatatlan bűzét, sántaságát, debilitását, trampliságát hordoznák magukon, magukkal, megterhelve a meddőség, vetelés, folytatásra, új generáció nevelésére való képtelenség jegyeivel, gondoljunk Edit néni-re, Edura, Klárimamára. Verát taszítja ez a környezet, sokszor az ő szemszögéből látjuk, ahogy a kislány döbbsent kíváncsisággal figyelte ezeket a nőket, az ormótlan testeket, de az elbeszélői közlések sem térnek soha napirendre a hústömegek felett, újra és újra nekifutnak a testek diszkurzív megjelenítésének, szereplőinek formálása so-

sem szakad el a külső látvány felidézésétől, minden élethelyzetet a testi, fiziológiai folyamatok megmutatása jellemez, hiszen ezeknek az asszonyoknak, érzelmi és szellemi reflexiók szűkében, leginkább a testük „reagál” a külvilágra, az egész korszakra. A diktatúrával szembeni viszolygás, idegenség köszön vissza Edu kivillanó fekete fogaiban, Klárimama megszokhatatlan, fel-felcsapó bűzében, Edit néni puffedt, visszeres lábában.

A nevelt lány évek múlásával párhuzamosan növekvő idegenkedése, viszolygása mindenképpen erős vonulata a történetnek, de sokkal inkább szól a fullasztó, kispolgári közegnek, szegénységnek, mint annak a – mégsem teljesen elhanyagolható – körülménynek, hogy egy zsidó családban nevelkedik, ahol a néni kóser konyhát visz, és folyamatosan kolbászt és szalonnát szimatol Jóska bácsi leheletében, ahol a temetésen kalapban állnak, és gyászoló kaddist énekelnek, és ahol az egyik családtag egy soha nem emlegetett, letörőhetetlen számsort visel. Tóth Krisztina mindezeket az információkat apránként hinti el az események elmesélése során, s csak a regény végére áll össze a corpus alienumnak ez a jelentésköre. Kezdetben mi is döbbsenten lessük meg a kislány Vera szemszögéből a lavórban mosakodó Edut. „Valójában nem akarták, hogy lássa a meztelen, a csiklandozó szívactól fel-felvihogó Edut. A különös hangok azonban, amelyek Eduból előtörttek, kíváncsiavá tették, különben is szerette volna látni, milyen ez a nagy, lomha test ruha nélkül. Edu alapján véve nem volt csúnya, legalábbis sokkal kevésbé, mint felöltözve, a színte mindig hónaljig húzott nadrágban és a magas szárú fűzős gyógycipőben. Az egyik lábfeje furcsa szögben állt, a lábszára pedig aránytalanul vékony volt, de egészében viszonylag nőies benyomást keltett. Legmegdöbbsentőbb a hatalmas, szétterülő melle volt [...]. A kislány nem tudott nem odanézni az óriási, kék mellbimbókra, amelyekhez hasonlót soha azelőtt nem látott.” A felnövekvő kislány egyre inkább tudatosul, hogy nem akar olyanná válni, mint környezete, s ennek a menekülésnek elsődleges kitérés pontja a testek elutasítása, s ezzel párhuzamosan egy egészen más módon, vágyott külső testesíti meg a másfajta életminőséget: „a mell növekedése ugyanis azzal az ijesztő perspektívával társult a fejében, hogy előbb-utóbb olyan lesz a teste, mint az Edué vagy a nénié: terjedős, lila eres, puffedt. Mindig ijesztőnek találta a meztelenségüket. Nem mintha nem szerette volna őket, de ő maga egé-

szen másfajta nővé akart válni. Olyanná, amilyeneket a divatlapokban lehetett látni karcsúsított kabátban és kalapban, kifestett szájjal”. Azonban nemcsak Vera viszolyog a verejtékező, kövér testektől, hanem a lány vékonysága, magassága, hegyes végtagjai, óriási lábai, elálló fülei hasonló idegenkedést váltanak ki, folyamatos témát adva környezetének és később élcelődési felületet férjének. Divatozói próbálkozásai, szókitett haja, völgényét maga alá rendelő magassága, sőt a hozzá társított vonóhúzás ugyanolyan idegenné, esetlenné teszi az ő testét is, mint a többiekét. Vera boldogtalanságára, feloldhatatlan idegenségére Gabi bácsi reflektál a legpontosabban – ekként áll össze a teljes kor/körkép, a nézőpontok szüntelen mozgásban vannak, a szereplők mások boldogtalanságára, csúfságára reagálnak, viszolyognak, sokszor kimondatlanul, a sajátjukra viszont csak ritkán, inkább jó mélyre gyűrnek, s hordozzák magukon, testükön, testükben – Vera bűntortológási láza kapcsán: „*Látott jó párszor ilyen asszonyokat. Mindig arra jutott, hogy ezek mind otthontalanok, különben mi végre volna ez az állandó cipekedés. Hogy Verának már akkor mindegy volt, amikor Edit néni úgy döntött, hogy magával viszi őt a lakásába, hogy ott éljen. Már akkor rossz helyre került, amikor megszületett. Az ilyenek sose jutottak haza, eleve nem is lehettek otthon sehol, hiába kutatták forgolódva a világnak valamely újabb szögletét, amelyet meszeléssel, sűrölással, varrással birtokba vehettek volna.*” Vera otthontalansága az egész korszak minden szépséget, önmegvalósítást, egzisztenciát megnyomorító otthontalansága, amely a kispolgári – intellektuális, művészi és reflektált belső értékektől mentes – és a múlt értékeinek folytonosságától, hagyományaitól elszakított közeget még erőteljesebben érinti.

Ebben a közegben csupán a test válik jelenvalóvá, az a test, amely kitölti a teret és az időt, amely elfoglal egy fekvőhelyet – mennyi ágyat tologatnak a szereplők ide-oda –, egy szobányi teret a világból; az „az a tiéd, amit megesezel” életelve, amit a néni és Edu tökéletesen elsajátít, és amiből Lali tóparti sütődéi hasznot húznak. Az étkezések – ebédhordás, bevásárlás, főzés, esküvői vacsora – körül forgó élet, a szüntelenül ételt tukmáló jó magyar szokás a kispénzű emberek egyetlen öröme és mindennapos vágykielégítése. Vera viszolygása mindezt a saját társadalmi közegével azonosítja: „*Képzetelemben a kiszolgáltattott, örökösen verejtékező kövérség a szegény-*

séggel kapcsolódott össze, a házbéli asszonyok és a házközségi irodán dolgozó nők szinte mind kövérek voltak, az egy szem Ilát kivéve.” Ám a félig helytálló sztereotípiát rögtön árnyalja is az elbeszélő fejtegetés, a gazdagok sovány könnyedségének épp az előbb emlegetett Ila büdös szája, fekete foga, beesett zeme és korai halála mond ellent.

A címmé emelt akvárium metaforikája gazdag jelentésmezőket nyit a regény értelmezéséhez. Tóth Krisztina szövegei kivált erősek metaforaszövés szempontjából, a nem túlerőltetett, de mégis fontos helyeken, pontosan elhelyezett motívumokból árnyalt jelentések bontakoznak ki, az utalások finom szövetté, kelmévé dolgozzák össze a szöveget. Az akvárium, illetve akváriumok, hiszen kettő is akad a regényben, a konkrét jelenléten, cselekményelemen túl összetett, némiképp ellentétes szemantikai körökkel bírnak. Egyfelől, főleg, ahogy a regény elején elénk áll a sötét pincelakásban, az akvárium a falakkal körbezárt, áthatolhatatlan, viszont kívülről (felülről) megfigyelhető tér, a magyar valóság hosszú évtizedei. „*A vizet soha senki nem cserélte, a halak között sajátos egyensúly állt be, mint valami élővízben.*” Itt a hasonlat jelentése is elmozdulhat, jelezve, hogy a mint valami élővíz az életnek éppen csak a látszata, mesterséges közeg, sőt: halálra ítélt vagy halott, ahogy a mű végén a funkcióját veszített üres üvegedény erre ráerősít. Az akvárium végül Hófeherke üvegravalaként kerül fel a poros kisasztalra mint az elvetélt női sorsok néma installációja.

Érdekes, hogy ebbe, a Jóska bácsi álmaitól Klárimama pincelakásáig süllyedő akváriumba hajítja bele Vica az amerikai szövéplekke dögölt tetemét. Utólag, a teljes történet ismeretében, minden jobb élet utáni vágy, dédelgetett álomkép szertefoszlata után talán nyugodtan lehet a szövépleknél időző kis kitérőt a mű egészére irányuló anticipációként, metaforikusan értelmezni. Az amerikai szövéplekke – ránézésre – ártatlannak tűnő, fehér alakja, amelyet „*az imperialisták tenyésztettek ki és szabadítottak az országra*”, az ellenségképzés és az akváriumon kívüli élet lehetőségének különös keverékeként jelenik meg. Az ötvenes-hatvanas években a szabadság és a másik élet jelképeként elképzelt, a hivatalos politika által azonban ellenségként kezelt, legendákkal és félinformációkkal övezett, ezért mégiscsak idegen és félelmetes Amerika és ambivalens „Amerika-vágy” sűrűsödik össze a szövéplekke rövid színre lépésében. „*Gyű-*

lötellel bámulták [de bámulták!] fehé, bolyhos fejét, szögletes szármait. Már a színe se volt normális: a pillangók mind színesek voltak, a káposztalepkét kivéve, de a formája még annak is lepkészerűbb volt ennél. [...] Legszívesebben megölték volna, de egyikük se vállalta, hogy rátaposson. Úgy döntöttek, inkább ott hagyják bűnhődni a pohár alatt.” Amikor a szövőlepké teteme végül bekerül az akváriumba, mondjuk így: a magyar valóságba, a közeg nem tud vele mit kezdeni, a halak rövid érdeklődés után otthagyják. *„A lepke lebegett, mint egy kis fehér csónak, a gyerek jól látta alulról, amint a víz színén forog. Nem nedvesedett át, és nem süllyedt le, mintha vízlepergető anyagból lenne.”* A korszakról alkotható egyik legnyomasztóbb gondolat talán az, hogy nemcsak kikerülni (majdnem) képtelenség innen, elhagyni a közeget, hazát és életet cserélni, hanem a külvilág is – legyen az akármilyen – hermetikusan elzárt az akváriumon belül élőkötől; a hatalom által megrajzolt és propagált külvilágképről, a vasfüggöny másik oldalán, még ha tudjuk is, hogy mégiscsak idegenül távoli, bizonytalan-bizalmatlan világ, a hatalom eltántorítása tőle, ami a kisembereket illeti – alapvetően –, sikeres. A közeg folyton levegőtlen és fullasztó, az émelység gyakori alapállapot, ahogy erre a regény számtalan megjegyzése ráerősít, mindez arra elég, hogy a szereplők egy animálisnál éppen csak magasabb szinten életben maradjanak, a befőttesüvegbe fűrt lyukak vagy a katétercsőből buherált levegőztető segítségével.

Az akvárium már ezekben az előzetes tartalmakba ágyazva, végső stádiumát ismerve, jelenik meg a másik jelentésében. Benkő doktorék legkisebbik gyermekük vágyát teljesítik be a Titanic miniatűr hajóroncsán ki-be úszkáló halakkal. A kisfiú és Jóska papa elragadtatása egybevág, és egyikük sem sejtí, hogy ezt a varázslatos látványt, ezt a „darabka tengert” nem sokáig élvezheti. Benkőék disszidálásának sikeréről később nem tudunk meg semmit, de az bizonyos, hogy a kisfiúnak majd’ megszakadt a szíve, amikor itt kellett hagynia kedves halait, ahogy Jóska bácsinak is, csak neki valóban. A bácsi „őrülete” az egyetlen olyan emberi törekvés a regényben, ami nem az adott helyzetből való menekülés, kilépés, hanem az életminőség megváltoztatására tett próbálkozás, s amely valamiféle magasztos, művészien öncélú vonást kap, szemben Lali pénztermelő gebinezésével. Tulajdonképpen már a megvalósítás folyamata

is örömet és életkedvet ad az öregúrnak, mániájává nő az akvárium, élete értelmévé; heteken át gittet rág, üvegesekkel és kisállat-kereskedőkkel egyeztet, s egyéb hallgatóság híján Eduznak tart hosszú előadásokat akvarisztikából, így teljesen érthetőek szinte szürreális félelmei is, amelyek az elérendő boldogságot beárnyékolhatják vagy megakadályozhatják. Olyan kényszerképzetek gyötirik, amelyek érdekes módon mind Eduhoz kapcsolódnak, talán mint valódi boldogságának örök gátjaként, koloncaként törnek elő ezekben az érzelmileg felfokozott hetekben. Az akvárium benépesítése pedig további vágyakra is fényt derít, az ismeretlen, egzotikus világ iránti vágy a csíkos gurámi halban ölt testet, ami a bácsit egy néger táncosnőre emlékezteti. *„Gurámit birtokolni olyan, mintha egy néger nő táncolna külön neki, egész nap, egy üvegdobozban.”* A halak iránti vágy tehát nemcsak a szabadságra, szépségre való vágyakozást, hanem a bácsi elnyomott vitalitását, gáláns kalandokra való készíteseit is felszínre hozza: *„búcsúzásul az öreg még csücsörítve küldött egy csókot a gurámi-nak is, mint aki odakacsint egy szépasszonyra, jelezve, hogy ennél többet pillanatnyilag nem engedhet meg magának, de alkalomadtán vissza fog térni ide”.* Erre azonban már soha nem kerül sor.

Minden motívum, minden emberi sors ugyanazt a képletet rajzolja ki Tóth Krisztina regényében. Zárt, homályos, kiúttalan, levegőtlen világot ábrázol e szűk képzkivágású családregegyben. Az élénk sorakozó, háborút túlélő női (és férfi-) sorsok megtörtését, kilátástalanságát a következő generáció(k) is csak ismételni tudja(ák), hiszen önsorsukon képtelenek saját erejükből változtatni. Lali két élet között egyensúlyoz, Klárimama azt állítja magáról, hogy álomkór gyöttri, miközben Vica, az unokája azt játszsza, hogy *„ő egy rab, aki összekötözve fekszik, amíg nem jön valaki, aki kiszabadítja”.* A női sorsok mint ha mit sem változnának, még csak gonosz mostohára sincs szükség, hisz maga az élet az. A mese örök, Hófehérkét a szóke, kopasz menyasszonybaba helyettesíti az üvegekoporsó alatt, akinek, amíg *„a torkán van ahadva az alma, addig gancegál, hogy vesz-e levegőt”.* S nem hogy a királyfi, de még a törpék sincsenek se közel, se távol.

Kedves olvasó(nő), nézheted kívülről, belülről: bölcsőd ez, s majdan üvegekoporsód.

TEÁTRÁLIS MEGOLDÁSOK

Jákfalvi Magdolna: A félrenézés esetei.

Jean Racine drámái

Kalligram, 2011. 267 oldal, 2700 Ft

Lucien Goldmann fontos könyve, A REJTŐZKÖDŐ ISTEN 1977-ben jelent meg magyarul. Nagy élmény volt annak a bölcsészgenerációnak a számára, amelyhez magam is tartozom. Talán azok is élvezték, akiket nem túlságosan foglalkoztatott Pascal vagy Racine, és magától értetődőnek tartották a (Jákfalvi Magdolna által a könyv végén röviden bemutatott) magyar művelődéstörténeti tradícióban elevenen élő mély meggyőződést, hogy az újkori Európa színháztörténetének legnagyobb alakja Shakespeare, s hozzá képest a francia klasszikus tragédia mesterkelt, üvegházi képződmény. Goldmann-nak ugyanis sikerült olyan koncepciót megvalósítania, amely a tragikus világlátást egy adott korszakban egyszerre több oldalról tette megközelíthetővé, méghozzá a totalitás marxista igényéről egy pillanatra sem lemondva. Ez azt jelentette nála, hogy akár egyetlen konkrét megállapításával sem kellett egyetértenünk ahhoz, hogy érvényesnek tarthassuk az általa felrajzolt világot, amelyben jutott hely az ideológiatörténetnek (a janzenizmusról például rengeteget lehetett tanulni belőle), a marxista társadalom- és politikatörténeti szempontoknak, a kultúrtörténeti összefoglalásoknak, az életrajzi adalékoknak és természetesen a műelemzéseknek is. Lelkes ifjú olvasóként, egyáltalán nem érzékelve azt, hogy egy húsz évvel korábban megjelent könyvről van szó, üdítően frissnek láttam ezt a könyvet a hazai fafejű marxista műelemzésekhez képest. Úgy tűnt fel előttem, hogy valóban „totalitás” magyarázatát képes adni, mondjuk, Racine tragédiáinak, éppen azért, mert egy teljes világon belül helyezi el azokat, miközben elegendő figyelmet szentel Racine-nak mint individuumnak is. Vagyis szemben az akkor szokásosnak nevezhető marxista gyakorlattal, sem a művek esztétikai sajátosságait, sem a szerző személyéhez kapcsolható megfontolásokat nem oldja föl társadalomtörténeti vagy ideológiai összefüggésekben, noha természetesen nagy hangsúlyt fektet ezekre. Külön izgalmat jelentett számunkra, hogy Goldmann a fiatal Lukács tragédiaelfogásából indult ki, annak aktualitását és természetességét hangsúlyozta. Vagyis azt művelte ebben a könyvben, amit Roland Barthes később

„*interpretáló kritikának*” nevezett, vagyis a művek megközelítésének ama formáját, amikor az irodalomtudós egy vagy több megszabású elméletből kiindulva igyekszik kialakítani a maga értelmező hálóját. Ezt természetesen lehetett jól és rosszul is csinálni. Ha rosszul csinálták, a művek eltűntek a kiindulópontul választott „nagy elméletek” által sugallt konklúziók mögött, mindössze azok igazolásaként szolgáltak. Ha azonban jól csinálták, az olvasó valóban új szemszögből vehette szemügyre a műveket, amelyek korábban nem is sejtett jelentéseket mutattak fel – noha teljesen világos volt, hogy ezek az új jelentések a teoretikus háttér nélkül sohasem válhattak volna láthatóvá. Mindenesetre Goldmann, véltük, jól csinálta, amit csinált. Nem esett nehezünkre, hogy – szemben az egyetemen tanultakkal – ezentúl az ő szemével lássuk Racine-t, a hűtlenkedő, majd megtérő janzenistát.

Így hát azoknak is felkelthette az érdeklődését a „*tragikus világlátás*” leírása, akik továbbra sem szerették túlzottan a francia klasszikus drámát; néhányan talán még a darabokat is újraolvasták. (Erre szükség is lehetett. Racine-t ugyanis, mint erre Jákfalvi figyelmeztet, nem túl gyakran állították színpadra nálunk a korábbi évtizedekben.) Föl sem tűnt számunkra, hogy ez a kiváló könyv, amikor felfed valamit, ugyanezzel a mozdulattal el is takarja a kép másik, aligha kevésbé fontos oldalát: magát Racine színházat. Jákfalvi Magdolna könyve, ha nem is ezzel a céllal íródott, tényszerűen ennek a gesztusnak a megfordítását végzi el. Fűtyül a janzenizmusra, a „*noblesse de robe*” Goldmann számára oly fontos hányattatásaira, sőt a tragédia metafizikai koncepcióira is. Viszont arra kíváncsi, amiről itthon oly keveset tudtunk eddig: a PHAEDRA szerzőjének színházi gyakorlatára, a művek eredeti színrevitelének mikéntjére, az *előadásokból* kialakuló értelmezői hagyomány kiépülésének történetére. Vagyis nem az esztétörténeti háttér, a szociológiai meghatározottságok vagy akár az életrajzi adalékok felől akarja becserkészni a drámák „jelentését”. A művek Barthes által emlegetett „igazságát” Jákfalvi szemében egyértelműen az eleven színházi hatástörténet teszi megközelíthetővé. Szembeállítja a drámai szövegek olvasása közben lezajló értelmezést a színháztörténeti értelmezéssel, amely az előadott művekből, az előadások során kialakuló koncepciókból indul ki. Nem vállalok túl nagy kockázatot annak kijelentésével, hogy A FÉLRENÉZÉS

ESETEI Goldmann könyvének megjelenése óta a legjelentősebb esemény a hazai Racine-recepció történetében. Talán még néhány megvalósult előadásnál is fontosabb (bár ezt a szerző, aki a történelmi munkát mélyeséges alázattal rendeli alá a színházi gyakorlatnak, valószínűleg tagadná).

Jákfalvi Magdolna abból a felismerésből indul ki (főleg Proustra hivatkozva), hogy a XX. században Racine életművének vonatkozásában hatástörténeti fordulat állt be, amely képes arra, hogy újraolvasási folyamatot indítson be. Ahogy írja, szándékában áll „keresni ennek az óriási dramatikus életműnek színházi átértelmezéseit. Vagyis az élő részeit”. A megfogalmazás nem kis mértékben provokatív. Jákfalvi „újraolvasásról” beszél, de ezen csakis és kizárólag élő, színpadi újrafogalmazást ért, ami azokat a keveseket, akik valamilyen okból rendszeresen olvasnak drámaszövegeket, feltehetőleg bosszant némi képp. Maga az olvasás ezek szerint nem jelentheti a mű eleven átértelmezését? A Racine műveit olvasó irodalomtörténész vajon nem arra törekszik-e (s tehet-e mást egyáltalán), hogy saját hermeneutikai szituációjának megfelelően újrainterpretálja azokat? Jákfalvi kristálytisztán fogalmaz: az érdekli, hogy „mely pontokon alakítja át a játékhagyomány a dramatikus művek struktúráját”, és hozzáteszi, hogy „a színházi hatásmechanizmus következtében biztosan mást olvasunk ma, mint 1670 körül tettük volna”. Feltételezi, hogy „egy színházi siker nyomán évszázadokra” megváltozik egy-egy mű értelmezése. Az, hogy egy nagy hatású bemutató alapvetően befolyásolhatja a kortársi értelmezésmódokat, aligha szorol bizonyításra; annál inkább a hatás „évszázadokra” való kiterjesztése. Ha jól emlékszem, amikor ifjúkorunkban találkozunk a színház jelenségével, rögtön egy sajátos paradoxonnal is szembeesünk – ha nem is feltétlenül tudatosan. Valamiképpen megértjük a színmű kettős létmódját, vagyis azt, hogy éppen itt és most nem az adott szerző adott művét látjuk önmagával való azonosságában (ez ugyanis nem létezik), hanem a mű konkrét és egyedi színpadi megvalósulását. Mely utóbbi törekeny és mulandó, szemben a drámai szöveggel, amelynek minden filológiai viszontagság ellenére van egyfajta állandósága. Az új és új értelmezések ebből az önmagára „a megszólalásig” hasonlító szövegből indulnak ki, és ez nem csak játék a szavakkal, hiszen a megszólaltatott szöveg már egy bizonyos értelmezést jelent. Az értelmezés nulla foka ter-

mészetesen nem létezik, de ezzel nemcsak a néző van tisztában, hanem a szöveg tudatos olvasója is. A nagy sikerű előadások emléke elenyészik, a kortársi beszámolók ellenére úgyszólván lehetetlen reprodukálni, hogy mi történt annak idején a színpadon. Engedtessek meg nekem egy laikus (tehát a szakértők számára nyilván felületesnek ható) megjegyzés: ez a helyzet szerintem lényegében azzal sem változott, hogy lehetőségessé vált az előadások rögzítése és archiválása. Nyilván mérhetetlenül többet tudunk a filmen vagy digitálisan rögzített produkciókról, mint azokról, amelyekre vonatkozólag csak kritikák vagy visszaemlékezések, esetleg rajzok vagy festmények maradtak ránk. De amikor *nézzük* ezeket az előadásokat, állandóan ott kísért bennünket ez az érzés, hogy az eseményen *kívül* vagyunk, a színészek nem hozzánk szólnak, a nézők nem mi vagyunk. (Recenzens elnézést kér a színháztörténet művelőitől az okvetetlenkedésért.) Egy viszonylag hozzánk közeli példát említve: tudjuk és elfogadjuk – noha az előadásról fennmaradt filmrészletek ezt nem könnyítik meg –, hogy Gábor Miklós Hamlet-alkatítása jó fél évszázada nagy pillanata volt a magyar színháztörténetnek. Mégis azt gondolom, hogy nem lenne könnyű a hatását kimutatni egy mai előadáson, amelynek sem a rendezője, sem pedig a nézői nem részesülhetnek a kortársi befogadás élményében. (Kivéve persze, ha az alkotók kifejezett szándékában áll a hajdani produkcióhoz viszonyulni, s ennek érdekében megpróbálják a maguk számára rekonstruálni azt.) Jákfalvi Magdolna ellenben „évszázadokig” tartó hatásmechanizmusokról beszél olyan előadásokról szólván, amelyekről alig-alig tudunk valamit. Előrebocsátom, hogy a tézis ugyan meglepőnek hangozhat, főleg az olyan, a mai színháztörténetben járatlan olvasók számára, amilyen magam is vagyok, a szerző azonban korántsem a levegőbe beszél: vannak nyomós filológiai érvei állításainak alátámasztására.

A továbbiakban egyaránt fogok utalni a könyvnek azokra a mozzanataira, ahol Jákfalvi koncepciója újszerűségében is meggyőző és revelatív, valamint azokra a szöveghelyekre, ahol a teoretikus hév érzésem szerint nehezen megalapozható állításokra sarkallja. Teljesen egyetérthetünk vele, amikor leszögezi, hogy „a dramatikus szöveg a közösség tudásában formálódik...” Ez aligha vitatható; a közösség tudásán azonban a jelek szerint leginkább az előadások to-

vábbhagyományozódó emlékezetét érti: „*élő színházi emlékezés nélkül Racine nehézkesen érthető*” – mondja. Sajnos, csak töredékesen fejt ki, hogy mit jelent itt a „nehézkesen” jelző. Néhol azért ad némi fogódzót, például azt sugallja, hogy a tragédiák elé írt nevezetes előszók nem adhatnak mai olvasási segítséget, noha jól rávilágítanak az írói intenciókra. Ez a megjegyzés is bővebb kifejtésre szorulna, de szerzőnk inkább a konkrét dramaturgikus szövegekre utalva igyekszik meggyőzővé tenni álláspontját. A TESTVÉR-ELLENFELEK elemzése során például megjegyzi, hogy ebben a darabban Kreón az abszolút rossz, s ez a szövegelőadás olvasójából „*a legnagyobb, a feltétlen hiszékenységet váltja ki*”. Vagyis a szöveg-előadás olvasóját szembeállítja a (kortársi?) előadások nézőjével, s az utóbbinak érezhetően szabadabb vagy tágasabb értelmezői potenciált tulajdonít. Meglehet, sőt valószínű, hogy ebben igaza van, csak az a kár, hogy ennek illusztrálására nem említ egy lehetséges másik értelmezést, amely esetleg egy konkrét előadás nyomán alakulhatott volna ki. Nagyszerű megfigyelése viszont, mely szerint Iokaszté szokatlan dramaturgikus státusza a kar hiányának strukturális következményeként jön létre, szerintem kifejezetten a szövegelőadás olvasójának a felismerése (is) lehetne. Ezt az érvelést folytatja Molière-re hivatkozva, aki szerint, idézi fel Jákfalvi, a komédia szövege nem tartalmazhatja mindazokat a teátrális megoldásokat, amelyek a színházat művészetté emelik. A látás és az olvasás tehát itt is szembekerül egymással, s megint csak az utóbbi húzza a rövidebbet. Ezt az eredetileg a *commedia dell'arte* gyakorlatára vonatkozó felismerést alkalmazza a szerző Racine NAGY SÁNDOR című drámájáról írva, mivel meggyőződése, hogy „*a kortársi játék hatása, a befogadó közönség kontextuális tudása nagyobb sikert kölcsönzött a szövegnek, mint amit az utókor el tud képzelni*”. Az állítást meggyőzően dokumentálja is; mindössze azt jegyezném meg, hogy talán érdemes lenne különbséget tenni a kortárs közönség feltételezhető kontextuális tudása, valamint a szó szoros értelmében vett színháztörténet között. A rekonstruált kontextuális tudás véleményem szerint olyan hatástörténeti tényező, amelynek része lehet az áthagyományozódó színháztörténeti tradícióban, de az is előfordul, hogy teljesen eltűnik abból. Ez esetben konkrétan arról van szó, hogy Nagy Sándor szerepét úgy írta meg Racine, hogy benne XIV. Lajos felismerhes-

se önmagát. De mi van azokkal a nézőkkel, akik történetesen nem születtek királynak? Jákfalvi érzi a problémát, ezért úgy fogalmaz, hogy Nagy Sándor szerepe „*olyannyira hibásan enigmatikus és allegorikus, hogy a naiv (nem szakmai) befogadó, még ha király is, azonnal az azonosulás fázisát éli át*”. Ha viszont a szerep így (hibásan) van megírva, s az olvasó nem tehet ellene semmit, akkor a kortárs néző kontextuális tudására sincs szükség. Egy pont a szövegdráma-olvasó javára. Nagy Sándor még olyan kései és eredeti értelmezőnél is, mint Roland Barthes, „*isteni figura lesz*”, jegyzi meg később, bár az olvasóra bízva a döntést, hogy vajon ez is az egykori bemutató hatástörténetének köszönhető-e. Erről a darabról is kapunk egy revelatív és eredeti értelmezési javaslatot. Ennek lényege az, hogy Nagy Sándor voltaképpen egy „alien”, egy kulturálisan idegen barbár, aki semmit sem ért abból, ami körülötte történik, nem is tesz semmit, mégis mindig győz. (A Napkirály aligha örült volna ennek az értelmezésnek.) Jákfalvi azonban ismét utal arra, hogy ebben a drámában a gáláns és a hősi retorikai vonal nem egy irányba tart, s „*ez rendkívül gyorsan hibának éri az olvasó*” (kiemelés tőlem). Aki tehát egy újabb pontot szerez az elemzés végén.

Az ANDROMACHÉ ismét csak azt példázza A FÉLRENÉZÉS ESETEI szerzője számára, hogy miként befolyásolja „*évszázadokon át az egyes legendás bemutatók emlékezetben, legendákban élő története, vagyis a színház meg nem írt története a szöveg mind Ezekről függetlennek és szabadnak vélt olvasatát*”. Már említettem fenntartásaimat az „*évszázadokon át*” tartó hatással kapcsolatban, mivel ennek bizonyítására nagyon kevés esély nyílik. Bizonyos szerepek esetében kézenfekvőnek látszhat ugyan, hogy néhány híres alakítás a későbbi korok értelmezéseit is meghatározza, de erre nézve leginkább csak hipotéziseket fogalmazhatunk meg. A mondat másik felével pedig az a gondom, hogy nem látom világosan, kik azok, akik „*függetlennek és szabadnak*” vélik a Racine-tragédiák olvasásának lehetőségeit. Lehet, hogy ez naiv álláspont, de úgy gondolom, hogy „maga a szöveg” is rengeteg korlátozást tartalmaz, vagyis független és szabad olvasás nem létezik. Azt ellenben meggyőzően mutatja ki Jákfalvi több fejezetben is, hogy egyes, a szövegek által tartalmazott korlátozásokon a színháztörténeti tradíció a legnagyobb könyvedséggel lépett át (lásd például a szereplők

életkorának kérdését). Az ANDROMACHÉ elemzésének legnagyobb találatja azonban az a megállapítás, hogy ennek a darabnak a tengelyében a generációk közötti viszony áll, pontosabban az, hogy az új generáció a korábbi, a háborús nemzedék nyelvét próbálja beszélni. A néző (és az olvasó...) nagy felismerése ebben a tekintetben éppen az, hogy a diskurzusok lehetőségét a történelem határozza meg: a diskurzus, akár a történelmi tapasztalat, nem átadható. Nem lehet a háború nyelvét beszélni akkor, ha nincs háború. Megvilágító erejű az is, amit Hermioné figurája kapcsán az új hősnő-tipológiáról olvashatunk, és a kötet alapkoncepciójának termékeny oldalát mutatja meg annak a kérdésnek a tisztázása, hogy miképpen lehetett Orestes „*egészen az utóbbi évtizedekig erős, nagy, félelmetes uralkodó, ereje és kora teljében levő férfi*”. Ha viszont elfogadjuk Jákfalvi állítását, mely szerint a darabban eredendően „*hibás volt a szerepszerkezet*”, ez az érv nem elegendő-e ennek a színpadi értelmezői hagyománynak a magyarázatához? Valóban vissza kell-e mennünk 1667-ig, Racine eredeti szereposztásához? A fejezet végén olvashatunk Vitez 1971-es rendezéséről, amely minden játékhagyománnyal szakít, s így a műből „*nem marad más, csak Racine*” (ezek a rendező szavai). Én ezt a butuska mondatot nem idéztem volna a szerző helyében, ugyanis túlságosan emlékeztet Barthes ironikus „*Racine az Racine*”-jára a MITOLÓGIÁK-ból.

Racine egyetlen komédiája, A PERESKEDŐK azáltal hozza kellemetlen helyzetbe a színháztörténetészt, hogy, mint írja, semmit sem tudunk a bemutató körülményeiről, miközben azt lehet tudni, hogy ez a legtöbbet játszott Racine-darab a XVII. században. A színházi hatástörténet tehát ilyenkor végképp nem működik. A BRITANNICUS vagy a BAJAZID elemzését sem a játékhagyományra tett utalások miatt olvassuk különös élvezettel, hanem a racine-i térkezelés pontos és főleg újszerű értelmezése miatt. Ez az interpretáció a palota terének és az érzelmi viszonylatok terének párhuzamosságát emeli ki, amely „*a látás és az értés összekapcsolt, közös rendjét*” hozza létre. A BAJAZID szerájának labirintusa, amelyből kijutni csak vezetővel lehet, szintén fontos dramaturgiai funkciót tölt be: „*a hősök között fennálló viszonyrendszert teatralizálja*”. A BERENICE tere pedig, amely voltaképpen két szoba közötti átjáró, vagyis „*zéró teatrális jel*”, a maga minimalizmusával a dráma egyik legfontosabb mozza-

natát, az átmenetiséget jeleníti meg a színpadon. Mindezt az olvasott drámaszöveg alapján állapítja meg Jákfalvi Magdolna. Mélyen egyérthetünk azzal is, hogy ez utóbbi darab „*nem férfidöntésekről szól*”, és ez „*biztos*”; de ez is a szöveg alapján „*biztos*”, nem pedig azért, mert a korabeli beszámolók szerint a nők zokogtak a nézőtéren. (Jákfalvi egyébként nagyon szellemenese nevezi „*invenciózus könnyhullatásnak*”, vagyis a siratás metonimikus eszköztárának azt, ahogy Racine a könnyek motívumát használja ebben a darabban.) Felsorolni sem győzném azokat a kitűnő megfigyeléseket, amelyeket A FÉLRENÉZÉS ESETEI-ben olvashatunk, nem csupán az egyes drámákról, hanem a klasszikus tragédiáról általában véve. (Felesleges is lenne: akit érdekel a téma, többet nem kerülheti meg ennek a könyvnek az elolvasását.) Magam különösképpen a kettősségek Jákfalvi-féle analízisét találtam izgalmasnak. Ilyen a királynak mint a hatalom szimbolikus és valós megtestesítőjének kettős halála a MITHRIDATES-ban, Iphigenia alakjának megkettőzése a róla szóló, „*családi közegbe szorított kozmikus tragédiában*”. Ezen a ponton nagyon is indokoltnak látszik a szerző megjegyzése, mely szerint ezt a kettős szerepet a drámai konvenciók nem támogatták, mégpedig nagyon is gyakorlati okokból: a kettősség „*színpadra fordítása*” nehézkessé teszi az előadást. XXI. századi identitáskeresés, a virtuális terek és világok iránti érdeklődés azonban, jegyzi meg Jákfalvi, talán kedvez az IPHIGENIA jövőbeli színpadi megjeleníthetőségének. Ebben teljesen igaza lehet; kis túlzásnak érzem viszont, hogy Klytaemnestra szenvedő anyaként való beállítását a Mlle Duménil 1737-es alakítása óta kialakult hagyományhoz köti. Szerintem ugyanis Klytaemnestra alakjából a szenvedő anyát aligha lehetne kispórolni.

Mint minden Racine-kedvelő, én is a PHAEDRÁ-t elemző fejezetet vártam a legjobban. Az elmúlt évszázadokban tudomásom szerint nem akadt senki, aki ne ezt a darabot tartotta volna az életmű csúcának. Maga Racine is azt írja az előszóban – amely ezúttal mintha mégis segítene az értelmezésben –, hogy ez a „*legfenségesebb*” dolog, amit színre vitt. („*Le plus raisonnable*” – Jákfalvinak igaza van, a Somlyó György fordításában szereplő „*értelmes*” szó kevésnek tűnik; az ő javaslata [fenséges] azonban kicsit sok. A „*raisonnable*” a korban a középszerűnél magasabb rendűt jelenthetett inkább.) Nem is csa-

lódtnam, hallatlanul érdekes az, amit Jákfalvi Magdolna „*az el nem követett bűn drámájáról*” (Barthes) mint a nyelv, vagyis inkább a beszéd szintjén lezajló tragédiáról mond. „*Az elhallgatás és a kimondás aktusaként értelmezett tragédia a tett helyett a szó erejéről beszél, s a szimbolikus beszéd-aktusok teatrális működését indítja el.*” Később pedig azt írja, hogy ebben a tragédiában „*az istenek maguk is a nyelvben élnek, megidézésük bűn*”. Ha színházrendező lennék, és a PHAEDRA-t kívánám színpadra állítani, alighanem elsőként ezt a fejezetet olvasnám el a szakirodalomból. Kissé gonoszkodásnak tűnik azonban az, amit a játékhagyományban öröklődő PHAEDRA-klisékről mond, leginkább, ami a címszereplő színpadi életkorát illeti. Joggal feltételezi, hogy Phaedra „*öregasszonyként*” való beállítása, amit a szöveg egyáltalán nem támaszt alá, azért válhatott színházi hagyományá, mert szükség volt arra, hogy életkora és bűne a szerepértelmezésben összekeveredjék. Ez nyilvánvalóan így van, ezért válhatott a szerep idősödő színésznők jutalomjátékává, holott Phaedra „*mostoha, de fiatal*”, írja Jákfalvi. Jómagam inkább fordítva tenném ki a hangsúlyt: fiatal ugyan, de mégiscsak a mostohaanya szerepében van. Mint a könyvből megtudhatjuk, a témának született olyan feldolgozása is, amely Phaedrát ártatlannak mutatja; bevallom, én nehezen tudom elképzelni ezt a nőalakot a bűne nélkül. Ha úgy van, mint a szerző állítja, vagyis hogy „*Phaedra alakja kiszakadt a tragédiából, külön hatástörténete van*”, ennek oka talán magában Racine művében keresendő inkább, semmint a színpadi játékhagyományban. Lehetséges, hogy Phaedra vallomása „*az irodalomtörténet turisztikai látványossága*” (bár néhány híres színpadi szövegről, például Hamlet monológjáról is el lehetne mondani ugyanezt), de ez mit sem von le döbbenetes erejéből. Ezt nem is állítja Jákfalvi Magdolna; érdekes viszont, hogy egyáltalán nem nyilvánít véleményt abban a kérdésben, hogy valóban a PHAEDRA lenne-e Racine legjobb darabja. A színháztörténész óvatosságáról vagy bizonyos fenntartások diszkrét jelzéséről van szó? Akárhogyan áll is a dolog, ennek a kiváló munkának a szerzője ezen a ponton az olvasóra bízta az ítéletet. Megteheti: a könyv végére érve annyit tanulunk tőle Jean Racine drámáiról, hogy talán ítéletalkotásra is képesek lehetünk.

Angyalosi Gergely

AFFEKTUSTAN ÉS VIDÉKE – ESETTANULMÁNYOK HALADÓKNAK

Pintér Tibor: Tört akkordok. Zeneesztétikai írások L'Harmattan, 2012. 173 oldal, 2100 Ft

Pintér Tibor tanulmánykötetének harmadik írása (MONTEVERDI PLATÓN-OLVASATA ÉS A TILALMAK ÁTHÁGÁSA) mindjárt a második mondatban sajátos jelenséggel szembesít: „*A XVII. század zenei irodalma valójában azonos jelentésű kifejezéseként kezeli az affetto és passione terminusokat. Az affektustan kifejezés pedig csak a legritkább esetben fordul elő. Azaz, valamennyi e tárgyban született forrásmunka megegyezik abban, hogy a zene elsődleges célját az affektusok ilyen vagy olyan célú ábrázolásában kell keresni, ám sehol sem találkozunk olyan munkával, amely átfogó doktrínában írná le az affektust magát. Az ok abban keresendő, hogy maga az affektustan kifejezés nem a kor zenei irodalmában lelhető fel, hanem a XX. század elejének zenetudományi műveiben.*” (45.)

Ismerős képlet, számos hasonlóról tudunk, példaként elég a szonátaformát említeni: a XVIII. század, Haydn, Mozart és Beethoven kora kikristályosítja és műveli-variálja e szerkezetet, de nem kodifikálja szabályrendszerét és felépítését – ezt csak a későbbi elméletírók teszik meg. Vagy itt egy hozzánk közelebb álló jelenség, az úgynevezett „Kodály-módszer”, melyet ma számos zenepedagógus propagál szerete a világon (valóságos iparág ez, melyből sokan megélnek), holott maga Kodály nem foglalta össze e módszer lényegét, sőt azt sem állította önmagáról, hogy „módszere” volna. De hát sok egyéb mellett ez is az elmélet dolga a művészet világában: bizonyos fáziseltolódással rendszerbe foglalni azt, amit a praxis véghezvisz, utólag értelmezve fogalmakat, mutatva rá szándékokra. Pintér Tibor kötetének tizenegy írása (melyek közül nyolc látott napvilágot korábban, köztük kettő a *Holmi* hasábjain, három pedig most, a könyv lapjain jelent meg először) látószólag sok mindenről szól, valójában azonban egy világosan megnyilvánuló gondolkodásmód köti össze e dolgozatokat. Ahogy a hátsó borítóra szorult anonim (szerkesztői? szerzői?) filiszöveg fogalmaz: „*a Nagy Elbeszélés végének szelvénytörténeti állapotában nem az átfogó, monografikus cél vezérelte szerzőjét, hanem az foglalkoztatta, hogy*

a mikrotörténeti problémák hogyan válnak nagy problémákká”.

Valóban: a kötet írásai egyfelől a zenéről való tudás Nagy Egészének csupán egy-egy szegmensébe világító eszmefuttatásokat prezentálnak, „tört akkordokként”, másfelől azonban Pintér sorra-rendre úgy választja ki filológiai háttérű elemzéseit, cikkei, recenziói tárgyait, hogy azok alaphelyzeteket modellezenek, lehetőséget adva önmagukon túlmutató zenetörténeti-zeneesztétikai „esettanulmányok” megírására. Így az olvasó élménye kettős: egyrészt élvezzi a tematika sokféleségét (bár az írások többsége ilyen vagy olyan módon az úgynevezett „régizene” területén időz), másfelől tapasztalja, hogy az azonos cél, gondolkodásmód, a jelenségek mögé pillantó, tágabb összefüggéseket kereső igény mégis sajátosan összetartó, egyberántja az írásokat, szóljon bár a dolgozat egy elveszett Matthias Weckmann-kantátáról vagy A NÉGY ÉVSZAK ÖT KÜLÖNFÉLE ELŐADÓI OLVASATÁRÓL, a Harnoncourt-jelenségről vagy A FUGA MŰVÉSZETE Göncz Zoltán-féle rekonstrukciós kísérletéről.

Nyilvánvalóan ezzel a tágabb összefüggéseket kereső igénnyel magyarázható, hogy Pintér Tibor „messziről indít”, a zenétől távoli vidékeken kezd beszélni arról, ami aztán a későbbi írásokban primeren muzikális jelenségként áll előttünk: tanulmánykötetének egyik kulcsfogalmáról, az affektuselméletéről. A kötetet indító, terjedelmes Descartes-tanulmányban (A HERCEGNŐ KÉRDÉSE – RENÉ DESCARTES AFFEKTUSELMÉLETÉNEK KELETKEZÉSTÖRTÉNETÉHEZ) gyakorlatilag nincs szó zenéről, sőt még azzal is szembesülünk, hogy az affektustan háttérében a filozófus magát a természettudományt látja: „szándékom nem az volt, hogy a szenvedélyeket Szónokként vagy Morálfilozófusként magyarázzam meg, hanem csak is Fizikusként”. (31.) Descartes „pszichoszomatikus szemléletmódjának” (25.) ismertetése után Pintér Tibor a kötet második tanulmányában (LODEWIJK MEYER ÉS SZÍNHÁZI SZENVEDÉLYELMÉLETE) még mindig nem zenéről ír, hanem ezúttal egy másik, hasonlóan zenén kívüli világ, a teátrum irányából cserkészi be a számára fontos vadat, a muzsikát. A türelmetlen olvasó talán azt mondaná: ennyi nem zenei téma már sok egy zeneesztétikai tanulmánykötetben, de úgy hiszem, jót tesz ez a csigázás, az olvasói türelem megfeszítése a zenéről való tudásnak, mert beágyazza azt – igen, megint csak ehhez a fogalomhoz jutunk vissza –: egy tágabb összefüggésrendszerbe. Mu-

szikusnak fontos effélét olvasni, kilátni a saját világából, megérteni, hogy a saját világa is benne van egy – sőt több – másikban.

Aztán végre bejut a muzsikusa a saját világába is. Olvashat az affektustanról a *prima prattica* és *seconda prattica* ellentétét exponáló Monteverdi–Artusi polémiával összefüggésben (MONTEVERDI PLATÓN-OLVASATA ÉS A TILALMAK ÁTHÁGÁSA). „*Régiiek és moderniek vitája [...] a zene esetében különös fénytörésbe kerül. Artusi a modernnek szeméret veti a szabályoktól való eltávolodást és az ebből származó művészi önkényt. Am érvelésében a lehetősége sincs meg annak, hogy a régi szabályrendszert az antik zenére vezesse vissza, és ellenfelét így Boëthius és Zarlino harmóniatanához utasítja. Monteverdi, éppen ellenkezőleg, az antik tekintélyérvel a modern zenét a régi – görög – elmélet segítségével veszi védelmébe. Régi és modern ebben az esetben egymást fellételezi, illetve a régiiek és moderniek vitájában itt két, egymástól gyökeresen különböző »régizene« jelenik meg. Monteverdi érvelésében a régi felújítása elméletileg megalapozza a modernt, még akkor is, ha ehhez nincs utánzandó régi minta.*” (51.) Az ilyen és ehhez hasonló passzusokból hasznosít a legtöbbet Pintér Tibor tanulmánykötetének olvasója, megértvén a zenetörténet dialektikus ellentéteit és „keresztállásait”, elgondolkozván olyan zenetörténeti helyzeteken, amelyek modellszerűen későbbi korokban is megismétlődtek.

Az affektuselmélet mellett a kötet másik kulcsfogalma a *figuratan*. Fontos és hasznos, hogy Pintér Tibor ezekről a kategóriákról beszél, mert a hazai zenetörténeti és zeneesztétikai irodalomban Ujfalussy József fél évszázada vagy még régebben keletkezett írásai óta alig esett szó a zenei jelentés, a zene ábrázoló funkciója oly fontos s kiváltképp a régi repertoár megértése szempontjából megkerülhetetlen kérdéseiről. A *Figurenlehre* témájához egy északnémet költő-zeneszerző-teoretikus, Joachim Burmeister *MUSICA POETICA* című műve kínál apropót Pintér Tibor számára (A *MUSICA POETICA* FORRÁSVÍDÉKE – Joachim Burmeister) – és persze a mögötte álló régi forrás, Quintilianus munkája. Így értheti meg az olvasó, hogy „a XVIII. század második harmadától kezdődően a zenei-retorikai fogalmak a legszorosabb kapcsolatba kerülnek a korabeli retorikával” (mely korabeli retorika persze, mint azt Pintér Tibor maga is hangsúlyozza, az ókori szerzők, Cicero, Arisztotelész, Quintilianus műveire épül), és azt is, hogy „a figurális zenei beszéd az affektusok nyelve” – vagyis az affektuselmélet

és a figuratan szerves összefüggését. (64.) Tehertétele ennek a tanulmánynak, hogy az írás jelentős terjedelmű középső szakasza gyakorlatilag tankönyvbe illő felsorolássá, fogalomleltárrá válik – de a téma jellegéből fakadóan ez, úgy látszik, elkerülhetetlen, s ez a körülmény, ha csökkenti is a szöveg „élvezeti értékét”, hasznosságát mindenképpen növeli.

A régi zene értésének egy másik izgalmas – és neuralgikus – pontjára mutat a kötet következő tanulmánya: A HANGNEMEK HATÁSESZTÉTIKÁJÁNAK KRITIKAI VITÁJA A XVIII. SZÁZADI NÉMET ZENEESZTÉTIKÁBAN. Kritikusok, ha egy-egy hangnemhez kapcsolódó zenei magatartásforma, hangütés, hangulat jellegzetességeiről beszélnek, közhelyszerűen idézik a nagyközönség előtt Johann Mattheson hangnem-karakterisztikáját, de ennél tovább a diskurzus ebben a témában a szélesebb nyilvánosság előtt nem merészkedik; azt szakember szinte soha nem teszi világossá a laikus zenehallgatók társadalma (és a „köznap” zenészek regimentje: hangszeres szólisták, zenekari tagok, énekesek, kórustagok, iskolai ének- és zeneiskolai hangszeratanárok) előtt, hogy miért állítja mindazt Mattheson az egyes hangnemekről, amit állít, s hogy mindez miben és mennyiben több (ha több) pusztá hagyományánál, egy régi zeneíró poétikus képzelgésénél – hiszen egy Esz-dúr fűgát transzponálva el lehet játszani E-dúrban, D-dúrban is vagy bármilyen más hangnemben, és a változást csak az a szűk kisebbség veszi észre, akinek abszolút hallása van. Mire föl tehát a tudálekos példálózás a hangnemek ízéről-bűzéről, hangulatáról, „affektushordozó funkciójáról”? Valóban több ez a mai régizeneszek által hajdani gyakorlatból megörökölt szemfényvesztésnél? Pintér Tibor plasztikusan levezetett okfejtése világossá teszi muzsikusként és kívülálló számára, hogy mindaz, ami a hangnemek jelentéstartalmával összefüggő állítás és hagyomány, a *hangolás* módjaival és történetével függ össze, vagyis a különféle hangnemek a temperált hangolások bevezetését megelőző időkben valóban más és más színnel-karakterrel rendelkeztek, azoknak az egyenlőtlenségeknek az eredményeképpen, amelyek a korábbi hangolási szisztémák következményeként mintegy „bele voltak kódolva” az egyes hangnemek megszólalásmódjába. Ennek megfelelően, hogy egyszerűsítve fogalmazzunk, „a WOHLTEMPERiertes Klavier előtti időkben” egy moll vagy dúr hármashangzat valóban másféleképp

szólt minden hangnemben, azoknak az apró hangolási eltéréseknek a következményeként, amelyek egy-egy akkord tercét vagy kvintjét itt vagy ott szűkebbre vagy bővebbre méretezték. Ez minden hangnemben *ténylegesen* más és más karaktert adott a hangzatoknak. Mi, a XX. század gyermekei, akik géppel hangolt, tökéletesen kiegyenlített hangzású Steinway-zongorákat és hozzájuk igazodó különféle egyéb hangszerket hallgatunk, már elvesztettük minden képességünket arra, hogy ezeket a hangnem-karakterisztikai különbségeket meghalljuk – nota bene, nem is hallhatjuk, mert már rég nem szólnak meg, eltüntette őket a kiegyenlített hangolási szisztéma. Amit a zenetörténet és a zenei gyakorlat nyert az évszázadok során a legtöbb előjegyzéssel leírt, a kvintkörtön a C-dúrtól legtávolabbi hangnemek „szalonképessé tételé”, használhatósága terén, annyit veszítettünk bizonyos különleges színek, egyéni karakterisztikumok érzékelésének képessége dolgában. És ezt a képességet már a historikus előadópraxis sem hozhatja vissza. Pintér Tibor tanulmányának egyik vonzó vonása a kételkedés, amely újra és újra beszűremlik mondatai közé – például, amikor Bach vagy Händel egyes, a szerző által más hangnemekbe transzponált tételeiről vagy műveiről ír. A két utóbb említett tanulmányt, a Burmeister-dolgozatot és a hangnemek hatásesztétikájáról írottat minden hazai zenei felső-oktatási intézményben zenetörténetet tanító tanár feladhatná vizsgára készülő növendékeinek kötelező olvasmányként.

Az imént említett kételkedés persze több más tanulmányban is a szerző jó szellemi kalauzájának bizonyul. Egészséges kételkedés, a „régizeneelés”, a „historikus előadópraxis” körül kialakult sztereotípiáktól való szabadulás, a jelenség – és emblematiszta alakja – újragondolásának, újraértékelésének igénye írta Pintér Tiborral a NIKOLAUS HARNONCOURT – HISTORIZMUSON INNEN ÉS TÚL címet viselő dolgozatot; legalább ilyen fontos a TÚL AZ AMADEUSON – A MOZART-ÉLETRAJZÍRÁS DILEMMÁI, amely a Mozart-biográfiákon mint esettanulmányokon szemlélteti mindazt a módszertani kételyt-buktatót, amely a biográfusra-monográfusra leselkedik. Végül az interpretációs élmény rögzíthetősége, a rögzítés létjogosultsága és művészetfilozófiai értelmezhetősége adja fel a leckét A ZENEMŰ AURÁJA – WALTER BENJAMIN ÉS A HANGFELVÉTEL című dolgozat szerzőjének. Mint annak rendje-mód-

ja szerinti kritika (ráadásul nem annyira elismerő-affirmatív, mint inkább kétkedő-vitatkozó bíráló), műfajilag némiképp idegen testként van jelen a tanulmányok között a FAKTORFŰGA – A FŰGA MŰVÉSZETE BEFEJEZETLEN CONTRAPUNCTUSÁNAK GÖNCZ ZOLTÁN-FÉLE REKONSTRUKCIÓJÁRÓL című írás, ugyanakkor vitathatatlan, hogy a dolgozatot magasan az átlagos kritikák fölé emeli az okfejtés szakmai-esztétikai-filozófiai apparátusa és az az egyértelműen esszéisztikus magatartásforma, amely Pintér érvelésében megnyilvánul. Esszéisztikus magatartásforma a kritikában – ez Fodor Gézátt idézi emlékezetünkbe. Neki, egykori mesterének ajánlotta Pintér Tibor ezt a tanulmánykötetet, s akad is egy olyan írás a könyv lapjain, amely ki ugyan nem mondván, le ugyan nem írva, mégis afféle „Fodor-hommage”-ként hat: a SONETTO ÉS CONCERTO – A NÉGY ÉVSZAK ÉS ÖT OLVASATA című dolgozatra gondolok, amely Fodor Géza legimpozánsabb kritikai műfaját, az interpretációs összehasonlító elemzést választja terepül, mesteréhez híven és méltón nem csupán öt különböző hangfelvételt állítva egymás mellé és szembe egymással, hanem meg is értve ezeket, meglátva mögöttük a művészi világképet, észrevéve rajtuk a kor bélyegét.

Ha már Fodor Gézátt említettük: az ő egyik nagy erénye volt a stílus közvetlensége, a közérthető fogalmazás. Pintér Tibor az olvasmányosságban nem követi mesterét: fogalmazásmódja nem előzékeny, a tanulmányok nem adják olcsón mondanivalójukat, a befogadónak meg kell dolgoznia a megértésért, s mindez nemcsak azért van így, mert a dolgozatokat Pintér példás szakszerűséggel jegyzeteli, tekintélyes háttérapparátust vonva be így gondolatmeneteinek összefüggérendszerébe, de azért is, mert ez a stílus valóban nem kritikai, hanem tudományos. Ezért írtam recenzióm címében, hogy ezek az esettanulmányok *haladóknak* fogalmazódtak. Valóban: az olvasónak itt-most nem az a dolga, hogy nézze, amint a szerző megmássza a probléma hegyét – neki is vele kell másznia. De mászni hasznos: jót tesz az ügyességnek, bátorságnak, az izmok állapotának, karbantartja az egészséget – végül pedig *feljut* valahová az ember, és onnan szétnézve messzebbre lát. A zsrnalisztikus fordulat tehát, mely szerint ez vagy az a könyv „haszonnal forgatható”, ez esetben szó szerint értendő.

Csengery Kristóf

KERÉK ALÁ VETNEK – KÉT KÖNYV A KÖZELMŰLTÉRŐL

Gál Éva: Lejáratás és bomlasztás. Tudósok, tanárok a titkosrendőrség látókörében
Corvina – Nagy Imre Alapítvány, 2013.
388 oldal, 2990 Ft

Pajkossy Gábor: Lőcsei Pál a forradalomban és a megtorlás idején, 1956–1958
Gondolat – Nagy Imre Alapítvány, 2013.
218 oldal, 2500 Ft

Távolról sem csupán a közös kiadó(i közreműködés) okán lesz szó az alábbiakban két könyvről együtt. A Nagy Imre Alapítvány jelenkor-történeti kiadványai között az elmúlt években számos érdekes forráskiadvány és visszaemlékezés kapott helyet. Közülük is kiemelkedik Nagy Imre snagóvi jegyzeteinek kiadása, valamint a Mink András szerkesztette TANÚSÁGTEVŐK AZ ENSZ ELŐTT 1957 című összeállítás a magyar ügryről szóló jelentéshez készült vallomások anyagából. Az alapítvány évkönyvei (NAGY IMRE ÉS KORA, 2002 és 2012 között eddig hat kötet) rendre közlik az intézmény rendezte konferenciák, emlékülések anyagát. Monográfiák és szerzői tanulmánykötetek kiadásában eleddig nem vettek részt, most viszont egyszerre jelentkeztek mindkét műfajban. Mivel a 2010-es években igencsak megritkult a magyar demokrácia, a történeti tisztánlátás és a becsületes múltfeltárás mellett elkötelezett s eredményeit a nyilvánosság előtt is megjeleníteni kész és képes alkotóműhelyek száma, a Nagy Imre Alapítvány példája mindenképpen említésre méltó. Ám ez csak formai érv a közös ismertetés mellett.

Akad azonban tartalmi is. Ha nem is „közös”, de nagyon sok mindenben közel áll, sőt érintkezik a kötetek témája. Gál Éva könyvbe gyűjtött tanulmányai és Pajkossy Gábor Lőcsei Pál ’56-os szerepvállalásáról, majd meghurcoltatásáról szóló monográfiája egyaránt *embereket* ábrázol az *államgépezet fogaskerekei* között. Ezeket a kerekeket közvetlenül vagy közvetve 1956, a forradalmi szerepvállalás hozta mozgásba. A Gál Éva írásaiban feldolgozott esetek is 1956 miatt eredtek; nála azonban a forradalom csak utalásokban jelenik meg, az ügyeket, a kerekek közé vetett emberek sorsát pedig esetenként évti-

zedekig követi. Pajkossy részletesen ábrázolja az okot, amiért az okozat, a Lőcsei Pál ellen folytatott 1957–58-as eljárás, nyomozás, per megszületett. Mindkét könyvben rengeteg emberrel találkozunk, de mindkettőnek két igazi főszereplője van, szintén közös: maga a *gépezet* (ami egyáltalán nem arctalan, de ettől még a miniportrék sorát vázoló mindkét ábrázoló annak, szerkezetnek látta), a másik a kerekék közé kerülő *értelmiségi* – mert Pajkossy hőse és Gál írásainak megannyi szereplője az.

Gál Éva tucatszámú tanulmányának majdnem mindegyike megjelent különféle kiadványokban, folyóiratokban – együttes megjelentetésükkel azonban *mű* született. A mű forrásanyagát hatalmas mennyiségű állambiztonsági dokumentum szolgálta; két nagy tematikai csomópontja van: a *Hungaricus*-ügy és Szalai Sándor szociológusprofesszor. Hungaricus álnéven Fekete Sándor újságíró (később irodalomtörténész és a kádárizmus egyik paradigmaticus lapszerkesztője) készített elemzést a magyar forradalom okairól, lefolyásáról 1956–1957 fordulóján. Fekete írásait viszonylag sok ismerőse és barátja olvasta, vitatta, akik hozzá hasonlóan október előtt Nagy Imre hívei voltak, fiatal, valaha szemellenzős és lelkes, utóbb kiábrándult, politikai, világnézeti revízióra, egyben erkölcsi megtisztulásra kész kommunisták. Az ügy akkor keletkezett, amikor a Hungaricus-elemzés kijutott Nyugatra, és részletei több világnyelven is megjelentek. Szalai Sándor szociológus (egykor, fiatalon ő is újságíró) a magyar szociáldemokraták egyik fiatal és tehetséges értelmiségi vezetője, 1950-ben sok társával együtt börtönbe került, 1956-ban szabadult, s természetesen szereplője lett a forradalom értelmiségi történeteinek. Ahogy Fekete és társai, Szalai is ezért, 1956 miatt került (ismét) a magyarországi szovjet típusú rendszer állambiztonságának „látókörébe”.

Mit akart ez az állambiztonság azzal, aki látókörébe került? Általában két dolgot, vagyis. Letartóztatni (és elítéltetni) vagy beszervezni.

Zerkowitzz majd' évszázados slágerét parafrázálva: az egyikben sikerült, a másikban nem.

Gál Hungaricus-tanulmányai az egyik nagy, kései '56-os per anatómiáját adják. Fekete szövege – amely egyébként máig 1956 egyik legjobb baloldali interpretációja – csak kiindulópontot szolgáltat. Az addigi letartóztatásoktól megmenekült értelmiségiek továbbra is kap-

csolatban álltak egymással; eszmét cseréltek a világ dolgairól – és segítettek azokat a családokat, amelyek tagjai már a gépezet gyomrába kerültek. A főper vádlottait, Feketét, Mérei Ferenc pszichológust, Litván György történészt, Hegedűs B. András közgazdászt, Széll Jenő valamikori funkcionáriust s aztán még sokakat 1958 őszén tartóztatták le, 1959 tavaszán ítélték el. A per a Nagy Imre körüli értelmiségiekkel való utolsó nagy leszámolás volt. Célja elsősorban az elemi – intellektuális és anyagi – szolidaritási háló szétszaggatása volt, másodsorban a megfélemlítés. Az, hogy Nagy Imre egykori hívei lássák, hogy a felügyelet és a büntetés rendszere cseppet sem kevésbé „éles”; velük marad a miniszterelnök és társai meggyilkolása után is.

Gál Évát nem a Hungaricus-ügy szereplőinek tényleges cselekedetei érdekelték, bár nagyon precízen adatozza azt is. Őt ez a telivér konstrukciós eljárás, amelynek számos vádlottja alig ismerte a másikat, nemhogy együttesen tett volna bármit is. A Hungaricus-tanulmányok tárgya az a mechanizmus, ahogyan egy nagy per – akkor már évtizedes tapasztalati anyag birtokában – összeállt az államvédelem boszorkánykonyhájában. Az adatgyűjtés, a *lefigyelés*, a kontextualizálás és per mint szöveg megalkotásának munkafolyamata és technikái. A per anatómiái feltárása során keletkezett néhány bonctani metszetet a szerző külön is szemügyre vesz a mikroszkóp alatt (így Nemes Lívია pszichológus sikertelen beszerzési kísérletét vagy a „Tóth Gabi” fedőnevű ügynök jelentéseinek sorozatát).

Gál könyvének másik csomópontja egy másik állambiztonsági akcióorozat, amelynek középpontjába egyetlen személy kerül. Szalai Sándor mások mellett szerepel ellenséggéppen, célkeresztben, akciótervben – ám aztán egyedül marad, hosszú időre, több mint két évtizedre. A Hungaricus-komplexum idea és akció, Szalai a(z) államvédelmi) cselekvés korlátainak esettanulmánya. De annak is, hogy a korlát egyáltalán nem jelentette azt, hogy a gépezet objektuma „megmenekült”.

Szalaiit ugyanis *nem adták ki*. A politikai vezetés – és itt magát az MSZMP Politikai Bizottságát, sőt Kádár Jánost kell ezen az amúgy elmosódó fogalmon érteni – több alkalommal sem járult hozzá a szociológus *letartóztatásához*. Szalai nem került be sem a Hungaricus-ügybe, sem más ügybe, nem lett egyszemélyes ügy magányos

vádlottja. Karrierje látszólag – az '56-os számkivetés néhány hosszú éve után – felívelt, professzor és akadémikus, nemzetközi hírví, respektált tudós lett. Az értelmiségi lét emez attribútumai azonban nem teremtik meg önmagukban a beágyazottság közegét és tapasztalatát. Szalaiat értelmiségi társai és kollégái körében *bizalmatlanság* övezte, amiről bizonyonnyal ő is tudott. Ez a feltehetően gyöttrő tudat (ami abból az érzésből vagy *értesülésből* táplálkozott, miszerint a prof az állambiztonság informátora) végül az állambiztonság műve volt. Közvetlenül a forradalom után, aztán az ötvenes-hatvanas évek fordulóján ugyanis a szervek sikerrel alkalmazták Szalaival szemben a *lejáratás* nevű akciótípust. Körmönfont manőverekkel maguk híresztelték, hogy a szociológus az ő besúgójuk – és feltételezték, hogy ehhez a hírhez célközönségük negatívan viszonyul. Később, a hetvenes években azoknak az időeknek egy kulcsfogalmával hozták össze Szalaiat. Az ENSZ kutatási központjának igazgatójában a *fellazítás*, a nyugati eszmék beáramlásának egyik kulcsszereplőjét látták. (Gál Éva megemlíti, hogy az egyik dokumentum Szalai Sándort „a *fellazítás világtótornyának*” nevezte, ami igencsak figyelemre méltó képzavar, de egyben a hatósági nyelvet használókban feszülő költői erudíció szép adaléka is...) Tettenérése – tudniillik hírszerzőként, miáltal fellazító álorcája lehullt volna, nem sikerült (ezúttal sem, tehetjük hozzá). E ponton Gál Éva kutatásai a technológia területéről a (rendszer)pszichológia terebélyesedésére lépnek át. Annak a nagyon érdekes ellentmondásnak a skizofréniája áll előttünk, amely abból eredt, hogy a modernizációs célok, de csak a modernizációs alkalmazkodás is megkövetelte a nyugati kapcsolatokat, a szociológiára pedig a posztstálini rendszerváltoztatnak a visszacsatolás miatt volt szüksége. A Szalai-jelenség tehát Kádáréknak kellett – mégis borzongással töltötte el őket a jelenség maga. Így aztán, biztos, ami biztos, egy szorgalmas házőrző végig ott koslatott körülötte és minden kapcsolat körül (William Griffith és Szilárd Leó „feldolgozásának” esettanulmányai ezt kiválóan mutatják).

Pajkossy Gábor monográfiája nem Lócsei Pál, a holokauszt-túlélő, majd lelkes kommunista, 1953 után elszánt antisztálinista újságíró, Nagy Imre egyik fontos elvbarátja életrajza. Tulajdonképpen a történész főhőse szándékát valósítja

meg – Lócsei ugyanis saját, tervezett és elkezdett, utóbb töredékekben maradt önéletrajzában is elsősorban az 1956 és 1962 közötti évekre (a forradalomban és az ellenállásban való részvételére, fogságára és börtönéveire) kívánt összpontosítani. Ennek megfelelően az életút 1956 előtti részét, valamint a börtönöket és a szabadulás utáni évtizedeket Pajkossy röviden tárgyalja. Annál részletesebb a forradalom alatti történések, a vizsgálat és a per ábrázolása. Lócsei 1947-ben, 25 évesen lett a kommunista párt központi napilapja, a *Szabad Nép* munkatársa. Élete vége felé, amikor kötetbe rendezte írásait, felvett néhány szöveget ebből a korszakából (a könyv jóval 2007-ben bekövetkezett halála után jelent csak meg, egyébként szintén a Nagy Imre Alapítvány társkiadásában). Ez a gesztus mindennél jobban jelzi, mennyire tisztában volt Lócsei, az 1953 utáni lázadó, a diszkriminált, állásából elbocsátott, 1956 után hatodfél évet börtönben töltött szociológus az életút egységének és koherenciájának jelentőségével. Eszébe sem jutott tagadni vagy akár csak finoman elhallgatni sztálinista korszakát. Lócsei 1955-ben, bukása után elsők között keresett személyes kapcsolatot Nagy Imrével. A forradalom alatt a *Magyar Szabadság* című, november 4-ig összesen három számot megélt napilap munkatársa lett, afféle szabad szocialista, párttól és pártoktól megszenvedett távolságot tartó, független személyiség. Lócsei 1956. október 23-án délutánjának egy epizódja során, az MDP, közös pártjuk székházában kioktatta erkölcsből Kádár Jánost, aki abban a pillanatban, a maga jellegzetes, elszántságot takaró habozásával a tüntetéses fegyveres felszámolása mellett volt. Kádár János bosszúja, ellentétben az erre is kiterjedő legendákkal, nagyon is személyes volt, és kérlelhetetlen pontosságú emlékezetten alapult. Lócseit 1957. januárjában persze nemcsak ezért, hanem a *Magyar Szabadság*ért, a november 4. utáni ellenállásban való részvételért tartóztatták le. Hogy miért, erről szól Pajkossy könyvének első része. A második a letartóztatás, a vizsgálat és a per, amelynek végén 1958. májusában Lócseit magában, elkülönítve ítélték nyolc év börtönre. Az 1962-es szabadulásig s azután történtek csupán a mű epilógusában kapnak helyet.

Pajkossy a levéltári dokumentumok közül a lehető legalaposabban feldolgozta az 1956 utáni megtorlás dokumentációját, Lócsei saját vizsgálati és bírósági iratain túl mindazokat az ügye-

ket, amelyek vele kapcsolatban álltak, vagy ahol neve akár csak felbukkant. Megvizsgálta az 1956 utáni konstruált perek politikai és állambiztonsági előkészítésére vonatkozó iratait is. A személyes dokumentumok közül legnagyobb részét Lőcsei Pál sokrétű, különböző időpontban keletkezett, megjelent, illetve archívumokban őrzött, hagyatékában található visszaemlékezésanyagát használta. Dolgozott más archivált visszaemlékezésekkel, így az 1956-os Intézet Oral History Archívuma életútinterjúival, korábban publikált memoárokkal is. Természetesen épített a döntően 1989 után keletkezett gazdag szakirodalmi termésre 1956-tal, a pártellenzékkel, az 1956 utáni perekkel stb. kapcsolatosan. Pajkossy 2007-ben hiánypótló bibliográfiái áttekintést készített (és a *BUKSZ*-ban publikált) a forradalom 50. évfordulóján megjelent történeti, emlékező és forrásfeltáró irodalomról, vagyis érdeklődése, speciális hozzáértése e XX. századi tematika iránt korántsem új keletű.

A sokrétű és nagy mennyiségű feldolgozott információt, az elemi adatokat a szerző rendkívül türelmesen, nagyon mértéktartóan dolgozta szöveggé. Pajkossy célja az életút egy szakaszának pontos rekonstrukciója – de láthatóan tisztában van e rekonstrukció ismeretelméleti korlátaival éppúgy, mint azzal, mennyire korlátozzák a sajátos forrásadottságok. Bizonyosság és kétely között mindenekelőtt pontos és nagyon higgadt fogalmazással teremt egyensúlyt. Ennek eredménye egy rendkívül érdekes és többretergű szöveg.

Az első, 1956-ról szóló rész egy helyét, szerepét és identitását újra és újra kereső és/vagy újraértelmező ember portréja a forradalom rendkívüli körülményei között. A szerző – szerintem nagyon helyesen – nem kívánja elmondani 1956 történetét. Szövege nagyon koncentráltan Lőcsei története. A második rész tárgya, ellentétben Gállal, nem a gépezet, hanem a kerekék közé került ember. Több, mint leírás, amit olvashatunk. Pajkossyt tulajdonképpen egy attitűd, egy magatartás foglalkoztatta: Lőcsei Pál *sajátos vádlott stratégiaja*. Ez a stratégia két szóval jellemezhető: *hűség és oltalom*. Lőcsei vállalta minden forradalom előtti, alatti és utáni cselekedetét. De egyetlen szót sem volt hajlandó szólni másokérül – pedig, s ezt jól tudta, ezzel számottevően súlyosbította saját helyzetét.

Ezt a látszólagos redukciót azonban valóság-

gal más dimenzióba helyezi az a kép, amely – hasonlóan Gál Évához, de egyetlen ügy, egy egyszemélyes ügy mikroléptékében – a stratégiával konfrontálódó intézményről, a perfabrikáló *rendszer*ről rajzolódik ki. Ez a kép annál inkább revelatív, mert nem a kora Kádár-korszak politika- vagy büntetőpolitika-, avagy állambiztonsági szervezettörténetének ismételt (felmondása útján jön létre. Élő anyag (jelen esetben a szó szoros értelmében: a gépezet fogaskerekei közé vetett élő ember) nyomait figyeli meg, elemzi és beszéli el. A szerző elkötelezettsége teljesen nyilvánvaló – ám az általa elbeszélte történetet szigorúan távol tartja minden apológiától vagy hagiográfiától.

Pajkossy Gábor visszafogottan szól arról, hogy ismerte és tisztelte Lőcsei Pált – vagyis munkájának nagyon fontos része a személyes indítással, ha erről nem is tudunk meg bővebbet. Gál Éva hasonlóképpen röviden utal jóval közelebb érintettségére – ő akár oda is kerülhetett volna férje, Litván György mellé, a Hungaricus-ügy valamelyik pérébe. Ehhez képest – s ez Gál Éva esetében különösen elismerésre méltó – szerző és tárgy közelsége mindkét kötetben alig érződik. Gál elbeszélő hangja itt-ott, alig-alig remeg, akkor is inkább a felháborodástól; érzelmei leginkább szarkazmusban vezetődnek le a szöveg számos pontján. Pedig egyik szerző sem „céhbeli” jelenkortörténész. Gál Éva muzeológus, a XVII–XIX. századi város-történet, gazdaság- és társadalomtörténet szakembere. Pajkossy Gábor a XIX. század elismert kutatója, egyetemi tanár, filológus, politika- és eszmetörténész. Azok az alig érezhető, szikáran referált személyes motívumok nagyon erősek lehetnek, ha ekkora tematikai váltásra, ilyen távoli kirándulásra indították a szerzőket. Az út szerencsésen végződött. Mert a más szakmai ág más forrásadottságai és nagyon eltérő távolsága az izgatott máttól gyümölcsözően jelentek meg ebben a két, a legközelebbi múlttól szóló könyvben. Rendkívüli filológiai pontosságban, a szöveg, az argumentáció visszafogottságában. Mint annyi más esetben, itt sincs sok értelme szűkre szabott műhelyeknek és körüldrótozott tematikai hitbizományoknak. Egy történést, végtére, ha erre a névre igényt jelenti be, története elbeszélése közben minden kételye ellenére az igazság keresésének éthosza mozgat. Függetlenül kortól és forrástól.

Rainer M. János

AZ IGAZSÁGOSSÁG ANATÓMIÁJA

Michael J. Sandel: *Mi igazságos... és mi nem?* –
A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata
Fordította Felcsuti Péter
Corvina, 2012. 338 oldal, 2990 Ft

Michael J. Sandel azon kevés filozófusok egyike, akik igazi „public intellectual”-nek számítanak hazájukban. Neve korántsem csupán akadémiai körökben, hanem a művelt nagyközönség számára is ismerősen csenghet, hiszen az elvont filozófiai diskurzusokon túl, a közéleti vitákból is rendre kiveszi a részét (popularitását kiválóan érzékelteti, hogy egy makacsul keringő városi legenda szerint még a Simpson család egyik figuráját is róla mintázták – kissé hasonlatosan Szókratész kéretlen vígjátéki karrierjéhez, aki Arisztophanész kíméletlen komédiáiban bukkant fel annak idején).

A kortárs filozófusok esetében szokatlan léptékű hírnév persze nem a véletlen műve. Sandel évtizedes munkásságának fő vonzerejét épp az az intellektuális elegancia jelenti, mellyel áthidalja a közbeszéd és a szakma közt fennálló, sokak számára feloldhatatlannak tűnő kettőséget. Játszi könnyedséggel szeli át a széles nyilvánosságot és az akadémiai diskurzust elválasztó demarkációs vonalat, hogy az elvont morál-filozófiai kérdéseket rendre megsétáltassa a közéleti viták csataterén, a közéleti viták vehemens érveit pedig a morálfilozófia elefántcsontornyában vesse alá élveboncolásnak.

Ennek az állandó határsértésének a kulcsfontosságú színtere Sandelnél a tanterem. Évtizedes tanári pályafutása során fejlesztette ki azt a figyelemre méltó retorikai apparátust, mellyel többnyire képes megtartani a közérthetőség és az elméleti elmélyültség között fennálló kényes egyensúlyt. Az igazságosságról tartott kurzusa a Harvard történelmének leglátogatottabb előadásai közé került, mely – a felsőfokú oktatás jövőjét előrevetítő online közvetítésnek köszönhetően – a világ egyéb szegleteiben is ismertté tette a nevét. Szemléletes példája mindennek, hogy 2011-ben a *China Newsweek* őt választotta a legnagyobb hatású külföldi szemléységnek. Eme legendás kurzus anyagából és tapasztalataiból pár éve könyv is született, mely nálunk a *MI IGAZSÁGOS... ÉS MI NEM?* – A HE-

LYES CSELEKVÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA címen jelent meg.

A könyv kettős funkcióval bír. Sandel egyfelől csoportosítja, bemutatja és értékeli az igazságossággal kapcsolatos legfontosabb filozófiai álláspontokat, másfelől ismételten kifejti saját kommunikatív elméletét, melynek segítségével meghaladhatónak véli a mainstream politikai paletta szemben álló pólusainak közös platformját jelentő, tág értelemben vett liberalizmust. A műnek ezt a két dimenzióját annak ellenére is érdemes külön vizsgálni, hogy természetesen a szövegben nem választhatók el sebészi pontossággal egymástól. Sandel kommunikatív alapokon sarjadó „puha” antiliberalizmusa helyenként áthatja ugyanis a leíró részeket, azaz a klasszikus igazságosságfelfogások bemutatását is. Ez a szubjektív látószög a jelenkorhoz közelítve, azon belül is leginkább Rawls értékelésénél válik szembetűnővé, ami persze nem túl meglepő annak fényében, hogy Sandel – a XX. század végi politikai filozófusok többségéhez hasonlóan – eleve a paradigmatisms rawlsi elmélet kritikájából bontakoztatta ki saját elméletét a 80-as évek folyamán.

Mindettől függetlenül, a *MI IGAZSÁGOS... ÉS MI NEM?* roppant komoly pedagógiai teljesítmény, mely a markáns kritikai attitűd ellenére is korrekt és rendkívül olvasható bevezetést nyújt a társadalmi igazságosság mibenlétét kutató politikai filozófiák legfontosabb kérdéseibe. Sandel három nagy családját különbözteti meg az igazságosságelméleteknek, aszerint, hogy milyen fundamentális értékeket emelnek piedesztálra. A haszonelvűség a jólétet, a libertarianizmus és a liberális egalitarianizmus az individuális szabadságot, a Sandel által is vallott „*honpolgári republikanizmus*” pedig az erényt kezeli legfőbb prioritásként. A könyv ugyan külön fejezetet szentel mindhárom filozófiai „iskolának”, ám az egymásra vonatkozó kritikai észrevételeik állandó betűzdelésével kiválóan érzékelteti a köztük zajló szüntelen párbeszédet és keveredést. A szöveg tehát nem egyszerűen kimutatja, hanem virtuálisan modellezi is az olvasó számára azt a dinamikus és komplex viszonyrendszert, melyben az említett nézetek folytonos ütközésekbe és átfedésekbe kerülnek egymással. Sandel művének még ennél a dialektikus szerkezetnél is figyelemre méltóbb erénye az a hihetetlen példagazdagság, mely a hétköznapi valóság talaján tartja a sokszor nagyon

is elvont dimenziókban zajló filozófiai diskurzust. Természetesen megismerkedünk az egyes álláspontokat képviselő filozófusok fő tanaival (sokszor még szórakoztató életrajzi szkeccseket is kapunk az ismeretterjesztő anekdotázás keretében), ám Sandel nem rögtön a kategorikus imperatívusszal vagy a méltányosságként felfogott igazságossággal rohanja le a gyanútlan olvasót, hanem intuitív erkölcsi állásfoglalást kiváltó eseteken keresztül vezeti el őt a bennük foglalt gondolatisághoz.

Ezt az induktív technikát alkalmazza már rögtön a könyv felütése is, mely a 2004-es Charlie hurrikánt követően kialakuló heves társadalmi vitából párolja le a filozófiai álláspontokat. Részletesen ismerteti a katasztrófa nyomán kialakult nyereszkedési célú áremelés hírhedt eseteit és az ezeket érintő markáns véleményeket, majd rámutat a bennük kódolt filozófiai meggyőződésekre. Ugyanígy jár el később a 2008-as pénzügyi válsággal, a bérnyasággal vagy épp a legfrissebb pozitív diszkriminációs botrányokkal. Megtudjuk azt is, hogy Kant vajon Clinton védelmére kelt volna-e a Lewinski-ügyben, illetve hogy miként is bizonyította volna Mill Shakespeare magasabbrendűségét a Simpson család szemben (jól mutatja Sandel retorikai dörsölségét, hogy sokszor még a más szerzőktől kölcsönzött klasszikus példákat is szemrebbelés nélkül aktualizálja; így – Nozickkal ellentétben – a korábbi generációk NBA-sztárjának számító Wilt Chamberlain helyett ő Michael Jordan busás fizetésének erkölcsi vetületeit firtatja). A könyv ebben a tekintetben épp ellentétes utat jár be, mint a filozófiai szövegek általában: nem az absztrakt elméletre hoz utólagos példákat, hogy bizonyítsa vagy épp alkalmazza azokat, sokkal inkább magukból az esettanulmányokból sajtolja ki a lehetséges elméleti tartalmakat.

Mindez nem pusztán a befogadói érdeklődés fenntartását szolgálja, hanem egy sajátos elgondolás is felsejlik mögötte, mely szerint a politikai filozófiának az eddigieknél szorosabban kellene kötődnie a társadalmi valósághoz és a közvéleményt foglalkoztató ügyekhez. Sandel érezhetően a filozófia fontos feladatának tartja, hogy az képes legyen orientálni az embereket az olyan nagy port kavarázó ügyekben, mint az abortuszkérdés, a meglegházasság legalizálása vagy épp az örökké vitát generáló adópolitika dilemmái. Persze nem arról van itt szó, hogy a filozófiának kéne megadnia az egyedül üdvözítő válaszokat,

melyek egyszer s mindenkorra lezárják a vitát; inkább fogalmilag kellene letisztáznia a lehetséges álláspontokat és messzemenő logikai következményeit. A politikai filozófia így a közbeszéd felettes énje volna, mely átgondoltabbá és reflektáltabbá teszi a társadalomban kavargó nézeteket.

A teóriákra zúdított példaáradatnak tehát több szinten is megvan a funkciója Sandelnél, azonban helyenként kétségtelenül a publicisztikai könnyedség irányába tolja el a művet. A túlzott felhígulásnak a veszélye különösen az olyan – bulvárérzékenységről is tanúskodó – extrém példák hosszas elemzése során fenyeget, mint a magát önkéntesen kannibáledelnek felkínáló férfi vagy az aznapi ebédet maguk közül kisorsoló hajótöröttek esete. Pár effajta aránytévesztés azonban bőven belefér egy nagyközönségnek szánt mű esetében. Kijelenthető, hogy Sandel alapvetően bravúrosan oldotta meg a közérthetőség és az elmélyültség szempontjainak összeegyeztetését.

A MI IGAZSÁGOS... ÉS MI NEM? tehát érzékletesen és alaposan járja körül a nagy hatású igazságosságelméletek központi tanait, de a könyv célkitűzései természetesen messze túlmutatnak a pusztán ismertetésen. A szöveg vége felé közeledve fokozatosan módosul az eredendően objektív szemszög. Az utolsó két fejezetben Michael Sandel, a tanár lassan kioldalaz a pódiumról, hogy átadja a helyét Michael Sandelnek, a markáns látásmóddal bíró politikai filozófusnak, aki már egyértelműen leteszi a voksát a vitában álló álláspontok egyike mellett. Sandel, a politikai filozófus ugyanis elveti mind a haszonelvűséget, mind a libertarianizmust, illetve a liberális egalitarianizmust. Az elsővel szembeni érvei több ponton átfedésben vannak Rawls híres utilitarianizmuskritikájával: a haszonelvűség egyfelől nem képes komolyan venni az egyének közti különbségeket, mivel aggregálhatónak tartja a boldogságot, és az erkölcsi elvek helyett pusztán kalkulációra alapozza az igazságosság kérdését. Másfelől azzal, hogy egyetlen közös értékmérőt alkalmaz csupán, a lehetséges emberi javak közt fennálló minőségi különbségeket sem tudja felismerni (és itt teljesen mindegy, hogy a „következetesebb” benthami vagy a „humánusabb” milli felfogásról beszélünk, mert az előbbi ugyan meg sem kíséri, az utóbbi viszont kudarcot vall a kvalitatív haszonelvűség kidolgozásában).

A szabadság értékére épülő igazságosság-

elméletek sikeresen küszöbölik ki az első hibát, ám a másodikat nem. „Ezek az elméletek komolyan veszik a jogokat, és nem tekintik az igazságosságot egyszerű kalkulációnak” – mondja Sandel, ám azt is rögtön hozzáteszi, hogy ettől még ugyanúgy adottnak fogadják el az emberek preferenciáit, mint a haszonelvűség. „Nem igénylik, hogy megkérdőjelezzük vagy vitassuk azokat a preferenciákat és vágyakat, amelyeket magunkkal hozunk, amikor a közéletbe lépünk. Céljaink értéke, életünk értelme és jelentősége, közös létünk minősége és jellege kívül esik az igazságosság világán.” (302. k.)

Sandel tehát ezúttal is az erkölcsi semlegesség követelménye ellen indul hadba, mely szerint mélyen áthatja az amerikai mainstream politikai paletta egészét. A szabadpiac szentségét hirdető, alapvetően libertárius republikánusok és az inkább egalitárius demokráciák között zajló ádáz vita többnyire a jogok és a társadalmi javak helyes elosztásáról szól, egyhangúlag elutasítva a közös erkölcsi célok kitűzésére irányuló igényt. Sandel szerint lényegileg elhibázott az eme hallgatólagos „liberális” konszenzus mögött álló egyén- és közösségfelfogás, az individuumok ugyanis sokkal mélyebben ágyazódnak be az őket körülvevő szűkebb és tágabb közösségekbe, mint azt a semlegességet hirdető liberalizmus feltételezi. Az embert nem lehet leválasztani morális céljairól, így az igazságosság fogalma sem élvezhet elsőbbséget a jó élet lehetséges felfogásaihoz képest. Ez a vezérgondolat már az 1982-es LIBERALISM, AND THE LIMITS OF JUSTICE-től kezdve uralja Sandel életművét (magyarul eddig a PROCEDURÁLIS KÖZTÁRSASÁG ÉS A „TEHERMENTES” ÉN című tanulmányában volt hozzáférhető a legteljesebben), és még mindig súlyosan problematikus elméleti következményekkel bír.

A Sandel által javasolt „honpolgári republikanizmus” alapvető célkitűzése, hogy visszaeressze a morált a politikai ringjébe. Ennek a kulcsfontosságú projektnek két fő vetülete van: egyfelől a kormányzatnak el kell köteleznie magát érényes állampolgárok nevelése mellett, másfelől a liberalizmus által kipurgált közbeszédben újra elfogadottá kell tenni a világnézeti és erkölcsi hivatkozásokat. Sandel szerint csakis így tartható fent a társadalom tagjai közt fennálló szolidaritás, ahogy az állam iránti lojalitás is. A liberális demokráciák társadalmi szolidaritásának fenntartása valóban kényes feladat, azzal a kérdéssel azonban Sandel már nem foglalkozik,

hogy egy világnézeti plurális társadalomban mégis miként lehetne eldönteni, hogy mely érények támogatandók kormányzatilag és melyek nem. A szintén a Harvardon oktató híres történész, Niall Ferguson is hangot adott ezzel kapcsolatos aggályainak egy Sandellel folytatott nyilvános vitában: „Nem hiszem, hogy az »erény«-nyel engem valaha be tudnál lelkesíteni. Mindig Robespierre-t látom magam előtt, mikor ezt a szót használod – a republikánus erény megtestesülése, amint épp guillotine alá küldi az embereket.”

A rawlsi politikai liberalizmus épp azon a belátáson alapszik, hogy mivel a társadalom világnézeti pluralizmusa elvileg is feloldhatatlan, ezért az állam semlegességének feladása szükségképpen valamiféle elnyomáshoz vezetne. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy ne játszanának szerepet kisebb-nagyobb közösségeink a személyes identitásunk kialakulásában. Így célt téveszt Sandel ama kritikája, miszerint Rawls erkölcsi individualizmusával nem is volnának magyarázhatók az olyan társadalmi jelenségek, mint a szolidaritás, a lojalitás vagy a vallásos hit. Rawls nem tagadja, hogy „függésben lévő lények vagyunk”, akiket nagymértékben meghatároz a közeg, melybe beleszülettünk. Azt a nézetet viszont már elutasítja, hogy identitásunk örökölt részéhez ne alakíthatnánk ki kritikai viszonyt, és ne próbálkozhatnánk a felülbírálásával – hiszen épp ezt a képességet takarja az „erkölcsi autonómia” fogalma, nem pedig valamiféle absztrakt és totális függetlenséget.

Sandel viszont ezúttal sem képes választ adni arra a kérdésre, hogy milyen mozgástere van a közösség által definiált egyénnek, örökölt identitása felülértékelésében, vagy hogy miként egyeztethető össze a különböző konstitutív közösségek ütközésben álló nézetei, illetve érdekei. Hogy dől el egy adott esetben, hogy a család, a környék, az etnikum, a társadalom vagy épp az emberiség az elsődleges viszonyítási pont? Ezeket az aggályokat mélyítik a könyv olyan példázatai, mint a hazafias hűsége miatt csodált Robert E. Lee főparancsnoké, aki annak ellenére is háborúba vezette a déliek seregét, hogy mélyen helytelenítette a rabszolgatartás intézményét. Sandel komunitárius elméletéből nagyon is könnyen sejlik fel az a baljós filozófiai következmény, hogy a lojalitás olykor morális elsőbbséghez juthat legmélyebb erkölcsi meggyőződéseinkkel szemben.

Ennél lényegesen izgalmasabb a közbeszéd újragondolásának programja, melyet Sandel

az utolsó fejezetben hirdeti meg, bár a semlegességre irányuló kritikája itt is kicsit célt téveszt. A tét ezúttal még nagyobb, mint az állam semlegessége esetében: „*Nem pusztán arról van szó, hogy az állam nem foglalhat állást a jó élet valamelyik koncepciója mellett, de az állampolgárok sem hozhatják be az igazságosságról és jogokról folyó vitába saját morális és vallásos meggyőződéseiket.*” (289.) Sandel szerint például Martin Luther King Jr. vallási meggyőződéstől fűtött szónoklatai is kívül esnek a liberális közbeszéd keretein. Ám ez félreértés: Rawls a napnál világosabban leszögezi a VISSZATÉRÉS A KÖZÖS GONDOLKODÁS ESZMÉJÉHEZ című művében, hogy „*bármikor hivatkozhatunk elfogadható hívő vagy nem hívő világnézetünkre a közös politikai vitában, feltéve, hogy amiről azt állítottuk, hogy a bemutatott világnézet támasztja alá, később valódi politikai indokokkal s nem csupán világnézetünkéből következőkkel igazoljuk.*” (John Rawls: A NÉPEK JOGA – VISSZATÉRÉS A KÖZÖS GONDOLKODÁS ESZMÉJÉHEZ. L'Harmattan, 2008. 161.) Ebből tehát nem a partikuláris világnézetek közbeszédből való szigorú kitiltása következik, ahogy azt Sandel lefesti nekünk, pusztán annak belátása, hogy a világnézeti érvek *önmagukban* nem elégségesek az ilyen viták során. Így tehát bármennyire is hangsúlyozta King saját nézetei vallásos gyökereit, „*a kikötés teljesült, mert e tanok*

alapvető alkotmányos értékeket [...] támasztottak alá” – írja Rawls. Sandel tehát időnként szélmalomkal vív harcot, és olyan nézeteket támad ellenfeleiben, melyeket ő maga vetített beléjük. Sokkal érdekfeszítőbbek azok a szemléletes részek, melyekben a szerző olyan kényes közéleti viták morálfilozófiai anatómiáját tárja fel, mint az abortusz, az eutanázia vagy épp a meglegházáság kérdése. Sandel hatásosan és gondolatébresztően érvel amellest, hogy az ilyen viták csak akkor lehetnek értelmesek, ha minden fél felfedi erkölcsi elköteleződéseit – ami persze már feltételezi annak előzetes belátását, hogy az erkölcsi állásfoglalás elengedhetetlen kritériuma az ilyen viták lebonyolításának.

A MI IGAZSÁGOS... ÉS MI NEM? tehát két szempontból értékelhető. Sandel saját elméletéhez nem ad hozzá túl sokat, és nem is küszöböli ki annak intellektuális csorbáit. Összességében ugyanakkor szívporkázó filozófiai olvasmány, mely rendkívüli eleganciával járja körül az újkori politikai és morálfilozófiák központi kérdéseit. Felcsuti Péter fordítása kiválóan adja vissza a szerző gördülékeny stílusát, ám bizonyos részeken – mint például a Kant-fejezetben – láthatóan nincs a helyzet magaslatán a filozófiai terminológia tekintetében.

Jankovics Márton

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap és a MOL támogatásával jelenik meg

Nemzeti Kulturális Alap

Külön köszönet illeti Somssich-Szógyény Bélát:
az ő nagylelkű hozzájárulása nélkül
az év három utolsó száma nem jelenhetne meg.